

Diagnoza problemu depopulacji oraz trendów wynikających z prognoz ludnościowych w województwie świętokrzyskim.

Przegląd, programów, działań i instrumentów realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, mających na celu przeciwdziałanie depopulacji

RAPORT CZĄSTKOWY I

Autorzy raportu:

dr hab. Andrzej Bukowski
dr Maciej Piotrowski
dr Michał Thlon
Magdalena Marciniak – Piotrowska
Artur Kowalczyk
Katarzyna Grudzień
Krzysztof Siewiera
Jakub Wróblewski
Rafał Stawiarz
Milena Maj

Zamawiający/Wydawca:

URZĄD MARSZAŁKOWSKI
Województwa Opolskiego

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego

ul. Piastowska 14
45-082 Opole
tel.: 77 541 64 10
e-mail: umwo@opolskie.pl

Wykonawca:

bluehill[^]

Bluehill Sp. z o.o.

ul. Stępińska 22/30
00-739 Warszawa
tel. 22 100 69 26
<http://www.bluehill.pl>

EPRD Biuro Polityki Gospodarczej i Rozwoju Regionalnego

ul. Szkolna 36a,
25-001 Kielce
tel. 41 345 32 71
<http://www.eprd.pl>

Opracowanie stanowi produkt badania pn. *Wpływ depopulacji na perspektywy rozwojowe województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego* będącego elementem projektu pn. *Programowanie działań minimalizujących skutki depopulacji na przykładzie województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego*.

Spis treści

Wprowadzenie	4
1. Rozdział I – Charakterystyka demograficzna województwa świętokrzyskiego	10 -
1.1. Profil depopulacyjny województwa świętokrzyskiego	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
1.2. Wskaźniki demograficzne	- 15 -
1.3. Ranking gmin	46
2. Rozdział II – Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych	54
2.1. Rynek pracy	56
2.2. Zdrowie	60
2.3. Polityka społeczna i rodzinna	62
2.4. Polityka senioralna / srebrna gospodarka	65
2.5. Edukacja i szkolnictwo wyższe	67
2.6. Kultura	70
2.7. Finanse i funkcjonowanie JST	72
2.8. Jakość życia	74
2.9. Środowisko naturalne	76
3. Rozdział III – Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji	78
3.1. Przegląd programów	79
3.2. Rekomendowane narzędzia dla województwa świętokrzyskiego	80
Podsumowanie	101
Wykaz źródeł	105
Wykaz tabel	108
Wykaz rysunków	109
Wykaz użytych skrótów	110
Wykaz załączników	110

Wprowadzenie

Cel raportu:

Niniejszy raport ma na celu **zdiagnozowanie problemu depopulacji w województwie świętokrzyskim** oraz **wychwycenie trendów wynikających z prognoz ludnościowych, a także przegląd programów, działań i instrumentów realizowanych na różnych poziomach** (lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim) prowadzących do **przeciwdziałania i minimalizowania skutków depopulacji** oraz powiązanych z nią procesów demograficznych, w tym starzenia się społeczeństwa.

Cele szczegółowe zostały zdefiniowane w sposób następujący:

- 1) **Zdiagnozowanie problemu depopulacji** na obszarze objętym badaniem (w ujęciu regionalnym i lokalnym) oraz trendów dla tego obszaru wynikających z prognoz ludnościowych – ujęcie syntetyczne;
- 2) **Przegląd programów oraz działań i instrumentów** realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, mających na celu przeciwdziałanie depopulacji;
- 3) **Określenie stopnia możliwości i użyteczności wdrożenia założeń wybranych programów** oraz działań i instrumentów (patrz pkt. b) w regionach objętych badaniem;

Pytania badawcze, na które odpowiada niniejsze opracowanie stanowią treść *raportu metodologicznego* oraz dodatkowo zostały załączone do niniejszego raportu w zakresie mu odpowiadającym.

Układ treści i zawartość rozdziałów:

Niniejsze opracowanie obejmuje trzy główne rozdziały merytoryczne.

Rozdział 1 (*Charakterystyka demograficzna województwa świętokrzyskiego*) stanowi analizę profilu demograficznego województwa świętokrzyskiego. W ramach pierwszej jego części na podstawie pogłębionej analizy danych statystycznych oraz literatury opracowano i scharakteryzowano *profil depopulacyjny województwa (1.1.)* kładąc nacisk m.in. na takie zjawiska jak **suburbanizacja, odpływ ludności**

z peryferyjnych gmin wiejskich o charakterze rolniczym czy **upadek tradycyjnych gałęzi przemysłu**.

W drugiej części *rozdziału 1* szczegółowej analizie poddano określone w założeniach projektu **wskaźniki demograficzne** prezentując sytuację województwa świętokrzyskiego na tle kraju, a także dokonując **charakterystyki demograficznej województwa świętokrzyskiego w układzie gminnym**. Ostatnią część tego rozdziału stanowi ranking gmin sporządzony z pomocą opracowanego **wskaźnika syntetycznego**.

Rozdział 2 (*Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych*) poświęcony został analizie korelacji opartej o wskaźniki w ramach następujących obszarów: **rynek pracy, zdrowie, polityka społeczna i rodzinna, polityka senioralna/srebrna gospodarka, edukacja i szkolnictwo wyższe, kultura, finanse i funkcjonowanie JST, jakość życia oraz środowisko naturalne**.

Poszczególnym obszarom analitycznym zostały dedykowane odrębne podrozdziały. Szczegółowe tabele źródłowe, na których oparta została analiza stanowią załącznik do niniejszego raportu.

Przedmiotem rozdziału 3 (*Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji*) jest **przegląd programów, działań i instrumentów** realizowanych na

różnych poziomach (lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim), które miały w zamierzeniu przeciwdziałać depopulacji. Pierwsza część rozdziału skupia się na wyjściu od wniosków opracowanych na podstawie analizy profilu demograficznego województwa (rozdział 1) i w oparciu o te wnioski **zaprezentowaniu wybranych programów/narzędzi** funkcjonujących w Polsce oraz poza granicami naszego kraju. Druga część rozdziału została poświęcona rozwiązaniom które, w oparciu o profil demograficzny i wyzwania stojące przed województwem, **rekomenduje się do wdrożenia w ramach zarządzania zjawiskiem depopulacji i próby niwelowania jej skutków.**

Ostatnią część raportu stanowi **podsumowanie** nawiązujące do **celów tego etapu badania** oraz **najważniejszych wniosków.**

W celu zidentyfikowania, na które pytanie badawcze odpowiada dany podrozdział przy poszczególnych tytułach zamieszczono graficzne odniesienie do numeru pytania badawczego:

Kontekst merytoryczny:

Cywilizacyjne i historyczne tło przemian demograficznych w regionie

Dokonując diagnozy województwa w zakresie profilu demograficznego należy mieć na uwadze, że obecna sytuacja społeczno-demograficzna regionu jest elementem szerszych przemian cywilizacyjno-gospodarczych zachodzących w skali kraju, kontynentu i całego świata, a także specyfiki wcześniejszych zdarzeń i procesów rozwojowych, w tym także ludnościowych, które zachodziły na badanym obszarze w ścisłym powiązaniu ze zjawiskami szerszej skali. Skrótowe choćby nakreślenie obu perspektyw umożliwi lepsze zrozumienie dzisiejszej sytuacji demograficznej Świętokrzyskiego.

Mniej więcej od końca lat 70-tych ubiegłego wieku badacze obserwują nową logikę rozwoju kapitalizmu, ściśle powiązaną z równoległym rozwojem nowych technologii, w tym technologii informatyczno-komunikacyjnych (Internet, telefonia komórkowa)¹. Logika ta polega na niemającej historycznego precedensu zdolności kapitału do przemieszczania się w czasie i przestrzeni w podążaniu za zasobami i potencjałami gwarantującymi zyskiwanie przewag konkurencyjnych: wysoko wykwalifikowanymi kadrami czy zamożnymi rynkami zbytu.

Logika globalnego kapitalizmu wywołuje rozmaite skutki polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe o charakterze terytorialnym, w tym przede wszystkim zjawisko kumulowania się zasobów i potencjałów rozwojowych w nielicznych centrach światowego wzrostu (metropoliach) i systematycznego wysysania tychże zasobów i potencjałów z pozostałych obszarów. W ślad za tym, pomiędzy krajami jak i w obrębie krajów powstają drastyczne różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, co wywołuje konsekwencje między innymi w postaci ruchu ludności, przemieszczającej się ze społeczno-gospodarczych peryferii do lokalnych, regionalnych i światowych centrów wzrostu. Światowe i regionalne metropolie współpracują i konkurują ze sobą ponad i poza obszarami, do których nie dochodzą owoce rozwoju, a gdzie z kolei kumulują się negatywne procesy i zjawiska, w tym zjawisko depopulacji, stanowiące istotny czynnik tychże negatywnych sprzężeń. Z przedstawionymi procesami i zjawiskami ściśle wiąże się powstawanie właściwych nowym trendom narracji i ideologii wyznaczających nowe wzorce, standardy i style życia (w tym modele rodziny i

¹ Robinson W., I. 2004. *A Theory of Global Capitalism. Production, Class, and State in Transnational World*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press; Harvey D. 1989. *The Conditions of Postmodernity. An Inquiry into the Origins of Cultural Change* Oxford: Basil Blackwell; Castells M. 2000. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers;

reprodukcji), a w konsekwencji nowe systemy dążeń i aspiracji życiowych, wpływających m.in. na decyzje prokreacyjne czy migracyjne.

Obserwowane na analizowanym obszarze zjawiska depopulacji i powiązanego z nim starzenia się społeczeństwa są m.in. konsekwencją barier i problemów wdrażania przez kraje UE, w tym Polskę modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego, będącego odpowiedzią na deficyty modelu wyrównawczego, obowiązującego w krajach unijnych w poprzednim okresie². Model polaryzacyjno-dyfuzyjny opiera się na założeniu, że konwergencji (spójności) terytorialnej nie da się osiągnąć poprzez proste transfery wyrównawcze do regionów zapóźnionych. Zdaniem promotorów tej wizji rozwoju, najpierw trzeba wesprzeć rozwojowo centra krajowego wzrostu (metropolie, europole), uczestniczące w sieci globalnej wymiany i konkurencji, a dopiero potem czekać aż rozwój rozlewa się będzie kaskadowo na pozostałe obszary, powiązane z tymi centrami³. Już pierwsze symulacje wskazywały, że wdrożenie modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego nie doprowadzi do konwergencji międzyregionalnej, a zamiast tego pogłębi różnice rozwojowe⁴. Dziś jest to już oczywiste. Wiele wskazuje na to, iż przyjęto błędne założenie, iż ludzie na obszarach peryferyjnych będą cierpliwie czekać na owoce zakładanej „dyfuzji”. „Ekonomia społecznej cierpliwości” rządzi się jednakże swoimi prawami. Z obszarów zapóźnionych społecznie i gospodarczo oraz oddalonych od centrów wzrostu globalnego kapitalizmu różnej rangi (światowej, makroregionalnej, krajowej i regionalnej) zaczęły uciekać w pierwszej kolejności młode, aktywne, przedsiębiorcze i najbardziej zdeterminowane jednostki, co systematycznie pozbawiało te obszary najważniejszego z potencjałów endogennych: kapitału ludzkiego, osłabiając tym samym jedno z podstawowych ogniw modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego: potencjały endogenne⁵.

W nowym modelu zrównoważonego rozwoju regionalnego, który – miejmy nadzieję – wyprze liberalną wizję rozwoju zagnieżdżoną w modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnym, zasoby miejscowe, lokalne stanowią kluczowy czynnik równoważący wpływ negatywnych zjawisk zewnętrznych i podstawę dla budowania endogennego potencjału wzrostu, a jednocześnie stanowiący kluczowy czynnik zapewniający trwałość podstaw rozwojowych, w tym zrównoważony ruch naturalny i migracyjny ludności. Od siły powiązań lokalnych oraz zdolności lokalnych i regionalnych wspólnot oraz ich elit (społecznych, gospodarczych i politycznych) do integracji i przeciwstawiania się negatywnym skutkom globalnych trendów i procesów zależy w głównej mierze warunek stabilnego przetrwania w niesprzyjającym środowisku gospodarczym⁶. Do sięgnięcia i wykorzystania tych zasobów zachęcać będą przede wszystkim przygotowane przez nasz zespół rekomendacje.

Świętokrzyskie, jak w soczewce, odbija większość negatywnych zjawisk demograficznych, jakie niesie rozwój globalnego kapitalizmu dla obszarów peryferyjnych o niekorzystnej strukturze gospodarczej⁷. W regionie dominują małe (do 5 ha), tradycyjne, drobnotowarowe gospodarstwa rodzinne. Stanowią niemal 70% ogółu gospodarstw. Natomiast gospodarstwa duże – rozwojowe, specjalistyczne, wysokotowarowe, o pow. 15 ha i więcej to zaledwie 2,5% ogółu gospodarstw rolnych. Poza tym

² Barca F. 2009. An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report.

³ Gorzelak G., Smętkowski J. 2005. *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

⁴ Kudłacz T., Woźniak D. 2009. Konwergencja czy polaryzacja rozwoju regionalnego Polski w perspektywie 2020 r. w świetle projekcji modelu HERMIN, Zarządzenie Publiczne nr 1(7): 19-32.

⁵ Churski P. 2014. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 1: 13-27.

⁶ *Siła lokalności. Wspólnoty narodowe. Wspólnoty regionalne. Wspólnoty lokalne. Po XIII Kongresie Obywatelskim*. 2019. Wspólnota i Solidarność nr 83. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. Gdańsk.

⁷ Trafiałek E. 2017. Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego a wyzwania dla polityki społecznej. W: J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.) *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie polityki społecznej i gospodarczej*. Rządowa Rada Ludnościowa. Warszawa, s. 88-99.

Świętokrzyskie cechuje duża lesistość oraz nasycenie użytkami zielonymi i terenami prawnie chronionymi (parki, lasy, jaskinie, Puszcza Jodłowa, Góry Świętokrzyskie, itp.)⁸. Ośrodki przemysłu metalurgicznego, hutniczego, maszynowego i budowlanego na czele ze stolicą regionu – Kielcami, ulokowane w centralnej i północnej części województwa tylko częściowo są w stanie zrekompensować negatywne konsekwencje wybitnie niekorzystnej struktury agrarnej, same borykając się od lat z kosztownymi w sensie materialnym i ludzkim procesami restrukturyzacyjnymi, typowymi dla przemysłów tradycyjnych w późnym kapitalizmie. Nie poprawia także sytuacji niewielka liczba ludności zamieszkująca województwo świętokrzyskie, co wprost przekłada się na masę podatkową, a ta na stan finansów publicznych i powiązane z nimi endogenne możliwości przeciwdziałania negatywnym trendom społeczno-gospodarczym.

Obok tych niewątpliwych obciążeń strukturalnych region posiada istotne atuty, związane głównie z warunkami naturalnymi. Do najważniejszych należy atrakcyjność przyrodnicza Świętokrzyskiego, powiązana z atrakcyjnością krajobrazu i lesistością, co otwiera możliwości dla rozwoju turystyki. Cenną zaletą regionu jest wysoka jakość środowiska przyrodniczego, przydatności rolniczej gleby oraz występowanie na tym obszarze surowców mineralnych, w tym gipsów, siarki i piaskowców. Zasoby surowców węglanowych stanowią około 60% surowców wykorzystywanych w krajowym przemyśle wapienniczym. M.in. dzięki tym zasobom Kielce są dziś ważnym w skali kraju ośrodkiem przemysłu budowlanego. Ważkim atutem są też złoża wód leczniczych, walory klimatyczne oraz wspomniane już walory turystyczne. Dzięki sprzyjającym warunkom naturalnym w regionie powstaje wiele gospodarstw ekologicznych. Pod tym względem województwo świętokrzyskie od lat plasuje się na czołowych pozycjach w kraju.

Procesy demograficzne są zarówno źródłem jak i konsekwencją niekorzystnej sytuacji społeczno-gospodarczej. Datująca się od końca lat 90-tych depresja urodzeniowa do spółki z wydłużaniem się przeciętnego trwania życia zaowocowała w XXI wieku jedną z najwyższych w kraju dynamik spadku populacji oraz starzenia się społeczeństwa. Dziś ludność woj. świętokrzyskiego jest najstarszą populacją w Polsce. Należy przy tym wspomnieć o systematycznym zwiększaniu się liczby zgonów w stosunku do liczby urodzeń żywych, co w sposób bezpośredni wpływa na wielkość populacji. Do tych zjawisk dochodzą niekorzystne zmiany w strukturze ekonomicznych grup wiekowych. Pomiędzy 2005 a 2015 rokiem nastąpił spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym o niemal 4% i równoczesny wzrost ludności w wieku poprodukcyjnym o podobną wartość, co także ma bezpośredni wpływ na endogenne podstawy rozwoju gospodarczego. Obok przyrostu naturalnego, drugim czynnikiem mającym bezpośredni wpływ rozwój ludności na danym obszarze, w tym na procesy depopulacyjne, są migracje. Jeśli weźmie się pod uwagę migracje definitywne najważniejszy wpływ na ujemne saldo migracji regionu mają migracje wewnątrz kraju. Z kolei w przypadku migracji zagranicznych, mimo salda ujemnego dla całej ostatniej dekady, można było zaobserwować także trendy odwrotne, jak np. w latach 2009-2012, kiedy to więcej osób powróciło zza granicy niż opuściło województwo⁹.

Ekspertki wyróżniają dwie, ukształtowane historycznie części województwa o wyraźnie odmiennych profilach społeczno-gospodarczych. Część północną – określaną często jako podregion kielecki – tworzy 6 powiatów (kielecki grodzki, konecki, ostrowiecki, skarżyski, starachowicki, kielecki ziemski)

⁸ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007–2013*. 2008. Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce, s. 32.

⁹ Piotrowska-Piątek A., Górski D., Szymocha O. 2017. Przemiany demograficzne w województwie świętokrzyskim w latach 2005-2015. W: J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.) *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie...* s. 18-34.

ze średniej wielkości ośrodkami miejskimi oraz Kielcami. Powiaty te stanowią obszar dawnego Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, historycznie jednego z najbardziej uprzemysłowionych terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, charakteryzującego się obecnością hutnictwa żelaza, przemysłu metalurgicznego, przemysłu materiałów budowlanych i przemysłów wydobywczych (m.in. rudy żelaza). Z kolei część południowa obejmuje 8 powiatów (buski, jędrzejowski, kazimierski, opatowski, pińczowski, sandomierski, staszowski, włoszczowski). Podregion sandomiersko-jędrzejowski stanowi obszar mający charakter typowo rolniczy oparty o produkcję rolną i sadowniczą¹⁰. Oba profile stanowią dziś obciążenie dla możliwości rozwojowych województwa w warunkach globalnego kapitalizmu, skutkują także nieco odmiennymi konsekwencjami demograficznymi.

W układzie sub-regionalnym podregion sandomiersko-jędrzejowski w porównaniu z podregionem kieleckim charakteryzował się cechami demograficznymi, charakterystycznymi dla obszarów rolniczych. Szybszy spadek urodzeń z równocześnie wyższą dzietnością jest efektem wciąż utrzymującej się młodości demograficznej tych obszarów w porównaniu do obszarów z przewagą miast, z kolei wyższy wskaźnik zgonów na 1000 mieszkańców może mieć związek z trybem życia i jakością usług zdrowotnych na obszarach wiejskich. Wyższy udział migracji wewnętrznych niż zagranicznych spowodowany jest ograniczonymi możliwościami migracyjnymi ludności na obszarach rolnych, natomiast wyższy udział grupy przedprodukcyjnej i ludności w wieku poprodukcyjnym spowodowany jest większą skalą migracji ludności ze środkowej grupy ekonomicznej. Z kolei podregion kielecki cechował zespół zjawisk typowych dla obszarów miejsko-przemysłowych: wyższe ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych wskazuje na większy potencjał migracyjny właściwy dla obszarów z szybko pogarszającą się sytuacją na lokalnym rynku pracy, z kolei wyższy udział ludności w wieku produkcyjnym wskazuje po prostu na większą chłonność lokalnych rynków pracy w porównaniu z obszarami rolniczymi. Wyższe tempo spadku udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym wraz wyższym tempem przyrostu ludności w wieku poprodukcyjnym jest natomiast zjawiskiem typowym dla starzejących się populacji miejskich¹¹.

Kontekst i zakres czasowy:

Raport cząstkowy I stanowi drugi z czterech produktów badania pn. *Wpływ depopulacji na perspektywy rozwojowe województwa świętokrzyskiego* realizowanego w ramach projektu pn. *Programowanie działań minimalizujących skutki depopulacji na przykładzie województw: opolskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego*. Materiał wraz z założeniami został opracowany przez zespół ekspercki przy ścisłej współpracy z ekspertami z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Świętokrzyskiego (wspomagany Zespołem Zadaniowym ds. badania w zakresie depopulacji oraz recenzentem naukowym Profesorem Krystianem Heffnerem), w okresie listopad 2018 – maj 2019.

¹⁰ Piasecka-Janowicz B. 2017. Specyfika sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego na tle Polski. W: *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie...* s. 35-57.

¹¹ Tamże, s. 57.

Rozdział I

Profil demograficzny województwa
świętokrzyskiego

1. Rozdział I – Charakterystyka demograficzna województwa świętokrzyskiego

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest **opis i analiza podstawowych zmiennych demograficznych województwa**, stanowiących układ odniesienia dla zjawiska depopulacji i powiązanych z nim tendencji demograficznych, w tym starzenia się populacji. W warstwie opisowej starano się ukazać wartości względne i bezwzględne zjawiska oraz jego dynamikę, uwzględniając dane z ostatnich 7 lat (2010-2017). Podstawowe procesy demograficzne ujęte zostały w **dwóch wymiarach**. W układzie krajowym demografię województwa ukazano na tle danych odnoszących się do **innych województw i średnich dla całego kraju**. W wymiarze wewnątrzregionalnym przedstawiono **zróżnicowanie podstawowych zmiennych demograficznych zagregowanych na poziomie gminnym**, będącym podstawowym szczeblem organizacji terytorialnej województwa.

Układ porównawczy w wymiarze krajowym i wewnątrzregionalnym postuluje jako **punkt wyjścia dla bardziej pogłębionych analiz**. Przeprowadzono je w dwóch, dopełniających się kontekstach interpretacyjnych. Pierwszy stanowią **makrostrukturalne ramy zjawisk i procesów społecznych, politycznych oraz gospodarczych**, rozgrywających się w skali globalnej i europejskiej, w tym zwłaszcza na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej, z którym Polska i jej regiony dzielą wiele wspólnych cech. W drugim kontekście interpretacyjnym starano się sprawdzić w jaki sposób owe **makrostrukturalne uwarunkowania odcisnęły swe piętno na tych miejscach i obszarach regionu, w których zjawisko depopulacji przybrało szczególnie niekorzystne wartości**. W ten sposób zamknięto kontekst wyjaśniający formułując ogólne hipotezy co do przyczyn i przebiegu depopulacji na terytorium województwa.

1.1. Profil depopulacyjny województwa świętokrzyskiego

Procesy depopulacyjne obserwowane na terenie województwa świętokrzyskiego są konsekwencją z jednej strony zjawisk społeczno-demograficznych i gospodarczych, obserwowanych również w innych częściach kraju, z drugiej – procesów specyficznych jedynie dla tego obszaru.

Wśród czynników należących do pierwszej kategorii należałoby przede wszystkim wymienić tendencje demograficzne typowe dla społeczeństw wysokorozwiniętych, gdzie malejącej dzietności kobiet towarzyszy wzrost przeciętnej długości życia, co owocuje starzeniem się populacji. W Polsce czynnik ten jest dodatkowo wzmacniany przez przeciętnie gorszą sytuację socjalno-ekonomiczną ludności. Sprzyja to niepewności ekonomicznej, co z kolei w warunkach ponowoczesności, związanej m.in. ze zmianą stylów życia, strategii matrymonialnych i modeli rodziny dodatkowo osłabia decyzje prokreacyjne. Kolejną cechą społeczeństw wysokorozwiniętych jest wzrost znaczenia metropolii jako ośrodków życia społeczno-gospodarczego. Regionom pozbawionym ośrodka wyższej rangi coraz trudniej będzie utrzymać swoją populację ze względu na siłę przyciągania dynamicznie rozwijających się metropolii – w szczególności gdy tradycyjne dla regionu gałęzie gospodarki wykazują ogólnoeuropejską tendencję do zaniku. Ostatnim z procesów, który najsilniej warunkuje depopulację na poziomie lokalnym w ośrodkach miejskich, jest suburbanizacja. Splot czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych sprawia, że pewna część ludności miejskiej, zwykle ta zamożniejsza, przesiedla się na obszar podmiejskich wsi, które tym samym sukcesywnie zmieniają swój charakter, stając się suburbiami.

Specyficzne dla województwa świętokrzyskiego jest współwystępowanie splotu czynników, które przesądziły o tym, że ten region położony w centralnej części Polski uległ społeczno-gospodarczej marginalizacji. Historycznie stanowił on silnie uprzemysłowioną część ziem polskich. Dodatkowo w okresie II Rzeczypospolitej stanowił on część terytorium, na którym rozwijano Centralny Okręg Przemysłowy, czyli szeroko zakrojoną inicjatywę ówczesnych władz, która miała na celu stworzenie obszaru silnie zindustrializowanego w głębi ówczesnego terytorium Polski, z obecnością przemysłów o strategicznym znaczeniu. Jednak począwszy od lat 90. w warunkach przekształceń gospodarczych region świętokrzyski w tej postaci tracił na znaczeniu ze względu na przewagę nieodległych zagłębi przemysłowych i metropolii. Kluczowy dla pozycji przemysłowej regionów czynnik masy krytycznej (wielkości potencjału społeczno-gospodarczego) faworyzował obszar Górnego Śląska, same zaś Kielce w obliczu przewagi konkurencyjnej takich metropolii, jak Warszawa i Kraków nie były w stanie rywalizować o inwestycje z branż ICT czy BPO.

Ponadto należy również wyróżnić kolejny czynnik, który wprawdzie nie jest unikalny dla regionu, lecz w skali kraju nie stanowi uwarunkowania typowego. Jest nim tradycyjnie słaba pozycja rolnictwa w regionie świętokrzyskim. Ludność utrzymująca się od pokoleń z pracy na roli – statystycznie – posiadała gospodarstwa o małych arealach, uniemożliwiających produkcję wielkotowarową. Oznaczało to, że nawet w warunkach rolnictwa subsydiowanego te najmniejsze gospodarstwa rolne napotykały na trudności z uzyskaniem rentowności. Skutkowało to albo uzależnieniem od świadczeń wspomagających sytuację socjalno-ekonomiczną gospodarstw domowych, albo prowadziło do decyzji o sprzedaży gruntu i migracji na inny obszar.

W latach 2010-2017 w Polsce nastąpił ubytek ogólnej liczby ludności kraju: średnioroczna zmiana w tym okresie wynosiła -0,04%. Polska wpisywała się w ogólniejszy trend obserwowany od kilku dekad w Europie Środkowowschodniej. Województwo świętokrzyskie znalazło się wśród województw o najmniej korzystnej średniorocznej dynamice zmian liczby ludności, obok województwa opolskiego,

warmińsko-mazurskiego, łódzkiego, lubelskiego, śląskiego oraz podlaskiego. Ze średnioroczną dynamiką zmian ludności na poziomie -0,39% region uplasował się na pierwszej pozycji od końca – ex aequo z województwem opolskim.

W latach 2010-2017 w Polsce ubyło ludności w wieku przedprodukcyjnym, lecz – podobnie jak miało to miejsce w przypadku całkowitej liczby ludności – ujemny trend uległ odwróceniu między rokiem 2016 a 2017. W województwie świętokrzyskim przełamanie trendu między rokiem 2016 a 2017 nie miało miejsca, lecz w charakteryzującym się podobnie niekorzystną sytuacją demograficzną województwie łódzkim zjawisko to zostało odnotowane.

Dopełniając obrazu, należy zauważyć, że w każdym roku przybywało ludności w wieku poprodukcyjnym, co wynika z faktu wydłużania się przeciętnej długości życia oraz niższej skłonności starszych pokoleń do opuszczania kraju. Duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym w strukturze demograficznej regionu czy kraju rodzi wiele zagrożeń związanych z prawidłowym funkcjonowaniem rynku pracy czy systemu zabezpieczeń społecznych.

Wartości wskaźnika starości zarówno w województwie świętokrzyskim konsekwentnie narastały z każdym rokiem: począwszy od 14,8 w 2010 r. do 18,4 w 2017 r. Województwo świętokrzyskie cechowało się niższą od krajowej średnioroczną dynamiką wskaźnika, lecz w każdym roku wartości wskaźnika były wyższe od ogólnopolskich. Bardzo podobne prawidłowości odnotowane zostały w przypadku relacji ludności w wieku poprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym.

W latach 2010-2017 przyrost naturalny w Polsce oscylował wokół zera, osiągając w 2017 r. wartość -0,02. Najkorzystniejsza sytuacja w omawianym aspekcie odnotowana została w województwach pomorskim, wielkopolskim oraz małopolskim, zaś najmniej korzystna – w województwach łódzkim, świętokrzyskim i opolskim. Ujemna dynamika zmian w przypadku województwa świętokrzyskiego była przy tym wyższa, niż miało to miejsce w skali ogólnopolskiej. Region w 2017 r. cechował się przyrostem naturalnym wynoszącym -2,73.

Na tle Polski zdecydowanie niekorzystnie kształtowała się dynamika zmian współczynnika dzietności. Do 2013 r. województwo nie odbiegało znacząco od średniej ogólnopolskiej, jeśli chodzi o wartość tego wskaźnika, jednak po 2015 r. obserwowane jest coraz większe odbieganie in minus względem trendów ogólnokrajowych. W 2017 r. współczynnik dzietności wynosił dla całego kraju 1,45, zaś w województwie świętokrzyskim obniżył się do poziomu 1,26 – co jest niepokojące ze względu na fakt, że średnia ogólnopolska zaczęła wykazywać tendencję rosnącą.

W rozpatrywanym latach 2010-2017 województwo świętokrzyskie cechowało się wyraźnie ujemnym saldem migracji, a obserwowana dynamika tego zjawiska nie rokuje, by w krótkiej perspektywie czasowej miała nastąpić istotna poprawa w tym względzie. Wprawdzie w najmniej korzystnej sytuacji w okresie tym znajdowało się województwo lubelskie (-2,20 w 2017 r.), lecz województwo świętokrzyskie plasowało się na nieodległej pozycji w hierarchii województw najszybciej tracących ludność ze względu na procesy migracyjne (z saldem -1,8 na 3. miejscu po województwie warmińsko-mazurskim: -1,9 oraz wyżej wskazanym lubelskim).

Pod względem samych tylko migracji wewnętrznych województwo świętokrzyskie (z wynikiem -1,94 w 2017 r.) zaraz po województwie lubelskim plasuje się w gronie regionów o największym poziomie ubytku ludności, wyprzedzając takie województwa, jak opolskie, śląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie czy łódzkie. Jeśli jednak wyodrębni się wyłącznie migracje zagraniczne, to wówczas

w województwie odnotowane zostanie korzystniejsze, czyli wyższe, saldo niż w skali ogólnopolskiej (0,16 w 2017 r., podczas gdy wartość ta dla Polski wyniosła w tym samym roku 0,04).

Analizując zróżnicowanie terytorialne województwa świętokrzyskiego ze względu na omówione powyżej zjawiska, można wyróżnić kilka jego obszarów, których specyfika wynika z odmiennych układów uwarunkowań. Wyjątkową pozycję na tle regionu zajmują podkieleckie gminy wiejskie, których populacje są zasilane za sprawą przesiedlania się kielczan na ich teren. Proces suburbanizacji odbija się jednak niekorzystnie na sytuacji demograficznej samych Kielc. Stolica województwa podlega jednocześnie depopulacji oraz niekorzystnym trendom w zakresie struktury funkcjonalnych grup wiekowych.

W niekorzystnej sytuacji znajduje się duża część gmin położonych peryferyjnie wobec centralnej części województwa. Wyjątek stanowią obszary o wysokich walorach turystycznych i krajobrazowych, wśród których wymienić można gminy Busko-Zdrój oraz Solec-Zdrój. Problemy dotyczą więc – z jednej strony – obszarów o charakterze wiejskim, które były tradycyjnie bardzo nisko zurbanizowane, niezindustrializowane, a samo rolnictwo nigdy nie cechowało się na tych terenach wysoką produktywnością. Z drugiej strony nasilają się one również na tych terenach, które miały dawniej silną pozycję przemysłową. Odnosi się to do północnego pasa województwa – wraz z jego ośrodkami miejskimi: Ostrowcem Świętokrzyskim, Starachowicami oraz Skarżyskiem-Kamienną.

Mając na uwadze omówione powyżej procesy, należałoby wskazać kilka głównych kierunków dla przyszłej polityki zapobiegania depopulacji w regionie. Nadrzędne znaczenie należałoby przyznać działaniom ukierunkowanym na wzmocnienie gospodarki regionu, a więc wszelkim inicjatywom prowadzącym do promowania inwestycji na terenie województwa oraz rozwijania lokalnej przedsiębiorczości. Ważnym środkiem prowadzącym do tego celu powinien być rozwój infrastruktury drogowej regionu – z uwzględnieniem działań lobbujących na rzecz przekazania przez rząd znacznych środków publicznych na ten cel.

Obok tych kluczowych działań ważne są też jednak wszelkie działania ukierunkowane na poprawę jakości życia mieszkańców regionu oraz neutralizujące negatywne następstwa zachodzących od dekad zjawisk. W tym kontekście należy szczególnie podkreślić działania ukierunkowane na wspieranie rozwoju obszarów wiejskich na terenach o tradycyjnie słabej pozycji gospodarczej.

W odniesieniu do tych części województwa, które najsilniej ulegają depopulacji ze względu na migracje do metropolii położonych w sąsiednich regionach, można sformułować założenie, że pewnego rodzaju receptą na problem niższych zarobków w regionie od wynagrodzeń uzyskiwanych np. w Warszawie czy Krakowie może być system niepieniężnych świadczeń zapewnianych przez instytucje samorządowe oraz – a być może przede wszystkim – dbałość o jakość świadczonych usług publicznych.

W dalszej perspektywie niezwykle ważne dla regionu będzie wypracowanie mechanizmów umożliwiających przyciąganie nowych mieszkańców lub skłanianie do powrotu osób, które nie osiedliły się na stałe w innych regionach Polski. W obecnej sytuacji należy realizować pilotażowy program integrujący ludność imigrującą na teren województwa z innych państw, przede wszystkim z Ukrainy. W dalszej perspektywie, przy założeniu utrzymywania się względnie korzystnej sytuacji gospodarczej, należy konsekwentnie wykazywać dbałość o czynniki zapewniające jakość życia mieszkańców.

Analiza sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego prowadzi do trzech głównych wniosków: **(1)** sytuacja jest najkorzystniejsza w gminach w centralnej jego części, w której w ramach procesu suburbanizacji osiedlają się kielczanie; **(2)** pochodną marginalizacji gospodarczej północnej części województwa (dawniej silnie uprzemysłowionej) jest wyraźna depopulacja tego obszaru; **(3)** te obszary województwa, które mają tradycyjnie rolniczy, małoobszarowy charakter, również doświadczają ubytku ludności ze względu na słabą pozycję ekonomiczną tego modelu rolnictwa.

Wnioski te prowadzą do sformułowania kilku głównych rekomendacji:

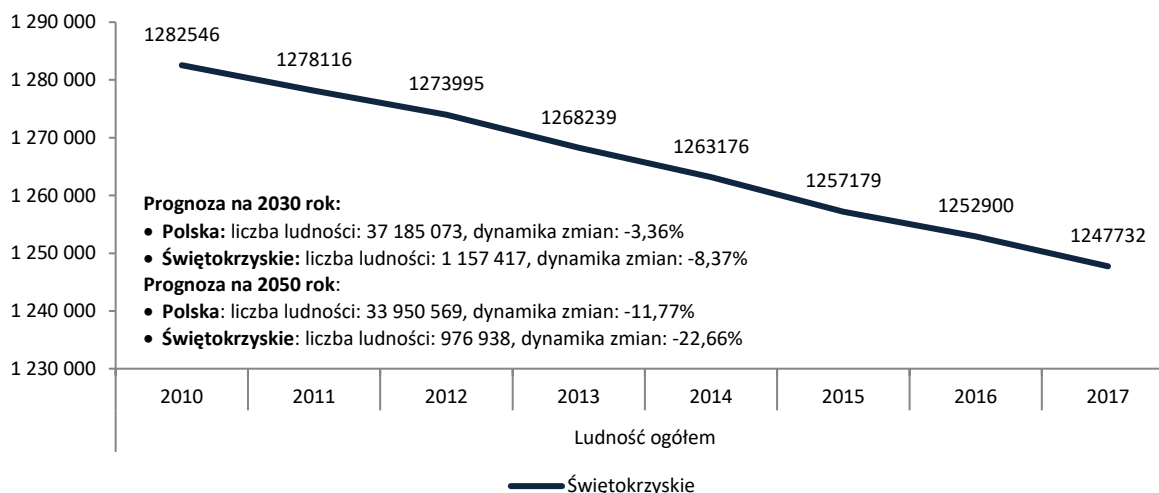
- należy wspierać wszelkie inicjatywy na rzecz rozwoju gospodarczego regionu – tworzenia miejsc pracy oraz pobudzania lokalnej przedsiębiorczości;
- należy dbać o jakość życia, w szczególności o jakość usług publicznych, aby poprawić subiektywnie postrzeganą atrakcyjność pozostania w miejscu dotychczasowego zamieszkania w relacji do korzyści wynikających z migracji do innego regionu lub państwa;
- należy dążyć do zagospodarowania walorów turystyczno-krajobrazowych regionu, zarówno związanych z Górami Świętokrzyskimi, jak i nieuprzemysłowionymi obszarami wiejskimi w innych częściach województwa.

Diagnoza demograficzna województwa świętokrzyskiego na tle kraju

W latach 2010-2017 w Polsce obserwowane było wiele negatywnych trendów demograficznych, które w znacznej mierze stanowią kontynuację zjawisk obserwowanych od ponad dwóch dekad. Po pierwsze, nastąpił ubytek ogólnej liczby ludności kraju, o ile bowiem w 2010 r. populacja Polski wynosiła 38,53 mln osób, to w 2017 r. liczyła ona 38,43 mln osób¹². Średnioroczna zmiana w tym okresie wynosiła -0,04%. Polska wpisywała się zatem w ogólniejszy trend obserwowany od kilku dekad w Europie Środkowowschodniej: jak wskazują dane Eurostatu, poza Czechami wszystkie państwa regionu ulegają wyraźnej depopulacji¹³. Warto jednak zasygnalizować fakt, że pomiędzy rokiem 2016 a 2017 po raz pierwszy w rozpatrywanym okresie nastąpił niewielki wzrost liczby ludności, co można interpretować w oparciu o współwystępowanie dwóch czynników: echa wyżu demograficznego z lat 80. (aktualnie to właśnie osoby urodzone w latach 80. wchodzi w okres zakładania rodzin), które dodatkowo jest wspierane korzystnym kontekstem ekonomicznym objawiającym się rosnącymi przeciętnie płacami i niemającym precedensu po 89 r. niskim poziomem bezrobocia. Dodatkowo należy brać pod uwagę politykę państwa, której emanacją jest wprowadzony w 2016 r. program *Rodzina 500 plus*. Konsekwencje działań podejmowanych w ramach polityk społecznych należy jednak rozpatrywać w kategoriach długofalowych, stąd też zbyt wcześnie na ocenę efektów wdrażania przedmiotowego programu, choć oczywiście takiego wpływu nie można wykluczyć. Prognozy demograficzne wskazują jednak, że przy zachowaniu dotychczasowych tendencji liczba ludności województwa będzie się nadal zmniejszać – o około 90 tys. do 2030 r. oraz około 150 tys. do 2050 r. Będzie to kontynuacją trendu obserwowanego w ciągu analizowanego przedziału czasu, kiedy w ciągu siedmiu lat ludność województwa skurczyła się o niemal 35 tys. osób.

Wykres 1. Liczba ludności województwa świętokrzyskiego ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Prognozy zmiany stanu ludności GUS wskazują, że między rokiem 2014 a 2030 w Polsce nastąpi ubytek 3,36% ludności. W województwach mazowieckim, pomorskim i małopolskim przewidywany

¹² Dla porównania w 1995 r. liczba ludności Polski liczyła w przybliżeniu 38,61 mln osób, aby potem ulegać systematycznemu zmniejszaniu – por. Bank Danych Lokalnych GUS.

¹³ <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

jest wzrost ludności o: odpowiednio – 1,57%, 1,39% oraz 1,03%. Ponadto w relatywnie korzystniejszej sytuacji według prognoz znajdzie się województwo wielkopolskie, gdzie spadek ludności będzie minimalny (o 0,05%). Badane województwo oraz województwa: łódzkie, lubelskie, opolskie i warmińsko-mazurskie znajdują się w najmniej korzystnej sytuacji. W województwie świętokrzyskim prognozowany jest spadek wynoszący 8,37%, w opolskim – 9,88%, zaś w pozostałych prognozy te zawierają się w przedziale od 7,90% do 7,08%. Co ważne, w perspektywie do 2050 r. ubytek ludności, zarówno w skali kraju, jak i województwa świętokrzyskiego będzie się pogłębiał, przy czym dynamika spadku liczby ludności będzie się zwiększać w nieco mniejszym stopniu niż w skali kraju. Niezależnie jednak od tego województwo świętokrzyskie doświadczy jednej z największych spośród wszystkich polskich regionów (zaraz po opolskim) skali ubytku liczby ludności (obok lubelskiego czy łódzkiego).

Mając na uwadze wyżej opisane zjawiska można stwierdzić, że sytuacja województwa świętokrzyskiego jest jeszcze mniej korzystna od sytuacji ogólnopolskiej. Pozostałe województwa o najmniej korzystnej średniorocznej dynamice zmian liczby ludności to: łódzkie, lubelskie, opolskie, warmińsko-mazurskie, śląskie oraz podlaskie. We wszystkich wymienionych powyżej województwach między rokiem 2016 a 2017 nie nastąpiło przełamanie dotychczasowych negatywnych trendów odnoszących się do zmiany ogólnej liczby ludności. W najkorzystniejszej sytuacji znalazły się województwa mazowieckie, pomorskie, małopolskie oraz wielkopolskie. Każde z nich cechowało się bowiem korzystną średnioroczną dynamiką zmian, znacząco wyższą od ogólnopolskiej wartości -0,04. Co więcej w każdym z tych województw w latach 2010-2017 następował konsekwentny coroczny wzrost populacji. Poszukując przyczyn występowania tych przeciwnych tendencji w stosunku do badanego województwa, warto w tym miejscu podkreślić jeden istotny czynnik: obecność silnych gospodarczo metropolii na terenie poszczególnych regionów. Te województwa, które cechowały się najkorzystniejszą dynamiką zmian liczby ludności, miały takie ośrodki, jak Warszawa, Kraków, Poznań czy Gdańsk. Wprawdzie prawidłowości tej wymykają się województwa łódzkie z Łodzią, czyli trzecią co do wielkości polską metropolią, dolnośląskie z dynamicznie rozwijającym się Wrocławiem oraz bardzo silnie zurbanizowane województwo śląskie. Niemniej jednak, Kielce na tle ośrodków czterech województw o najkorzystniejszej sytuacji cechują się zdecydowanie słabszą dynamiką procesów metropolizacji. Natomiast zjawiska demograficzne dotyczące Łodzi oraz Aglomeracji Śląskiej są pochodną przekształceń gospodarczych, związanych głównie z niekorzystną monokulturą gospodarczą tych województw.

Przemiany w kierunku gospodarki wolnorynkowej prowadzące do upadku dominujących gałęzi przemysłu poskutkowały gwałtownym pogorszeniem się sytuacji gospodarczej miast, wzrostem bezrobocia, spadkiem aktywności zawodowej, a w konsekwencji pogorszeniem się wskaźników demograficznych. Dotykamy tu zatem istotnego czynnika determinującego procesy demograficzne np. w obrębie ruchu naturalnego prowadzącego do ubytku liczby ludności w efekcie znaczącej nadwyżki zgonów nad urodzeniami czy migracji do regionów o lepszej sytuacji gospodarczej¹⁴. Procesy te w dużym stopniu dotyczyły całej Polski, gdzie po 1989 r. doszło do stopniowego zmniejszania liczby urodzeń – przykładowo w latach 1989-2006 ubytek ten sięgnął 33,7%, przy czym w miastach spadek ten był znacząco niższy niż na terenach wiejskich (odpowiednio: -28,1% oraz -42,0%)¹⁵. Problem przemian gospodarczych i upadku form gospodarowania uznawanych za tradycyjne dla danego regionu dotknął również województwo świętokrzyskie. Dostrzegają to również

¹⁴ Por. J. Dzieciuchowicz, A. Janiszewska, *Przemiany w sferze zachowań demograficznych w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych*, Łódź 2013, s. 43-65.

¹⁵ E. Frątczak, *Sytuacja demograficzna Polski okresu transformacji. Zmiany w podstawowych procesach demograficznych 1989-2006* [w:] Chyrowicz B. (red.), *Przedłużanie życia jako problem moralny*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2008, s. 77-147.

władze regionu, wskazując w opracowanej w 2013 r. strategii rozwoju na konieczność podejmowania działań na rzecz restrukturyzacji i rewitalizacji miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze. Cztery miasta województwa: ośrodek wojewódzki (Kielce) i trzy ośrodki subregionalne (Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski oraz Skarżysko-Kamienna), przeżywały w ostatnich latach wiele niekorzystnych zjawisk związanych z upadkiem tradycyjnych przemysłów, związanych ze zmianą koniunktury na wytwarzane produkty i usługi, ale też powiązanej z tymi procesami degradacji infrastrukturalnej, likwidacji wielu zakładów pracy, wzrostu bezrobocia, a w ślad za tym – znacznego odpływu ludności¹⁶.

W tym miejscu należy wspomnieć o roli ośrodków metropolitalnych, które w różnym zakresie wpływają na osiągnięte przez każde województwo wskaźniki dotyczące dynamiki zmian liczby ludności. Kielce należą (oprócz Warszawy, Rzeszowa czy Białegostoku) do ośrodków, w których zmiany liczby ludności w analizowanych latach 2010-2017 przybierały korzystniejszą wartość niż w przypadku pozostałej części regionu. Zakładając znaczenie poziomu rozwoju gospodarczego danego obszaru jako istotnej determinanty zachodzących tam procesów demograficznych, można uznać, że w przypadku województwa świętokrzyskiego (podobnie jak warmińsko-mazurskiego) mamy do czynienia z sytuacją równomierności rozwoju gospodarczego regionu, tj. sytuacją braku dominacji regionalnego ośrodka wzrostu¹⁷. Trzeba przy tym podkreślić, że kwestia wpływu metropolii na zaplecze regionalne i położone tam ośrodki peryferyjne obejmuje dwie grupy procesów. Do pierwszej z nich należą efekty rozprzestrzeniania się rozwoju gospodarczego, wywołane korzystnym oddziaływaniem metropolii na region. Drugą grupę stanowią efekty, które powodują coraz silniejszą polaryzację i wzmacnianie metropolii kosztem regionu. Czasami spotyka się przykłady przewagi efektów rozprzestrzeniania się rozwoju nad efektami wymywania. Jednak w większości przypadków jest odwrotnie, a dychotomia w regionie ma tendencję do pogłębiania się¹⁸. W przypadku województwa świętokrzyskiego mamy do czynienia w pewnym sensie z trzecią możliwością, w której regionalny ośrodek wzrostu nie odgrywa znacząco istotnej roli w stosunku do reszty regionu. Kielce bowiem doświadczają efektów związanych z ubytkiem ludności w podobnym stopniu jak reszta województwa. Wzmiankując o procesach depopulacyjnych obszarów pozametropolitalnych (niezależnie od struktury zachodzących zmian), trzeba jednocześnie mieć na uwadze, że ewentualne dysproporcje rozwojowe pomiędzy metropolią a resztą regionu nie muszą wynikać jedynie z polaryzacyjnego oddziaływania metropolii, ale braku tendencji rozwojowych w pozostałych częściach regionu. Analizy demograficzne pokazują bowiem, że sąsiadujące ze sobą gminy czy powiaty mogą doświadczać przeciwstawnych tendencji rozwojowych, które stanowią podstawę do odmiennego kształtowania procesów demograficznych. Źródłem sukcesu mogą być inwestycje infrastrukturalne (poprawa dostępności transportowej) czy udane procesy restrukturyzacji tradycyjnych dla danego obszaru rodzajów działalności gospodarczej¹⁹.

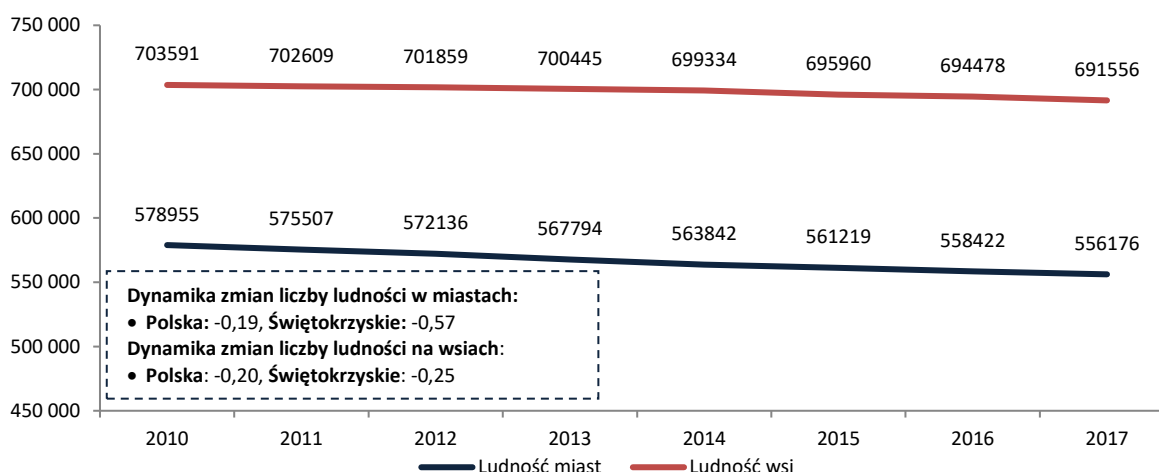
¹⁶ *Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 roku*, s. 48.

¹⁷ W przypadku województwa świętokrzyskiego ujmowanego jako całość wskaźnik średniorocznej dynamiki w latach 2010-2017 wynosił -0,39%, podczas gdy dla Kielc -0,40%, a dla pozostałej części regionu z wyłączeniem Kielc -0,39%.

¹⁸ M. Pięta-Kamurska, *Oddziaływanie metropolii na region*, *Folia Oeconomica* 246, 2010, s. 23-24.

¹⁹ Zob. więcej: G. Gorzelak, M. Smętkowski, *Rozwój regionalny, polityka regionalna*, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Warszawa 2018, s. 36-40.

Wykres 2. Liczba ludności w miastach i wsiach województwa świętokrzyskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Spośród zjawisk związanych ze zmianą liczby ludności warto omówić kwestię różnic pomiędzy zagregowanymi populacjami miast i wsi. W latach 2010-2017 średnioroczna dynamika zmian ludności miast wynosiła dla Polski -0,19, podczas gdy w odniesieniu do ludności wsi wartość ta wynosiła 0,20. W województwie świętokrzyskim zagregowana populacja miast w każdym roku cechowała się większym ubytkiem niż w przypadku wsi. Prawidłowość tę należy interpretować jako efekt oddziaływania dwóch czynników. Z jednej strony na przestrzeni ostatnich dekad ludność wsi charakteryzował konsekwentny i zauważalnie wyższy przyrost, niż miało to miejsce w przypadku ludności miast, co w różnych źródłach interpretowane było jako pochodna większego tradycjonalizmu środowisk wiejskich, gdzie wielodzietna rodzina częściej stanowi istotny element hierarchii wartości. Z drugiej strony procesem o krótszej historii, lecz już na tyle mocno ugruntowanym, by znajdował swoje wyraźne odzwierciedlenie w danych demograficznych, jest proces suburbanizacji, czyli przemieszczania się ludności miast na teren okalających je gmin wiejskich. Potwierdzenia tezy o znaczeniu procesów suburbanizacyjnych dostarczają zarówno prezentowane dalej dane charakteryzujące sytuację województwa świętokrzyskiego, jak i literatura przedmiotu, gdzie podejmuje się chociażby kwestie przyczyn tego procesu mającego swoje uwarunkowania ekonomiczne (np. stosunkowo niskie koszty zamieszkania i życia na obszarach wiejskich) czy społeczne (potrzeba podkreślenia statusu społecznego poprzez budowanie rezydencji na obszarach peryferyjnych miast)²⁰. Dwa opisane powyżej procesy mają zupełnie odmienny charakter, jako że pierwszy z nich wchodzi w zakres naturalnego ruchu ludności, zaś drugi jest jednym z wariantów procesu migracyjnego, lecz to właśnie ich współwystępowanie prowadzi do wystąpienia tak wyraźnej rozbieżności pomiędzy dynamiką obserwowaną w obrębie dwóch zagregowanych populacji.

W województwie świętokrzyskim wystąpiła niekorzystna dynamika w obrębie populacji miejskiej. Województwo to ustępowało w tym aspekcie jedynie województwu łódzkiemu. Również pod względem średniorocznego ubytku populacji wiejskiej wartość odnotowana w tym województwie należy do jednej z mniej korzystnych w skali kraju. W odniesieniu do tendencji obserwowanej wśród miejskiej części populacji województwa świętokrzyskiego należałoby skupić uwagę na marginalizacji gospodarczej ośrodków miejskich – w szczególności w zestawieniu z dynamicznie rozwijającymi się metropoliami z sąsiednich regionów, zwłaszcza jeśli porówna się miasta regionu z Warszawą czy Krakowem.

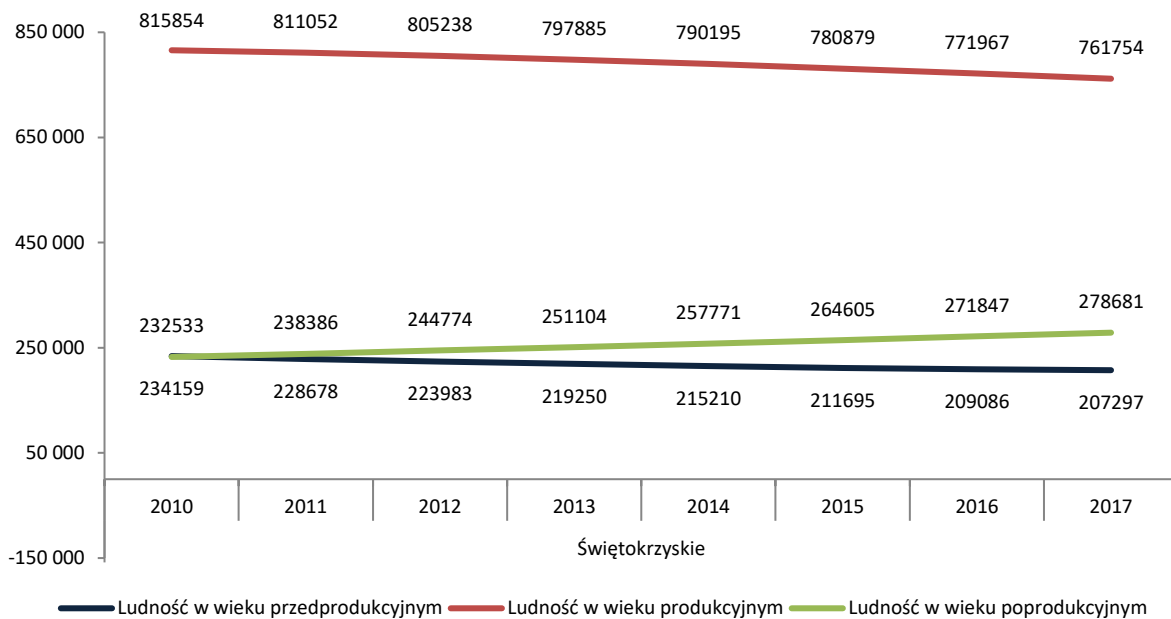
²⁰ Por. J. Małek, *Historyczne i współczesne uwarunkowania procesów suburbanizacji*, *Przestrzeń i forma*, 2016, s. 431-442.

Na terenach wiejskich są obserwowane zjawiska, które będą negatywnie wpływać na przyrost naturalny w przyszłości. Jedną z najistotniejszych w kontekście depopulacji różnic w składzie demograficznym społeczności miejskich i wiejskich jest obrazowana przez współczynnik feminizacji. Warto bowiem zauważyć, że jest on znacznie wyższy w miastach, co jest związane z faktem, że przeciętnie to częściej kobiety decydują się na kontynuowanie nauki, a zatem i wyjazd ze wsi do miast będących ośrodkami akademickimi. Nie można także zapominać o uwarunkowaniach kulturowych skutkujących tym, że to częściej mężczyźni przejmują prowadzenie gospodarstw rolnych, a zatem niejako wypychają młode kobiety z lokalnego rynku pracy związanego z produkcją rolną. W 2017 r. na poziomie całej Polski w miastach współczynnik feminizacji wyniósł 111²¹, co oznacza, że na 100 mężczyzn mieszkających w miastach przypadało 111 mieszkanek. W tym samym roku poziom tego wskaźnika na terenach wiejskich wyniósł 101. Podobne poziomy wskaźnika były rejestrowane na poziomie samego województwa świętokrzyskiego (odpowiednio: 110 i 100). Należy podkreślić, że jest to bardzo negatywna dysproporcja, oznacza bowiem, że istotnie duża część mężczyzn mieszkających na terenach wiejskich i kobiet mieszkających w miastach ma bardzo niewielkie szanse na stworzenie związku i, ewentualnie, posiadanie potomstwa.

W latach 2010-2017 w Polsce systematycznie ubywało ludności w wieku przedprodukcyjnym, lecz – podobnie jak miało to miejsce w przypadku całkowitej liczby ludności – ujemny trend uległ odwróceniu między rokiem 2016 a 2017. W tym ostatnim roku liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym przewyższyła liczbę odnotowaną w 2015 r. W odniesieniu do tego wskaźnika należy nadmienić, że wcześniejszy spadek wynikał z faktu, że w każdym z tamtych lat więcej osób przechodziło do kategorii ludności w wieku produkcyjnym, niż się rodziło. W województwie świętokrzyskim przełamanie trendu między rokiem 2016 a 2017 nie nastąpiło, lecz w charakteryzującym się podobnie niekorzystną tendencją województwie łódzkim zjawisko to zostało odnotowane. W latach 2010-2017 konsekwentnie spadała liczba osób w wieku produkcyjnym: zarówno w skali kraju, jak i w analizowanym regionie. Co więcej, w żadnym z 16 województw okres ten nie zakończył się odwróceniem tej ujemnej tendencji, co wiązało się z faktem, że w każdym roku mniej osób przepływało z kategorii ludności w wieku przedprodukcyjnym do omawianej kategorii, niż ją opuszczało, przechodząc do kategorii ludności w wieku poprodukcyjnym, umierając lub migrując poza granice Polski. Dopełnieniem tych prawidłowości jest zatem stwierdzenie, że w każdym roku przybywało ludności w wieku poprodukcyjnym, co wynika z faktu wydłużania się przeciętnej długości życia oraz niższej skłonności starszych pokoleń do opuszczania kraju. Badane województwo cechowało się niższą od ogólnopolskiej dynamiką w zakresie zwiększania liczebności osób w wieku poprodukcyjnym.

²¹ Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

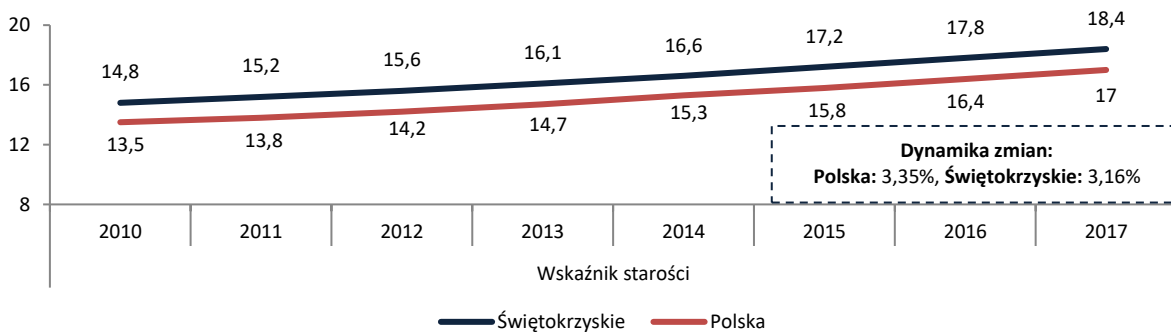
Wykres 3. Liczba ludności w funkcjonalnych grupach wiekowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Prawidłowością istotniejszą od samych tendencji w zakresie zmiany liczby osób w funkcjonalnych grupach wiekowych jest dynamika w zakresie występowania relacji pomiędzy tymi grupami wiekowymi. W odniesieniu do tej kwestii należy uwzględnić dwa wskaźniki: wskaźnik starości oraz wskaźnik wyrażający relację osób w wieku poprodukcyjnym do osób w wieku produkcyjnym. Wartości pierwszego ze wskaźników w skali kraju konsekwentnie narastały z każdym rokiem: począwszy od 13,5 w 2010 r. do 17,0 w 2017 r. Średnioroczna zmiana w rozpatrywanym okresie wyniosła 3,35%. Również wartości drugiego ze wskaźników narastały konsekwentnie: począwszy od 26,0 w 2010 r. do 34,0 w 2017 r., z czym wiązał się średnioroczny wzrost wynoszący 3,91%.

Wykres 4. Wskaźnik starości

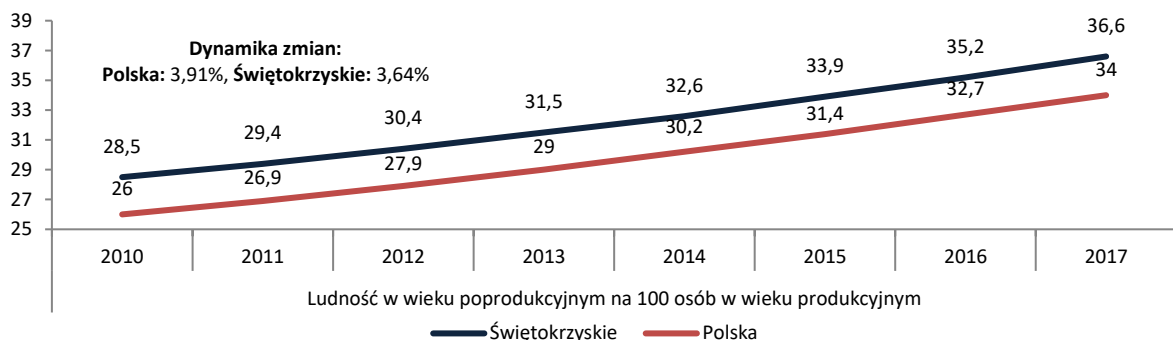

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Województwo świętokrzyskie cechowało się niższą od ogólnopolskiej średnioroczną dynamiką wskaźnika, lecz w każdym roku wartości wskaźnika były wyższe od ogólnopolskich. W 2017 r. województwo to cechowało się drugą po województwie łódzkim najwyższą wartością wskaźnika starości, wynoszącą 18,4. Bardzo podobne prawidłowości odnotowane zostały w przypadku relacji ludności w wieku poprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym. Województwo świętokrzyskie ponownie uplasowało się za województwem łódzkim w hierarchii województw o najmniej korzystnej

relacji tych dwóch funkcjonalnych grup wiekowych, choć średnioroczna dynamika zmian była nieco korzystniejsza od ogólnopolskiej.

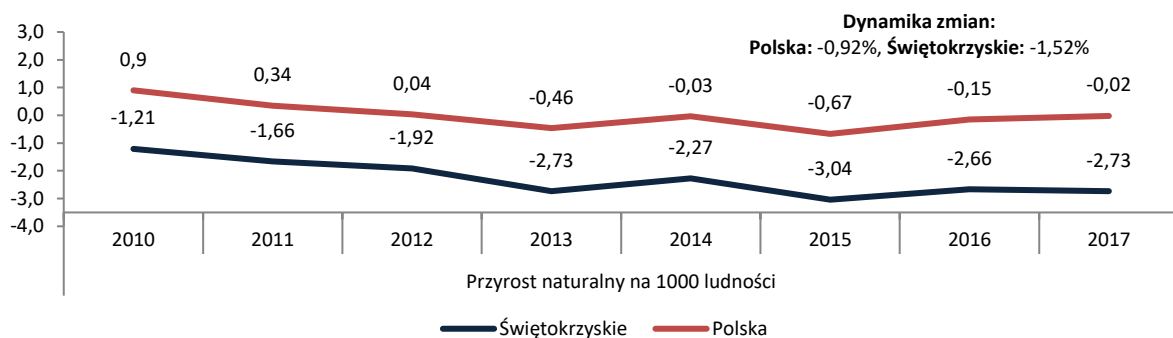
Wykres 5. Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W latach 2010-2017 przyrost naturalny w Polsce oscylował wokół zera – przy czym należy podkreślić, że był on wyższy w okresie otwierającym analizowany przedział czasowy, zaś najniższy w środkowym okresie. Wdrożenie rządowego programu *Rodzina 500 plus* nie przyniosło skutku w postaci osiągnięcia dodatniego przyrostu naturalnego, lecz do 2017 r. jedynie odwróciło negatywny trend w tym zakresie. W 2017 r. przyrost naturalny w Polsce osiągnął wartość -0,02. Najkorzystniejsza sytuacja w omawianym aspekcie odnotowana została w województwach pomorskim, wielkopolskim oraz małopolskim, zaś najmniej korzystna – w województwach łódzkim, świętokrzyskim i opolskim.

Wykres 6. Przyrost naturalny na 1000 osób

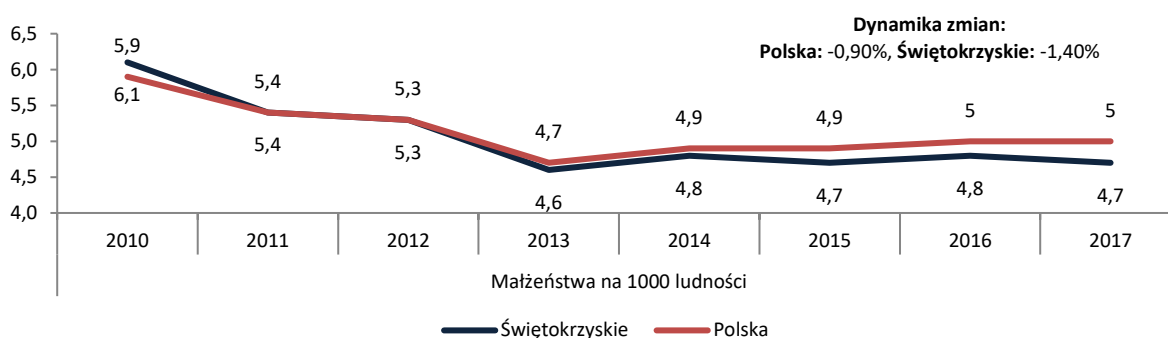
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Z przyrostem naturalnym są powiązane również kwestie małżeństw, choć konieczne jest tu zwrócenie uwagi na fakt, że zachodzące zmiany obyczajowe coraz silniej modyfikują związek pomiędzy małżeństwem a prokreacją²². Dodatkowo coraz więcej osób decyduje się na pozostawanie w związkach nieformalnych, co może być przyczyną tego, że w omawianym okresie spadła liczba zawieranych małżeństw na 1000 osób. Prawidłowość ta odnotowana została zarówno w skali kraju, jak i w badanym województwie. Podkreślić jednak należy, że najmniejsza skłonność do zawierania związków małżeńskich ujawniła się w 2013 r. W kolejnych latach nastąpił niewielki jej wzrost, lecz obserwowane trendy nie zwiastują, by w najbliższym okresie osiągnięty został poziom z początku analizowanego przedziału czasowego. Warto zasygnalizować fakt, że województwo świętokrzyskie, które w 2010 r. przekraczało w omawianym aspekcie średnią ogólnopolską, w 2017 r. cechowało się niższą liczbą zawieranych małżeństw na 1000 osób niż obszar kraju ujęty łącznie. Poniżej średniej

²² Por. P. Szukalski, *Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce*, Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny 2013, nr 8.

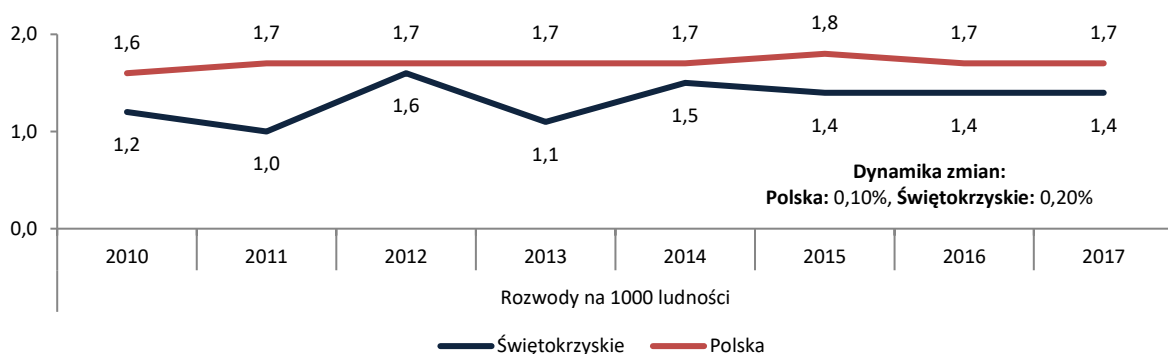
krajowej plasują się natomiast w analizowanym okresie wskaźniki dotyczące rozwodów w województwie świętokrzyskim.

Wykres 7. Zawarte małżeństwa na 1000 osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 8. Rozwody na 1000 osób

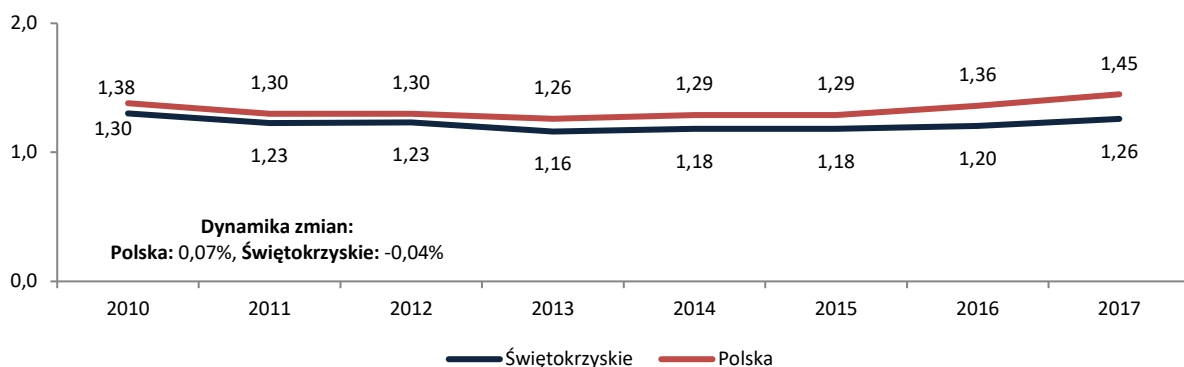

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Trudno jednoznacznie ocenić, z czego wynikają zachodzące rok do roku zmiany (zwłaszcza znaczące wahania liczby rozwodów w latach 2011-2014), bowiem trend ten należałoby rozpatrywać w dłuższym szeregu czasowym (moglibyśmy wówczas zidentyfikować np. wpływ uproszczenia procedur rozwodowych od 1995 r.²³). Szczególnie istotne są bowiem w tym kontekście makrouwarunkowania społeczno-ekonomiczne oraz zmiany kulturowe, jakie zachodzą w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach (szerzej to zagadnienie zostało opisane w części rozdziału poświęconego analizie wewnątrzregionalnej). Tezy te znajdują poniekąd potwierdzenie w analizach wartości dotyczących wskaźnika dzietności, który w przypadku województwa świętokrzyskiego przybiera wartości niższe w porównaniu ze średnią ogólnopolską. Negatywnym aspektem jest jednak to, że w przypadku województwa świętokrzyskiego mamy do czynienia z ujemną dynamiką (-0,04%), co oznacza, że poziom dzietności w analizowanych latach (2010-2017) obniżył się. Podobna sytuacja z ujemną dynamiką, choć o mniejszym natężeniu, wystąpiła jeszcze tylko w województwie lubelskim (-0,01).

²³ Por. I. Szamrej-Baran, *Analiza i diagnoza rozwoju demograficznego Szczecina*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, nr 2, Szczecin 2008, s. 245.

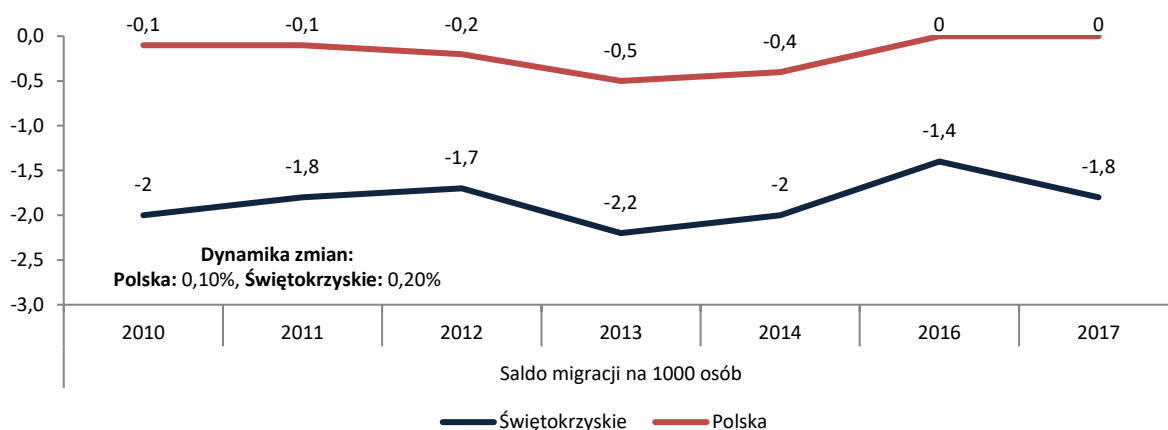
Wykres 9. Współczynnik dzietności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W rozpatrywanym latach 2010-2017 województwo świętokrzyskie cechowało się wyraźnie ujemnym saldem migracji. Wprawdzie w najmniej korzystnej sytuacji w okresie tym znajdowało się województwo lubelskie, lecz województwo świętokrzyskie w 2017 r. plasowało się z wartością -1,8 na drugiej pozycji w hierarchii województw najszybciej tracących ludność ze względu na procesy migracyjne (przed województwem warmińsko-mazurskim: -1,9). Depopulacja województwa świętokrzyskiego podyktowana jest w większym stopniu odpływem ludności do województw ościennych o silniejszej pozycji gospodarczej. Świadczy o tym chociażby porównanie wartości salda migracji, które w przypadku migracji wewnętrznych przybiera wartości ujemne pozycjonujące województwo świętokrzyskie z wartością salda w 2017 r. na poziomie -1,9 na drugim miejscu od końca, przed województwem lubelskim (-2,39). Jeśli jednak wyodrębni się wyłącznie migracje zagraniczne, to wówczas województwo świętokrzyskie wysunie się na czwartą pozycję w Polsce (saldo 0,16 w 2017 r.), przed mazowieckim, podkarpackim i lubelskim. Może to mieć związek z imigracją zarobkową obywateli krajów zza wschodniej granicy (w głównej mierze z Ukrainy).

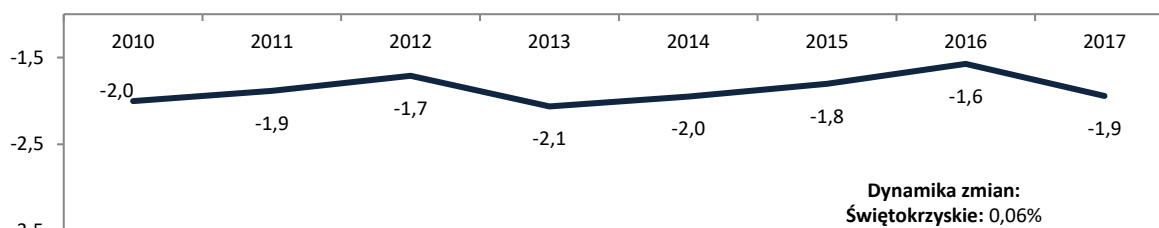
Wykres 10. Saldo migracji ogółem na 1000 osób²⁴

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS; dla 2015 r. nie udostępniono danych.

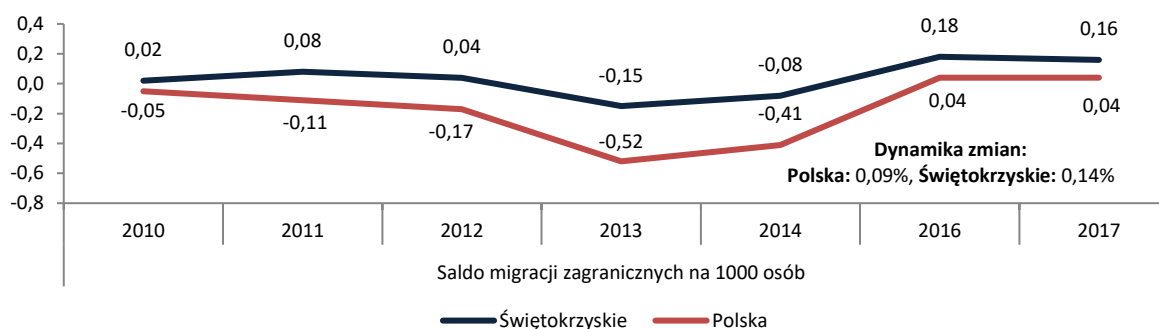
²⁴ Brak danych dotyczących migracji na pobyt stały zagranicznych za 2015 r. implikuje sytuację, w której wszystkie wskaźniki ogólne obejmujące migracje wewnętrzne i zagraniczne, przyjmują wartość „0” za 2015 r.

Wykres 11. Saldo migracji wewnętrznych na 1000 osób

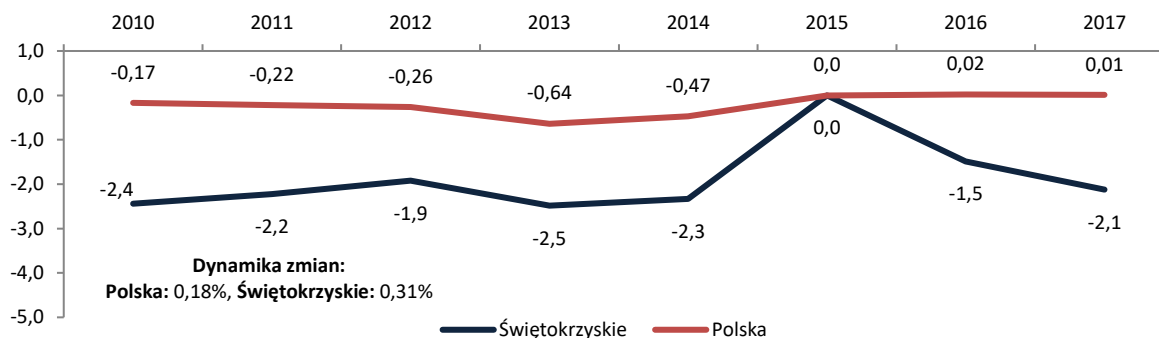
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 12. Saldo migracji zagranicznych na 1000 osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 13. Saldo migracji kobiet na 1000 osób tej samej płci

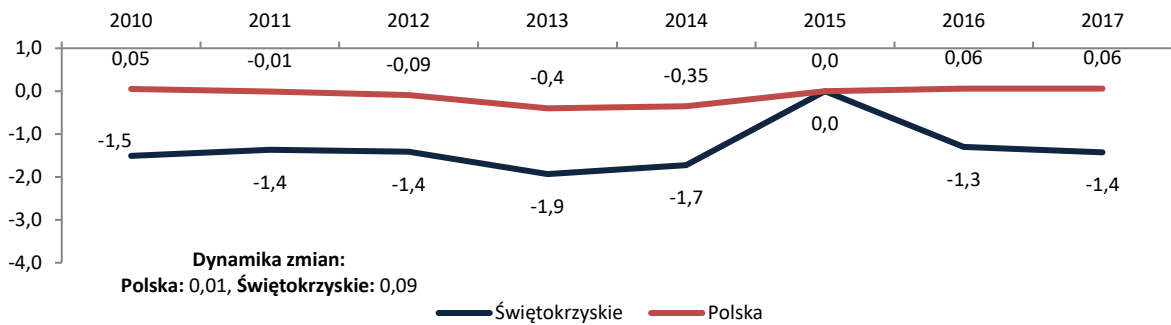
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jeśli uwzględnimy płeć migrantów, to wyraźnie gorszy bilans odnotowany zostanie w przypadku kobiet (w porównaniu z mężczyznami więcej kobiet wyjeżdża poza region, niż się w nim osiedla, w dodatku dynamika zmian jest w przypadku kobiet wyraźnie silniejsza). Wpisuje się to w obserwowane dotąd prawidłowości związane z feminizacją migracji w Polsce²⁵. Z kolei w obrębie ekonomicznych grup wieku, poza tym, że w każdej z nich obserwowane jest ujemne saldo migracji, to w największym stopniu dotyczy ono osób w wieku produkcyjnym. Wskazuje to pośrednio na ekonomiczny wymiar procesów migracyjnych i odpływanie ludności w poszukiwaniu pracy do innych regionów (aglomeracji) bądź za granicę. Jednak należy podkreślić, że saldo migracji w grupie osób w wieku produkcyjnym w latach 2010-2017 zmalało nieznacznie, podczas gdy w Polsce nieznacznie w tym czasie wzrosło. Zwraca przy tym uwagę fakt, że wartości wskaźników dynamiki mogą być

²⁵ D. Dobosz, B. Glinkowska, *Kiedy kobieta pakuje walizki – uwarunkowania i cechy migracji kobiet* [w:] A. Regulska, U. Dudziak (red.), *Transformacja i jej implikacje dla współczesnej rodziny*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk-Warszawa 2015, s. 59-70.

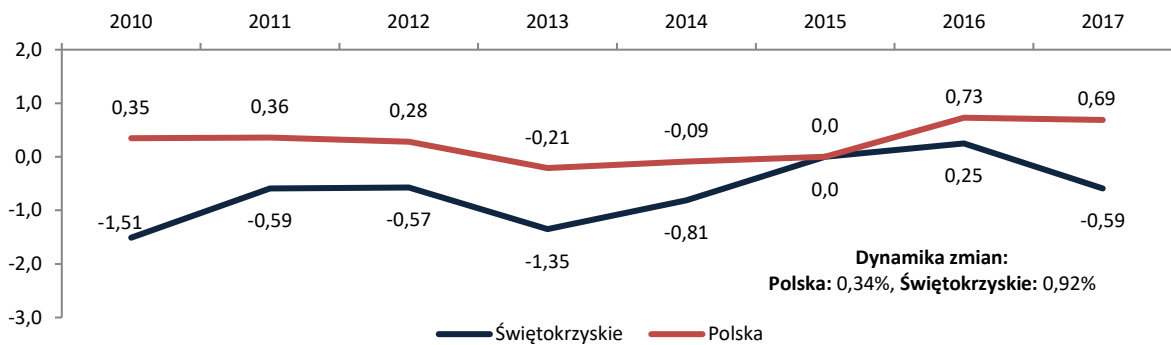
symptodem odwracającej się powoli sytuacji, w której województwo świętokrzyskie staje się celem migracji.

Wykres. 14. Saldo migracji mężczyzn na 1000 osób tej samej płci

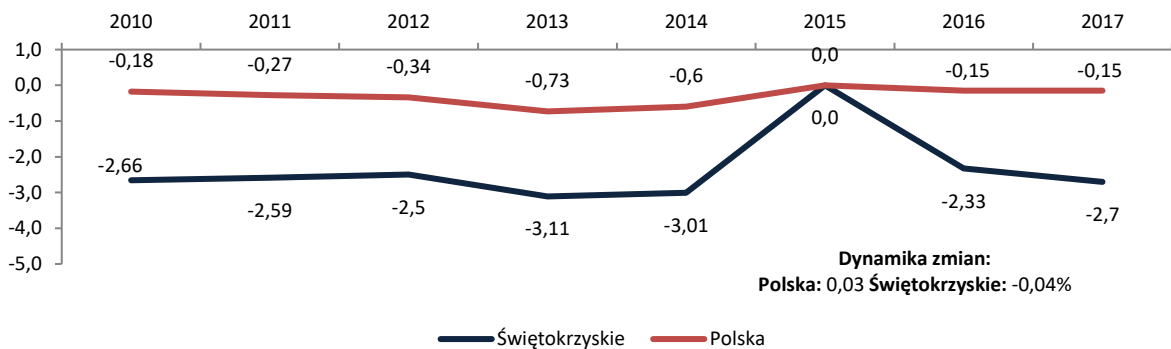
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wyk. 15. Saldo migracji w wieku przedprodukcyjnym na 1000 osób w tym wieku

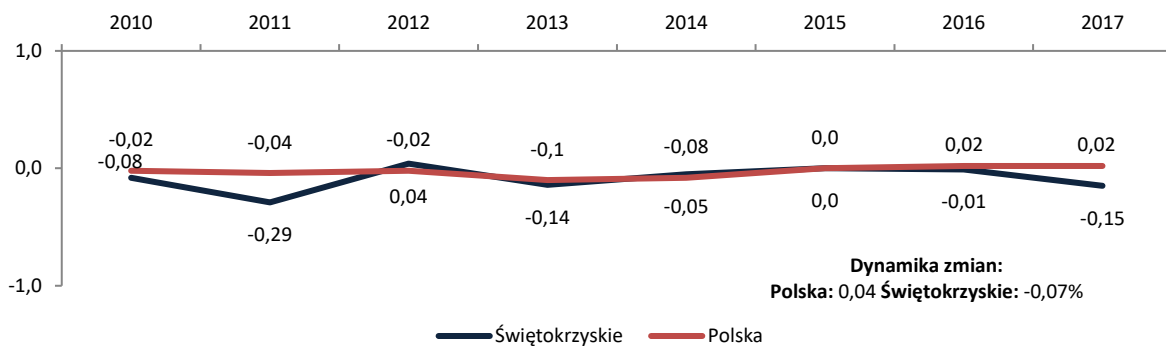
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wyk. 16. Saldo migracji w wieku produkcyjnym na 1000 osób w tym wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres. 17. Saldo migracji w wieku poprodukcyjnym na 1000 osób w tym wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Charakterystyka demograficzna województwa świętokrzyskiego w ujęciu gminnym

Analizując liczbę ludności w gminach województwa świętokrzyskiego, przede wszystkim należy mieć na uwadze fakt, że województwo to ma relatywnie niedużą populację – w szczególności jeśli porówna się je z sąsiednimi województwami: mazowieckim, śląskim czy małopolskim. Kielce, czyli zarówno stolica, jak i główny ośrodek województwa, z populacją zbliżającą się do 200 tys. osób jest jedynym ponad stutysięcznym miastem województwa. Populację mieszczącą się w przedziale od 50 tys. do 99 tys. mieszkańców ma jedynie Ostrowiec Świętokrzyski (niemal 70 tys. mieszkańców), lecz już kolejne miasta województwa, Starachowice i Skarżysko-Kamienna, nie osiągają 50 tys. ludności (choć według danych z 2017 r. Starachowicom do tego progu brakuje zaledwie 487 mieszkańców). Warto wskazać, że 67 spośród 102 gmin województwa ma populację mniejszą niż 10 tys. mieszkańców. Analiza wartości dotyczących liczby ludności pokazuje, że najwięcej mieszkańców mają obszary regionu, zlokalizowane w jego centralnej i północnej części, a więc najbardziej uprzemysłowione, zarówno w ujęciu historycznym, jak i obecnie.

Przywołane wyżej kwestie uprzemysłowienia implikują dokonania w tym miejscu istotnego zastrzeżenia związanego ze zróżnicowaniem wewnątrzregionalnym województwa świętokrzyskiego. Otóż jest to region przemysłowo-rolniczy z wyraźnym podziałem na część północną – określaną jako podregion kielecki – obejmującą sześć powiatów (kielecki grodzki, konecki, ostrowiecki, skarżyski, starachowicki, kielecki ziemski), dawny obszar Staropolskiego Okręgu Przemysłowego o tradycjach górniczych i hutniczych, oraz część południową obejmującą osiem powiatów (buski, jędrzejowski, kazimierski, opatowski, pińczowski, sandomierski, staszowski, włoszczowski). Podregion sandomiersko-jędrzejowski stanowi obszar mający charakter typowo rolniczy oparty na produkcji rolnej i sadowniczej. Taki podział ma również odzwierciedlenie w sytuacji demograficznej i uwidacznia się to w liczbie mieszkańców oraz w kształtowaniu podstawowych wskaźników demograficznych²⁶. Dla przykładu można chociażby wskazać, że w 2017 r. podregion kielecki zamieszkiwało 765 893 osób, podczas gdy w drugim podregionie zarejestrowanych było jedynie 481 839 osób²⁷.

Analiza średniorocznej zmiany liczby ludności w gminach dla lat 2010-2017 (rysunek 2) ukazuje, że w najkorzystniejszej sytuacji pod tym względem znajdują się głównie gminy leżące w centralnej części

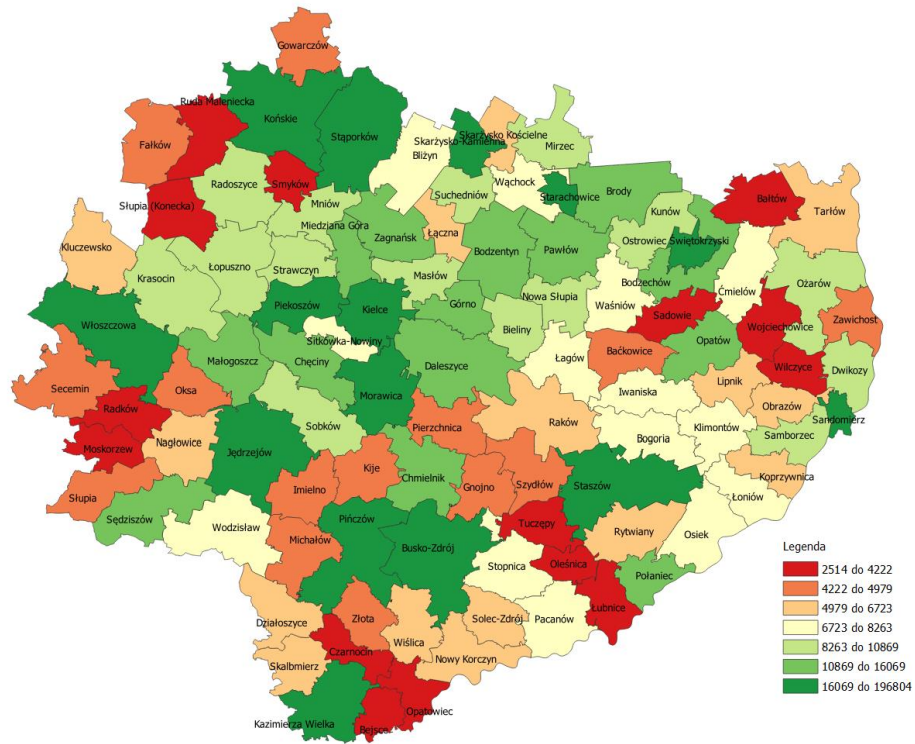
²⁶ Zob. więcej: B. Piasecka-Janowicz, *Specyfika sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego na tle Polski* [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017, s. 35-57.

²⁷ Bank Danych Lokalnych GUS.

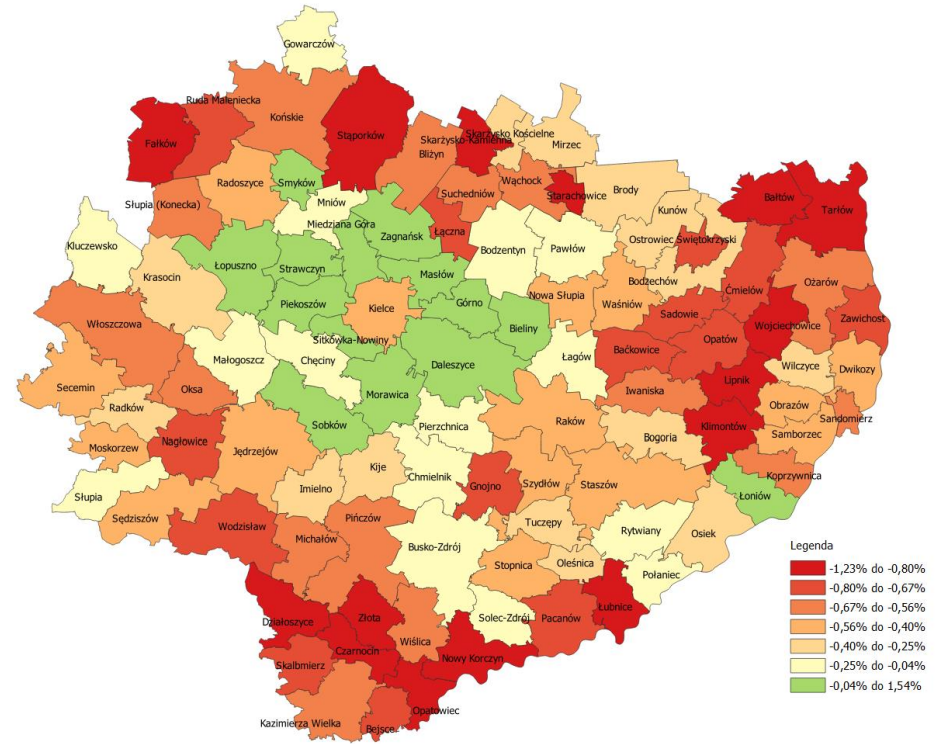
województwa (w sąsiedztwie Kielc lub w niedużej od nich odległości). Sama stolica województwa podobnie jak większość pozostałych miast wojewódzkich podlegała depopulacji. Obserwowanie takich prawidłowości należy wytłumaczyć występowaniem zjawiska suburbanizacji, czyli przemieszczania się ludności z większych ośrodków miejskich na tereny je okalające. Na pozostałych obszarach województwa jedynie w gminie Łoniów odnotowywany został średnioroczny wzrost liczby ludności w analizowanym okresie, lecz zastrzec należy, że był on bardzo niewielki (0,06%). Najmniej jednak korzystna sytuacja w omawianym aspekcie wystąpiła w południowej i wschodniej części województwa. Gminy Bałtów, Wojciechowice i Złota (wszystkie są gminami wiejskimi) w latach 2010-2017 cechował średnioroczny ubytek populacji przekraczający 1%. W kontekście obserwowanej struktury należy podkreślić, że obszary peryferyjne, w dużej mierze o wiejskim charakterze, są szczególnie podatne na niekorzystne zjawiska demograficzne skutkujące ubytkiem ludności. Problemy te wynikają albo bezpośrednio z uwarunkowań przyrodniczych (np. związanych z działalnością rolniczą i dostępnością komunikacyjną), albo są od nich niezależne (np. zanik działalności przemysłowej, zwłaszcza na obszarach wiejskich)²⁸.

²⁸ Por. A. Latocha, M. Szymanowski, M. Wieczorek, *Wyludnianie powiatu kłodzkiego – przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania*, *Przegląd Geograficzny*, t. 90, z. 2, 2018, s. 241–266.

Rysunek 1. Liczba ludności ogółem (2017)

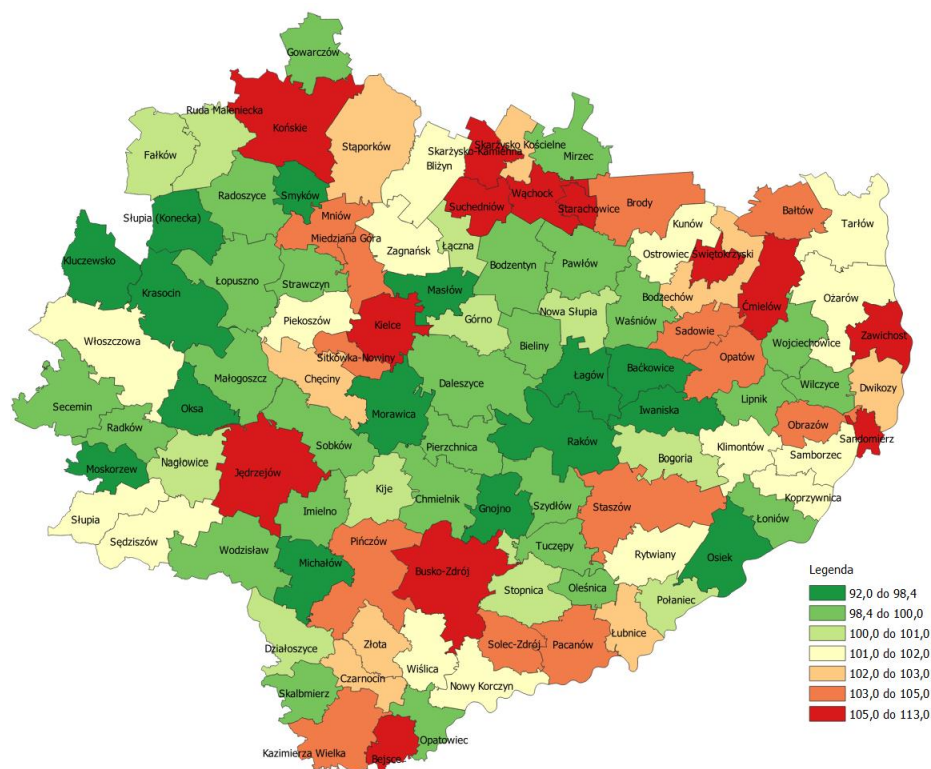
Rysunek 2. Średnioroczna zmiana liczby ludności ogółem (2010-2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jeśli chodzi o zmiany liczby ludności według płci (por. załącznik), to pokrywają się one z ogólnymi tendencjami w obrębie zmian w liczbie ludności. Przyrosty liczby osób obu płci były szczególnie intensywne na obszarach gmin okalających Kielce, jak również na obszarach najsilniej uprzemysłowionych (północ województwa) bądź pełniących inną funkcję gospodarczą skłaniającą do osiedlania się bądź zapobiegającą opuszczaniu miejsc zamieszkania (np. tereny uzdrowiskowe). Można oczywiście dopatrywać się określonego wpływu specyfiki danego obszaru na udział ludności określonej płci, np. relatywnie mniejszy ubytek kobiet w obszarach o rozwiniętej funkcji uzdrowiskowej, jak również większy niż w przypadku mężczyzn ubytek liczby ludności w powiatach północnej części regionu o rozwiniętej funkcji przemysłowej. Specyfika zatrudnienia w określonych rodzajach działalności gospodarczej skłania kobiety lub mężczyzn do poszukiwania tam pracy. Mówimy bowiem często o skłonności kobiet do poszukiwania pracy w określonych sferach zatrudnienia, np. w służbie zdrowia, edukacji, sektorze usług²⁹. W przypadku województwa świętokrzyskiego możemy mówić o takim potencjalnym rozróżnieniu, rozpatrując np. obszary uzdrowiskowe oferujące pracę przy obsłudze kuracjuszy w uzdrowiskach oraz gminy w północnej części regionu oferujące zatrudnienie w przemyśle.

Rysunek 3. Współczynnik feminizacji (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W efekcie zmian w liczbie ludności na terenie województwa świętokrzyskiego najsilniej sfeminizowane były populacje gmin miejskich, a następnie miejsko-wiejskich. Gminy wiejskie były w relatywnie mniejszym stopniu sfeminizowane (rysunek 3). Prawdopodobnie tę interpretować można w oparciu o wiedzę dotyczącą sfeminizowania poszczególnych kategorii wiekowych. Ze względu na fakt, że mężczyźni statystycznie krócej żyją, starzeniu się populacji towarzyszy wzrost udziału kobiet w najstarszych grupach wiekowych. Dane demograficzne wskazują, że statystycznie rodzi się nieco

²⁹ A. Dudak, *Wybrane aspekty funkcjonowania mężczyzn w zawodach sfeminizowanych*, *Problemy Profesjologii*, 2/2016.

więcej chłopców, lecz dysproporcja ta jest neutralizowana i wreszcie odwracana ze względu na wyżej wskazany fakt krótszej długości życia mężczyzn. Mniejsze niż w miastach sfeminizowanie obszarów wiejskich nie wynika jednak głównie z ruchu naturalnego, ale jest skutkiem długoletniego procesu, jakim jest migracja kobiet (zwłaszcza młodych) ze wsi do miast w poszukiwaniu lepszych warunków życia³⁰. Jest to przy tym generalna właściwość terenów wiejskich, nie tylko w województwie świętokrzyskim.

Niepozbowione znaczenia w kontekście feminizacji są także procesy naturalne, które należy przede wszystkim wiązać z relatywnie większą liczbą zgonów wśród mężczyzn (wyższą długowiecznością kobiet). Jak bowiem pokazują dane statystyczne, przyrost naturalny, jakkolwiek w województwie świętokrzyskim generalnie przyjmuje ujemne wartości, to jednak w przypadku kobiet jego wartości są korzystniejsze. Wynika to jednak nie tylko z różnic w liczbie urodzeń, lecz także wspomnianej wcześniej liczby zgonów. O ile bowiem w 2017 r. na 5338 urodzeń dziewczynek przypadało 5577 urodzeń chłopców dając saldo 239 na korzyść mężczyzn, tak w przypadku zgonów różnica w liczebności na korzyść kobiet wynosiła aż 261 (6915 zgonów kobiet i 7415 zgonów mężczyzn)³¹. Stan taki zwykle się wiązało z różnicami kulturowymi czy aspektami społecznymi (np. wykonywaniem przez mężczyzn określonych zawodów, mniejszą skłonnością do dbania o zdrowie, ryzykownymi zachowaniami etc.), jednak pojawiają się również interpretacje wiążące wyższą śmiertelność mężczyzn z kwestiami biologicznymi (spadkiem odporności związanej z ubytkiem testosteronu wraz z wiekiem)³². Przewaga mężczyzn stopniowo maleje – w wyniku ich większej umieralności – aż do osiągnięcia równowagi relacji płci około 45. roku życia i następnie zapoczątkowania przewagi liczby kobiet w starszych rocznikach³³.

Dwie kolejne mapy (rysunki 4 i 5) ukazują, jak nisko zurbanizowane jest województwo świętokrzyskie. Poza Kielcami na jego terenie występują jedynie miasta średnie oraz miasta małe. Kolejne po Kielcach ośrodki miejskie, czyli Ostrowiec Świętokrzyski, Starachowice i Skarżysko-Kamienna są skupione w północnej części województwa. W części zachodniej, południowej oraz wschodniej położone są jedynie miasta, które można by określić co najwyżej mianem średnich-mniejszych oraz miasta małe.

Odrębnym zagadnieniem jest kwestia proporcji ludności według funkcjonalnych grup wieku. Zagadnienie to jest o tyle istotne, że zachwianie struktury ludności (np. poprzez wysoki udział ludności w wieku poprodukcyjnym bądź zbyt mały udział ludności w wieku przedprodukcyjnym) wpływa negatywnie na wiele aspektów społecznych i gospodarczych, skutkując np. starzeniem się zasobów pracy, brakiem zastępowalności pracowników, a także przestrzennym niedostosowaniem usług społecznych do popytu czy spadkiem potencjału konsumpcyjnego. Niektóre efekty ujawniają się przy tym w perspektywie długofalowej, czego przykładem może być właśnie przywołany potencjał konsumpcyjny w dłuższym okresie wpływający na rynek pracy³⁴.

³⁰ M. Polna, *Sytuacja demograficzna wsi w województwie lubuskim*, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, nr 14, Poznań 2016, s. 25.

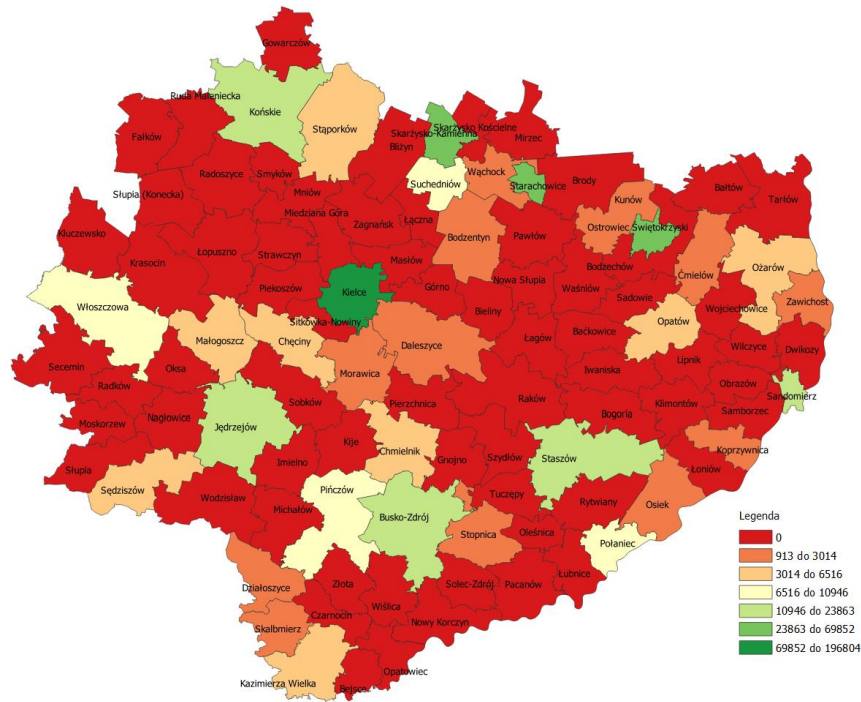
³¹ Por. Bank Danych Lokalnych GUS.

³² Por. *Niech żyją różnice płci*, *Gazeta Wyborcza*, 14-15 czerwca 2008.

³³ A. Piotrowska-Piątek, A. Królik, *Prognoza demograficzna dla województwa świętokrzyskiego do 2050 r.* [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017, s. 62.

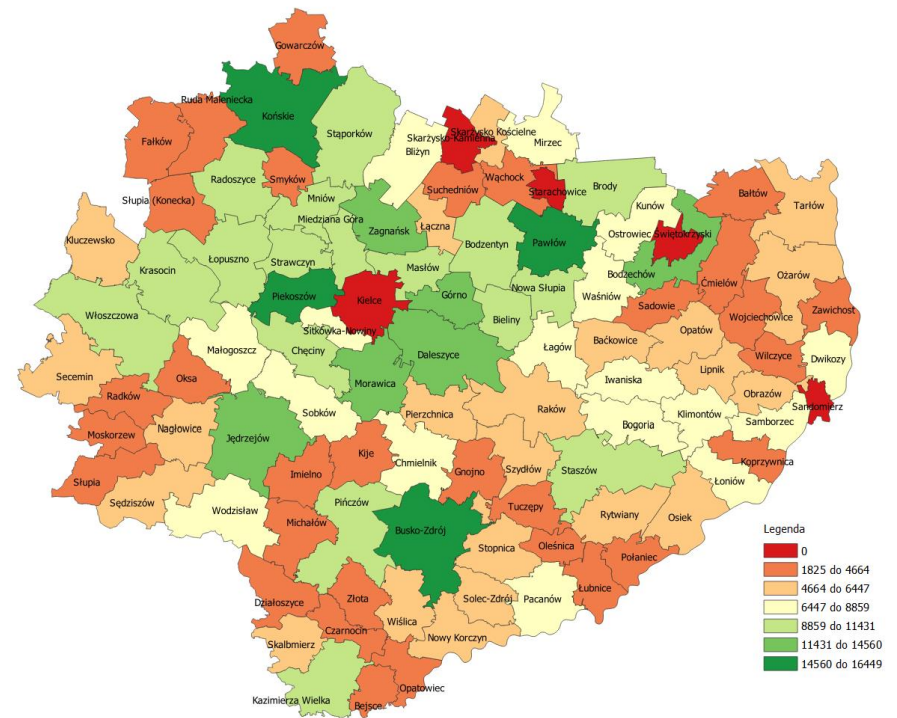
³⁴ Por. P. Szukalski, *Depopulacja*, *Regionalne Centrum Polityki Społecznej*, Łódź 2015, s. 8-18.

Rysunek 4. Liczba ludności w miastach (2017)

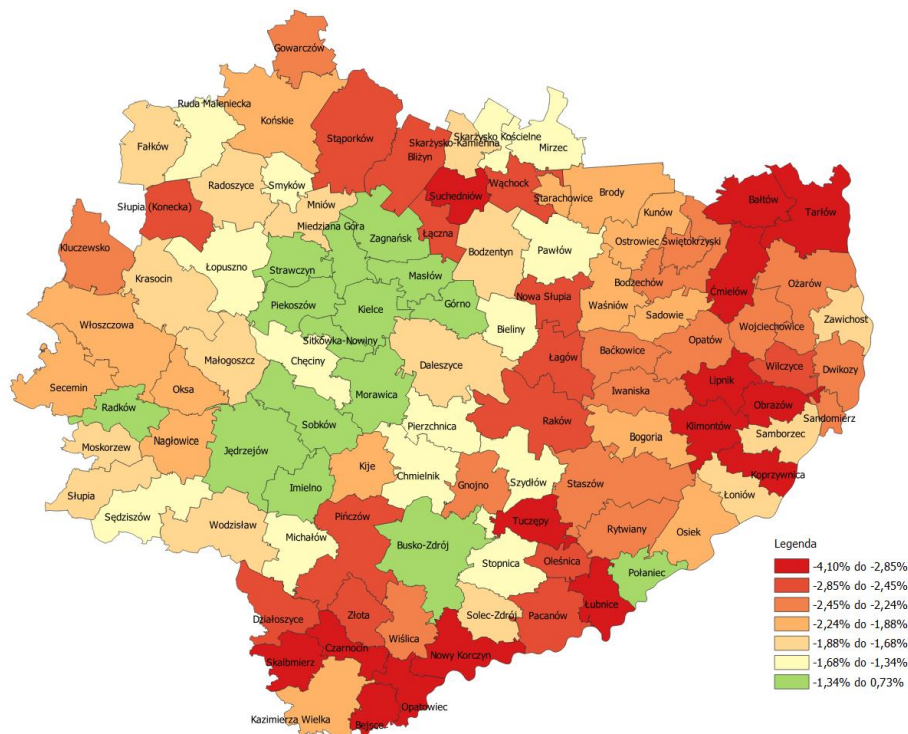
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 5. Liczba ludności na wsi (2017)

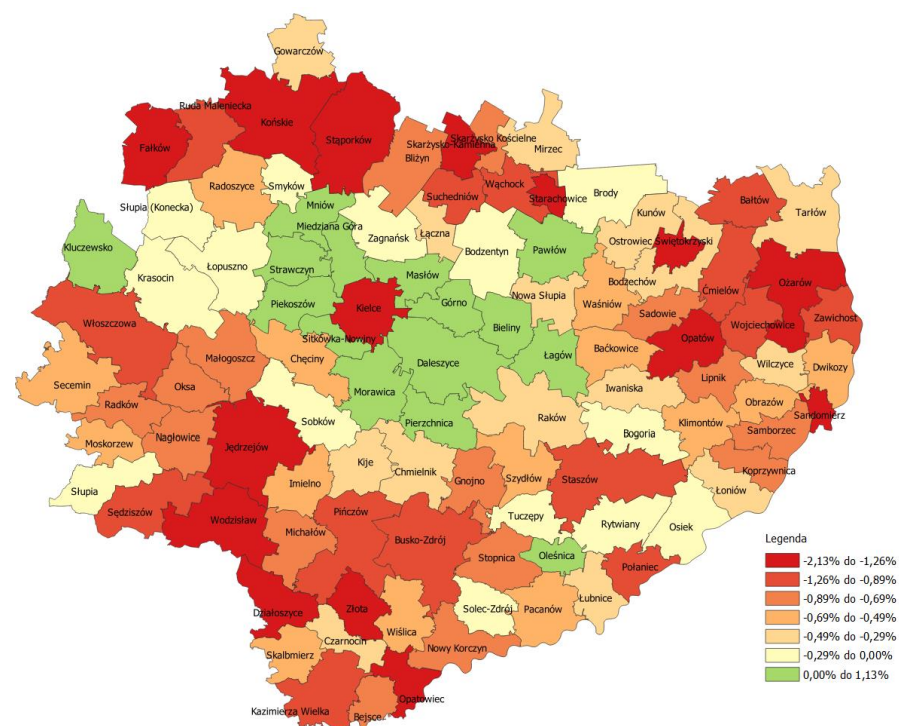
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 6. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (2010-2017)

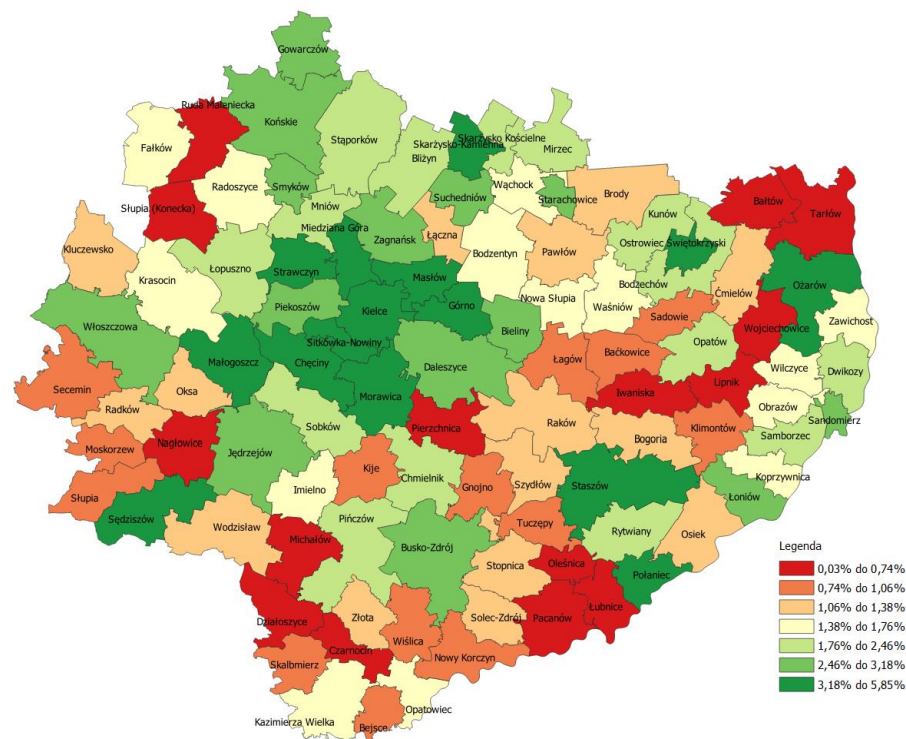
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 7. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym (2010-2017)

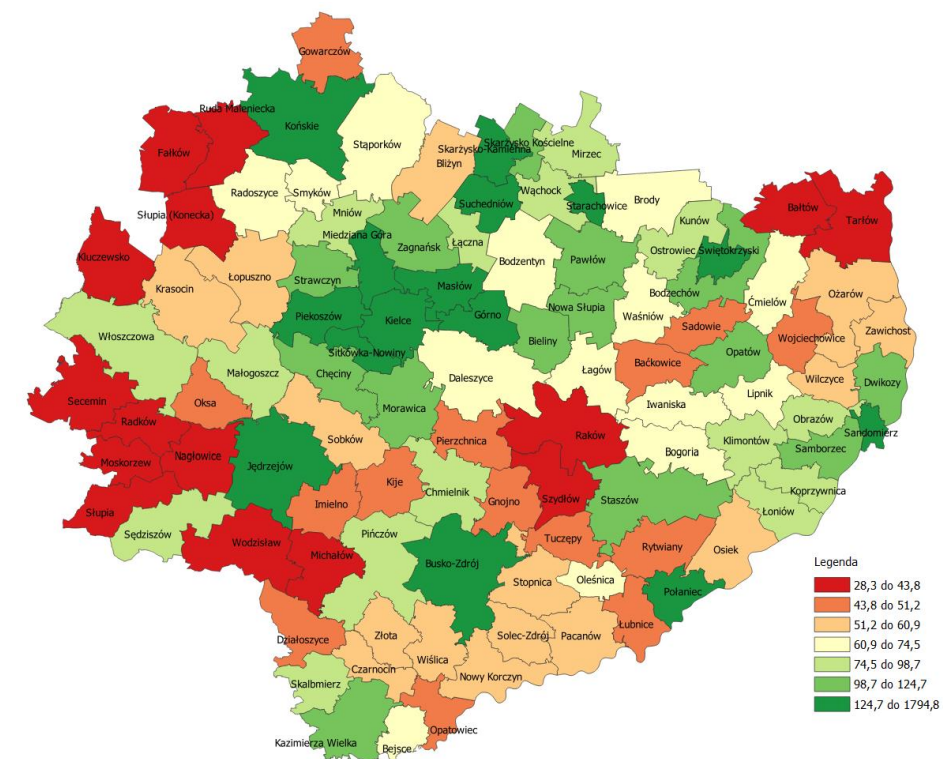
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 8. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (2010-2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 9. Gęstość zaludnienia (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Analizując zmianę liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym w latach 2010-2017 na terenie województwa świętokrzyskiego (rysunek 6), należy mieć na uwadze fakt, że o najkorzystniejszej sytuacji można w przypadku tego obszaru mówić już wówczas, gdy odnotowany został choćby bardzo niewielki wzrost, utrzymanie się stanu lub marginalny spadek. Sytuacja taka odnotowywana była głównie w centralnej części województwa, czyli przede wszystkim na terenie Kielc i otaczających je gmin, a także w powiecie buskim oraz w niektórych gminach województwa, przeważnie wiejskich, lecz już bez wyraźnej tendencji do koncentracji zjawiska na obszarze powiatu. Korzystna sytuacja pod tym względem cechuje zatem obszary województwa świętokrzyskiego, gdzie rozwija się przemysł i napływają inwestycje (Kielce i okoliczne gminy) bądź mające inny charakter (np. powiat buski, gdzie występuje funkcja uzdrowskowa). W najbardziej niekorzystnej sytuacji znajdowały się rolnicze gminy położone na południowych oraz wschodnich obrzeżach województwa.

Najbardziej wyraźny spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (rysunek 7) miał miejsce przede wszystkim w północnej, południowo-zachodniej oraz północno-wschodniej części województwa. Utrzymanie się liczby ludności w wieku produkcyjnym lub nawet niewielki średnioroczny jej przyrost odnotowywany był głównie w gminach otaczających Kielce (Morawica, Miedziana, Góra, Masłów i inne), które są obszarem zasiedlanym w procesie suburbanizacji, ale też oferują tereny inwestycyjne stwarzające warunki do podejmowania pracy, zabezpieczając tym samym materialne podłoże do podejmowania planów matrymonialnych i prokreacyjnych. Wyjątkami od tej reguły były gminy: Kluczewsko, Oleśnica oraz Pawłów. Ponownie w najmniej korzystnej sytuacji znajdowały się gminy w południowo-zachodniej, północnej i północno-wschodniej części województwa, przeważnie położone przy samej jego granicy, a także samo miasto na prawach powiatu Kielce czy inne miasta będące kilkadziesiąt lat temu ważnymi ośrodkami przemysłowymi (Stąporków, Skarżysko-Kamienna, Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski). Niektóre z nich przed wojną należały do Centralnego Okręgu Przemysłowego, będącego jednym z największych przedsięwzięć ekonomicznych II Rzeczypospolitej. W efekcie upadku po 1989 r. tradycyjnych gałęzi przemysłu nasiliły się procesy migracyjne w kierunku ościennych regionów, głównie województwa mazowieckiego (Warszawy). Migracje te obecnie w dużej mierze są udziałem ludzi młodych, absolwentów uczelni, którzy nie wiążą swojej przyszłości z województwem świętokrzyskim. Dotyczy to zarówno osób, które studiują w Kielcach, planując wyjazd poza region, jak i osób, które rozpoczęły studia w innych niż Kielce ośrodkach akademickich, pozostając tam po ukończeniu studiów. Dostrzegają ten problem chociażby władze miasta, które w ramach opracowanego w 2018 r. *Programu wspierania przedsiębiorczości dla Miasta Kielce* uznały kwestię odpływu młodych osób jako istotny problem wymagający reakcji³⁵.

Ludności w wieku poprodukcyjnym (rysunek 8) najszybciej przybywało przede wszystkim w centralnej części województwa, lecz choćby minimalny jej przyrost był odnotowywany we wszystkich jego gminach, co wiąże się z wydłużaniem przeciętnej długości życia Polaków. Wewnątrzregionalne zróżnicowanie można wytłumaczyć faktem przemieszczania się ludności do otaczających Kielce gmin, lecz założyć należy, że osoby w wieku poprodukcyjnym wykazują już mniejszą skłonność do przesiedlania się, co sprawia, że możliwe jest utrzymanie wzrostu tej grupy wiekowej w samych Kielcach – w odróżnieniu od ludności w wieku produkcyjnym, która wykazała większą skłonność do przesiedlania się z terenu Kielc na obszar okolicznych gmin.

Analizując kontekst średniorocznych zmian w liczbie ludności w poszczególnych grupach funkcjonalnych, warto przywrócić się zależnościom z typami gmin. W przypadku województwa

³⁵ *Program wspierania przedsiębiorczości dla Miasta Kielce*, <http://www.invest.kielce.pl/program-wspierania-przedsiębiorczosci-1-3> [dostęp: 05.04.2019 r.].

świętokrzyskiego wszystkie właściwie gminy cechuje się złą sytuacją demograficzną. Jedynym punktem wyjścia do rozpatrywania tego aspektu jest podejście relatywne. Jakkolwiek w przypadku gmin miejskich mamy do czynienia ze względnie najmniejszym ubytkiem osób w wieku przedprodukcyjnym, to jednocześnie zwraca uwagę najwyższy ubytek osób w wieku produkcyjnym, jak również najwyższa dynamika przyrostu liczby ludności w najstarszych grupach wiekowych. Zakres prezentowanych danych dowodzi swoistej równomierności rozłożenia problemów demograficznych, choć wydaje się, że w przypadku województwa świętokrzyskiego mimo wszystko to gminy miejskie są obszarami w większym stopniu narażonymi na ryzyko dalszej depopulacji (najwyższa dynamika ubytku osób w wieku produkcyjnym oraz przyrostu liczby osób w wieku poprodukcyjnym).

Tabela 1. Średnioroczna zmiana liczby ludności poszczególnych funkcjonalnych grupach wieku według typów gmin w latach 2010-2017³⁶

Typ gminy	Ludność w wieku przedprodukcyjnym	Ludność w wieku produkcyjnym	Ludność w wieku poprodukcyjnym
miejska	-1,29%	-1,86%	3,54%
miejsko-wiejska	-1,98%	-0,99%	2,67%
wiejska	-1,83%	-0,24%	1,70%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

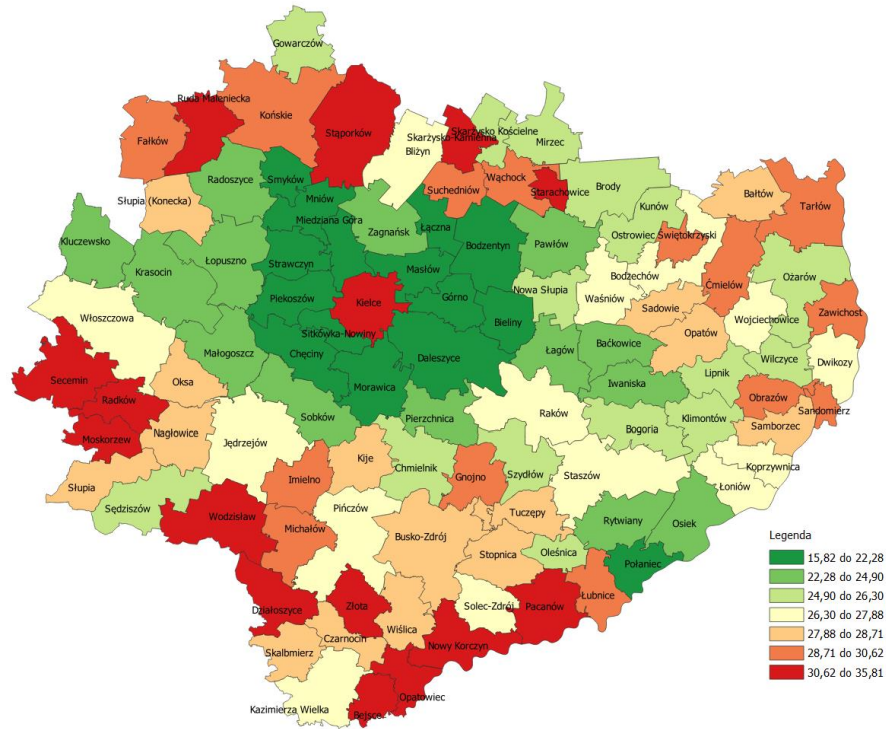
Województwo świętokrzyskie na tle kraju cechuje się średnią gęstością zaludnienia (rysunek 9), lecz jeśli zestawimy je z ościennymi województwami – śląskim, małopolskim czy mazowieckim – to wówczas należy je uznać za obszar o niskiej gęstości³⁷. Wiąże się to z relatywnie niskim poziomem zurbanizowania województwa. Na uwagę zasługują charakteryzujące się wyraźnie niższą gęstością zaludnienia tereny zachodnie (pomijając gminę Włoszczowa), a w dalszej kolejności – południowe i wschodnie. Może to mieć związek z właściwościami fizyczno-geograficznymi województwa świętokrzyskiego i relatywnie wysoką lesistością tej części regionu sięgającą w jego północno-zachodniej części nawet 50%. Nie jest to jednak jedyny wyznacznik. Obszary centralny oraz północny (również cechujących się wysoką lesistością) są zauważalnie gęściej zaludnione, co ma z kolei związek w głównej mierze z tradycjami przemysłowymi tej części regionu. W tej części regionu zlokalizowane są miasta będące niegdyś istotnymi ośrodkami przemysłowymi, nie tylko w skali regionu (poza Kielcami są to: Skarżysko-Kamienna, Starachowice czy Ostrowiec Świętokrzyski).

Analiza wskaźnika starości (rysunek 10) prowadzi do bardzo podobnych wniosków co analiza relacji ludności w wieku poprodukcyjnym względem liczby ludności w wieku produkcyjnym. Na podstawie tych analiz można wskazać cztery obszary, w których problem starzenia się populacji już w obecnym okresie ulega szczególnemu nasileniu. Odnosi się to do: **(1)** miasta na prawach powiatu Kielce, **(2)** grupy gmin przy południowo-zachodniej granicy województwa na południe od gminy Włoszczowa, **(3)** większości gmin położonych przy południowej granicy województwa oraz **(4)** gmin północnego pasa województwa wraz z miastami Skarżysko-Kamienna i Starachowice.

³⁶ Zielony kolor komórek w tabeli oznacza najkorzystniejsze bądź najmniej niekorzystne zmiany zachodzące w obrębie danego wskaźnika, z kolei czerwony kolor oznacza sytuację przeciwną.

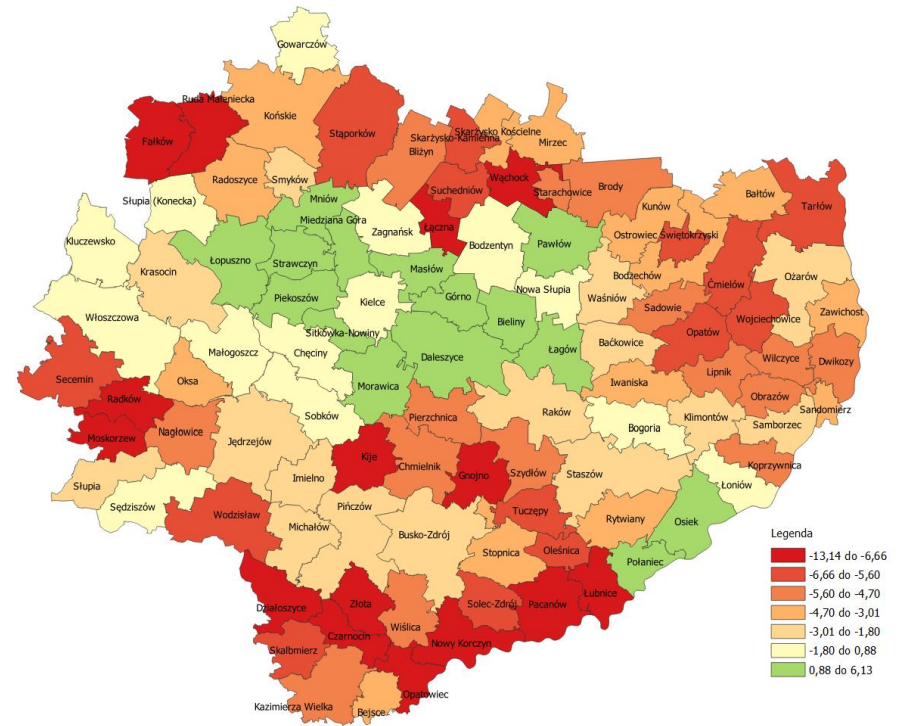
³⁷ W 2017 r. gęstość zaludnienia w województwie świętokrzyskim wynosiła 107 osób/km², co plasowało region na 10. miejscu w Polsce. Dla porównania gęstość zaludnienia w województwie dolnośląskim wynosiła w tym czasie 146 osób/km², śląskim 369 osób/km², małopolskim 223 osoby/km², mazowieckim 151 osób/km², kujawsko-pomorskim 116 osób/km², lubelskim 85 osób/km², lubuskim 73 osoby/km², łódzkim 136 osób/km², podkarpackim 119 osób/km², podlaskim 59 osób/km², pomorskim 127 osób/km², warmińsko-mazurskim 59 osób/km², a wielkopolskim 117 osób/km².

Rysunek 10. Wskaźnik starości (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 11. Przyrost naturalny na 1000 ludności (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Najkorzystniejsza sytuacja w omawianym aspekcie cechuje natomiast gminy sąsiadujące z Kielcami oraz położone niedaleko od stolicy województwa, a także grupę gmin położonych przy południowo-wschodniej granicy województwa, w skład której wchodzi: Połaniec, Osiek, Rytwiany i Oleśnica. Są to obszary z jednej strony podlegające procesom suburbanizacyjnym, a więc związanym z napływem młodych osób (rodzin z dziećmi bądź planami prokreacyjnymi), z drugiej – na tych terenach rozwija się przemysł (inwestycje lokalizujące się w Kielcach i okolicznych gminach czy oddziałująca na sąsiednie gminy Elektrownia Połaniec).

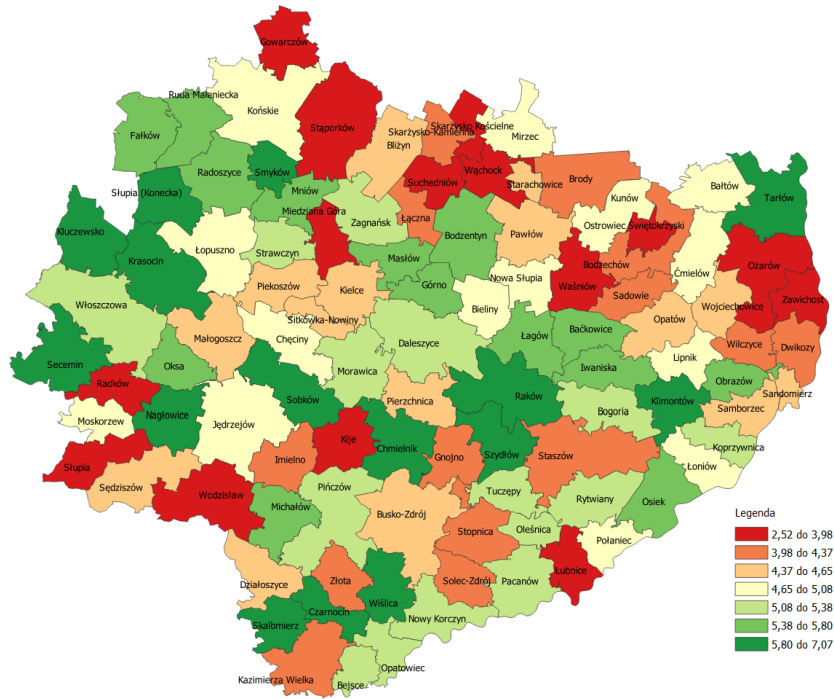
Najwyższe wartości przyrostu naturalnego (rysunek 11) odnotowywane były na obszarze centralnym województwa, przede wszystkim w gminach położonych niedaleko Kielc, a ponadto w rejonie Połania. Ujemny przyrost naturalny był natomiast odnotowywany w gminach położonych przy południowej granicy województwa oraz w kilku niewielkich skupiskach gmin wiejskich: na południe od Włoszczowej, na zachód od Końskich, a także w wybranych gminach nietworzących większych skupisk: Kije, Gnojno, Wąchock i Łączna.

Generalnie rzecz ujmując, problem niskiego przyrostu naturalnego (starzenie się ludności) dotyka przede wszystkim obszary rolnicze, z dużym udziałem osób w starszych grupach wiekowych. W pewnych przypadkach (gminy z północy województwa) problem ma swoje podłoże w ograniczeniu pierwotnych funkcji przemysłowych, co w konsekwencji przyczyniło się do migracji osób młodszych (w produkcyjnych grupach wiekowych) do innych części województwa bądź innych regionów.

Analizując województwo świętokrzyskie pod względem liczby zawieranych małżeństw na 1000 mieszkańców (rysunek 12), można zauważyć prawidłowość polegającą na utrzymywaniu się wyższych wartości tego wskaźnika w gminach wiejskich, choć zależność ta nie jest ścisła: część gmin wiejskich cechuje się niskimi wartościami tego wskaźnika. Powiązanie danych dotyczących skłonności do zawierania małżeństw z konkretnymi gminami pozwala na przyjęcie tezy, zgodnie z którą perspektywa bezpieczeństwa socjalnego (szansa na znalezienie pracy) powoduje, że pojawiają się strategie matrymonialne i reprodukcyjne. Przeciwna sytuacja tego rodzaju plany ogranicza (dawniej silnie uprzemysłowione północne tereny województwa), skutkując raczej strategiami migracyjnymi. Tam też jest zauważalna większa skłonność mieszkańców do rozwodów (rysunek 13).

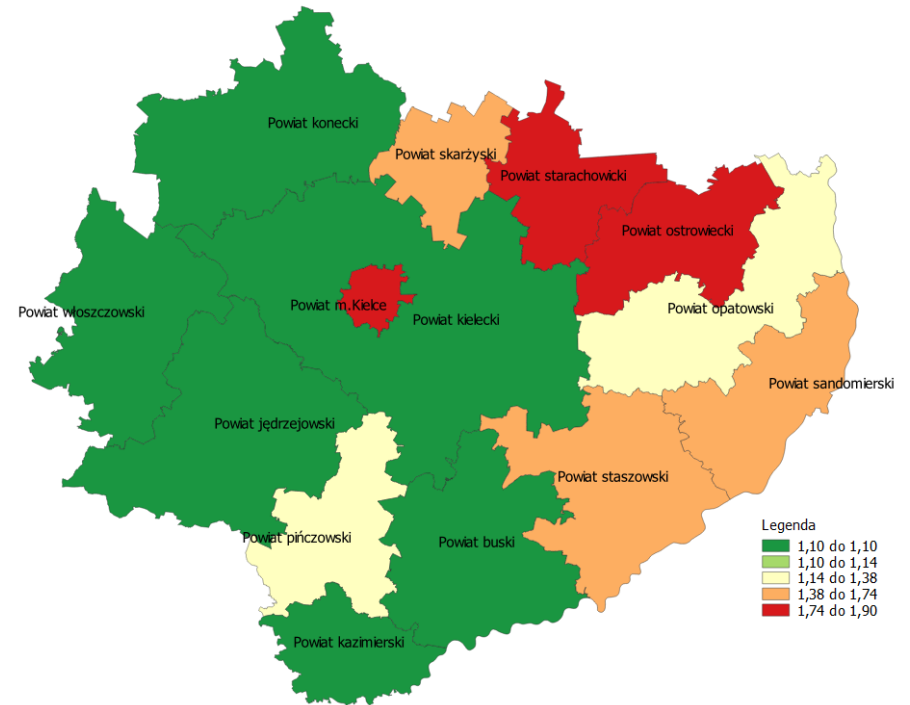
Rozkład danych potwierdza poniekąd diagnozy pokazujące, że przyczyn należy się doszukiwać w makrospołecznym kontekście społeczno-ekonomicznym, gdzie pewną rolę przypisuje się industrializacji i urbanizacji, które stworzyły warunki do powstania nowego typu rodziny – rodziny nuklearnej (rodzice + dzieci). Ten nowy typ rodziny, typowy dla nowoczesności, był niejako „wymuszony” przez nowy system ekonomiczny jako najbardziej odpowiadający jego potrzebom (duża mobilność tego typu rodzin, elastyczność w dostosowywaniu się do wymagań rynku pracy). Uległy również zmianie oczekiwania wobec jednostek: pojawił się etos indywidualnego sukcesu, a także rozwinęły się instytucje, które przejęły niektóre funkcje do tej pory wypełniane przez rodzinę. Stosunki rodzinne stały się coraz bardziej zależne od czynników emocjonalnych i psychologicznych; rodzina stała się więc mniej odporna i bardziej wrażliwa na stresy.

Rysunek 12. Małżeństwa na 1000 ludności (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 13. Rozwody na 1000 osób (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Istotną rolę w kształtowaniu klimatu sprzyjającego rozwodom odegrały również ideologie egalitaryzmu i równouprawnienia kobiet, jak również do pewnego stopnia przemiana opinii społecznej na temat rozwodów (wzrost tolerancji)³⁸. Wymienione zjawiska i postawy społeczne są co do ogólnej zasady prawidłowością obszarów miejskich, gdzie powszechniej niż na wsiach odchodzi się od tradycyjnego modelu rodziny i stosunków rodzinnych³⁹. Tego rodzaju procesy wpływają w konsekwencji na skłonność do podejmowania decyzji rozwodowych.

Z małżeństwami i rozwodami jest powiązane zagadnienie dzietności (rysunek 14). Zdawać by się mogło, że wchodzenie w związki małżeńskie jest niejako domyślnie powiązane z planami prokreacyjnymi. Jednakże dane statystyczne tylko częściowo potwierdzają to założenie. W części obszarów z najniższymi wartościami współczynnika dzietności rzeczywiście obserwujemy niską skłonność do wchodzenia w związki małżeńskie, ale równocześnie duże udziały rozwodów na danym obszarze nie przyczyniają się do ograniczenia poziomu dzietności. Poza faktem, że rozwody mogą następować już po urodzeniu i/lub wychowaniu dziecka, to równocześnie wspomniane wyżej zmiany społeczno-

-obyczajowe nie wiążą ściśle planów prokreacyjnych z wchodzeniem w związki małżeńskie. Ogólnie rzecz biorąc, najniższe wartości współczynnika dzietności są właściwe dla części regionu zamieszkałej w relatywnie największym stopniu przez starszą ludność (por. wskaźnik starości).

Analiza ogólnego salda migracji na 1000 osób (rysunek 15) wskazuje, że odpływ ludności nasila się w peryferyjnie położonych względem Kielc punktach województwa. Obszarem, gdzie odnotowywane są najwyższe wartości dodatnie, są gminy otaczające Kielce, lecz nie w samych Kielcach, co jest przejawem sygnalizowanego już zjawiska suburbanizacji. Najmniej korzystna sytuacja występuje we wschodniej części województwa, w zachodniej części oraz w części gmin położonych przy północnej granicy.

Inaczej wygląda charakterystyka województwa, jeśli uwzględni się specyfikę migracji, choć oczywiście należy pamiętać również o skali migracji, a nie tylko wysokości salda. W każdym razie w odróżnieniu od prawidłowości odnotowywanych dla migracji ogółem wyodrębnienie samych migracji zagranicznych ukazuje, że tereny peryferyjne województwa nie cechują się już wyraźnym nasileniem występowania salda ujemnego na tle pozostałych obszarów województwa. Natomiast wśród gmin, gdzie odnotowuje się najbardziej ujemne wartości salda migracji zagranicznych, można wymienić Skarżysko-Kamienną oraz Jędrzejów. Są to ośrodki przemysłowe, gdzie notowano upadek tradycyjnych przemysłów, co w konsekwencji przyczyniło się do zmian w strukturze funkcjonalnych grup wiekowych (wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym przy jednoczesnym spadku udziału osób młodszych), w pewnym stopniu związanych właśnie z emigracją. Można też wskazać dwa skupiska gmin o dodatnim saldzie migracji zagranicznych: w centralnej części województwa wokół Kielc, uwzględniając również ten ośrodek, oraz w części północno-wschodniej, na wschód od Ostrowca Świętokrzyskiego. Ogólnie rzecz biorąc, można przyjąć, że obszary, które cechują się relatywnie większym ubytkiem ludności w efekcie migracji zagranicznych, są jednocześnie obszarami, które przyciągają nowych mieszkańców w ramach migracji wewnętrznych (np. gminy położone na zachód od Kielc⁴⁰) (por. załącznik). Analizując kontekst migracji zagranicznych, warto również podkreślić, że są one warunkowane przed wszystkim takim czynnikiem makroekonomicznym, jak

³⁸ P. Rydzewski, *Przyczyny rozwodów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, rok LIII, zeszyt 4, 1991.

³⁹ Por. A. Zygmunt, *Spór o tradycyjny model rodziny w świetle dyskursu na temat równości płci*, Acta Universitas Lodzensis, Folia Sociologica 34, 2009, s. 35-47; A. Jaskulska, *Wychowanie na wsi: model tradycyjny i współczesny*, Rocznik Kolbuszowski 7, 137-149.

⁴⁰ I. Kiniorska, *Migracje wewnętrzne ludności w województwie świętokrzyskim* [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017, s. 119.

szeroko rozumiana sytuacja na rynku pracy (różnice dochodów i stawek płac czy poziom bezrobocia – także wśród osób młodych)⁴¹. W tym kontekście zarówno dane dotyczące średniego wynagrodzenia, jak i stopy bezrobocia w województwie świętokrzyskim plasują je w gronie regionów o najbardziej niekorzystnej sytuacji (13. miejsce pod względem stopy bezrobocia rejestrowanego oraz wysokości wynagrodzeń⁴²), co może stanowić istotny czynnik wypychający ludność poza region. Przeciwdziałanie ubytkowi ludności z powodu migracji (zarówno zagranicznych, jak i międzyregionalnych) nie może zatem nie uwzględniać ogólnego kontekstu rozwojowego regionu.

Dodatkowych informacji dotyczących procesów demograficznych zachodzących w województwie świętokrzyskim dostarczają także dane dotyczące salda migracji w obrębie każdej z funkcjonalnych grup wiekowych. Szczególną uwagę zwracają Kielce oraz powiaty wokół miasta. Dodatnie wartości salda migracji osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym potwierdzają zachodzenie procesów suburbanizacyjnych, których uczestnikami są rodziny mające plany prokreacyjne. Kielce oprócz tego, że są ośrodkiem, z którego mieszkańcy przenoszą się do ościennych gmin, to równocześnie same są celem migracji, o czym świadczy dodatnie saldo migracji osób w wieku produkcyjnym.

Z kolei w kontekście ludności w wieku poprodukcyjnym należy zwrócić uwagę na to, że w ponad połowie województwa obserwowany jest przyrost liczby ludności w tej grupie wiekowej. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w dwóch aspektach. Warto bowiem zwrócić uwagę, że przyrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym ma chociażby miejsce w powiatach położonych wokół Kielc, które są celem procesów migracyjnych również osób z innych grup wiekowych. Przyjazdy osób starszych można zatem wiązać z dążeniem do łączenia rodzin i przenoszeniem się do domów dzieci osiedlających się w innych częściach regionu, chociażby po to, by pomóc im w opiece nad nowo narodzonym czy małym dzieckiem. Jest to przejaw aktywnego udziału seniorów w migracjach osób młodych⁴³. Źródłem migracji mogą być oczywiście powiaty, w których obecnie rejestrowany jest ubytek osób z tej grupy wiekowej. Dodatnie saldo migracji osób starszych jest także rejestrowane w takich powiatach jak buski czy sandomierski, które z uwagi na charakter tych miejsc (obszary uzdrowiskowe, obszary atrakcyjne turystycznie, w tym przyrodniczo) mogą być traktowane przez seniorów z innych części województwa bądź innych regionów jako miejsca do osiedlania się na starość. Patrząc na płeć migrantów, możemy stwierdzić, że występują tu prawidłowości podobne jak w przypadku ogólnego salda migracji.

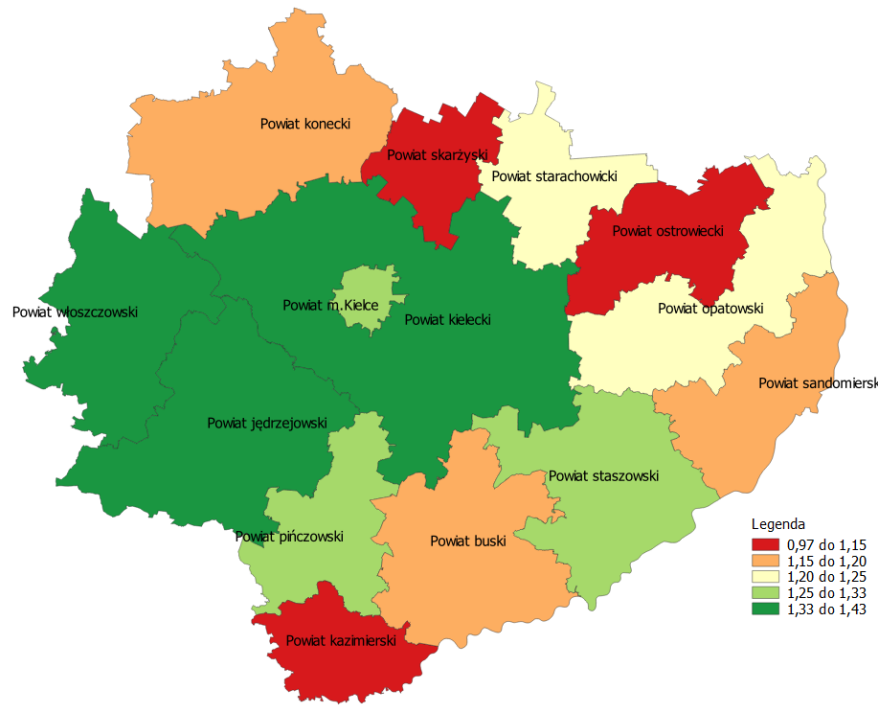
Prognozy demograficzne dla poszczególnych części województwa do 2030 r. (rysunek 16) są względnie korzystne jedynie w odniesieniu do jego centralnej części – czyli do gmin leżących w pobliżu Kielc – oraz w odniesieniu do gminy Solec-Zdrój, która z kolei pełni funkcje uzdrowiskowe, dając mieszkańcom szansę na znalezienie pracy na miejscu i plany dotyczące zakładania rodziny. Relatywnie korzystniejsza sytuacja prognozowana jest w przypadku gmin położonych mniej peryferyjnie względem Kielc. Natomiast gminy położone blisko granicy województwa według prognoz będą przeważnie podlegały silniejszej depopulacji. W szczególności dotyczy to gmin w południowej, wschodniej oraz skrajnie północnej jego części, w nieco mniejszym stopniu – peryferyjnych gmin z zachodniej części województwa.

⁴¹ J. Szkuřat, *Migracje zagraniczne a polityka społeczna w województwie świętokrzyskim* [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017, s. 122.

⁴² Por. Bank Danych Lokalnych GUS.

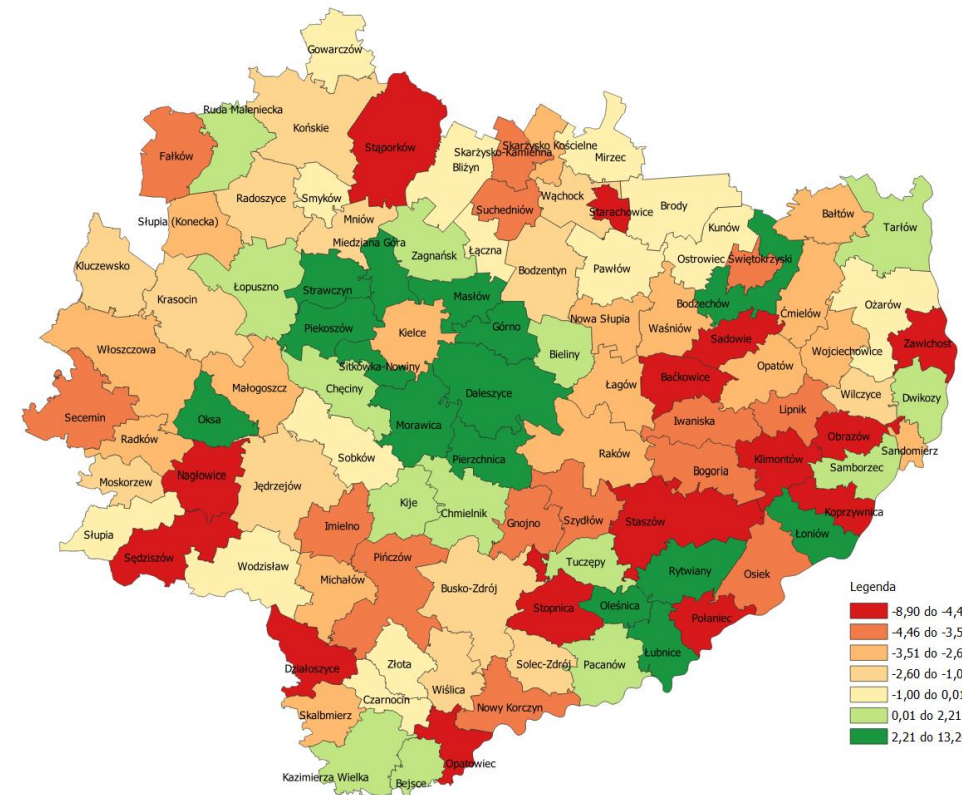
⁴³ Zob. więcej: E. Kramkowska, *Człowiek stary w sytuacji migracji dorosłych dzieci*, *Roczniki Nauk Społecznych*, tom 8(44), nr 2, Lublin 2016, s. 130.

Rysunek 14. Współczynnik dzietności (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 15. Saldo migracji na 1000 osób (2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W podobny sposób będą przebiegać procesy depopulacyjne według prognoz sięgających 2050 r. (rysunek 17). Ponownie w korzystniejszej sytuacji będą gminy położone w sąsiedztwie Kielc, które doświadczają procesów suburbanizacyjnych, jak również powiaty, które pełnią funkcje turystyczne (np. powiat buski z funkcją uzdrowiskową). Należy przy tym podkreślić, że nawet na obszarach, w których liczba ludności będzie wzrastać, zmiany korzystne będą znikome (sięgające maksymalnie 3% w przypadku kobiet). To istotne o tyle, że w prognozach dotyczących 2030 r. mieliśmy w wybranych gminach do czynienia z przyrostami na poziomie niemal 20%. Procesy depopulacyjne będą się zatem w dalszym ciągu pogłębiać.

Analizując rozkład wartości wskaźnika syntetycznego dla 2017 r. (rysunek 19) na terenie województwa świętokrzyskiego można dostrzec dwie główne prawidłowości. Po pierwsze, w zdecydowanie najkorzystniejszej sytuacji znajdowały się gminy wiejskie położone w powiecie kieleckim. Najwyższa wartość wskaźnika wyliczona została dla gminy Morawica, co może się wiązać z zachodzącymi

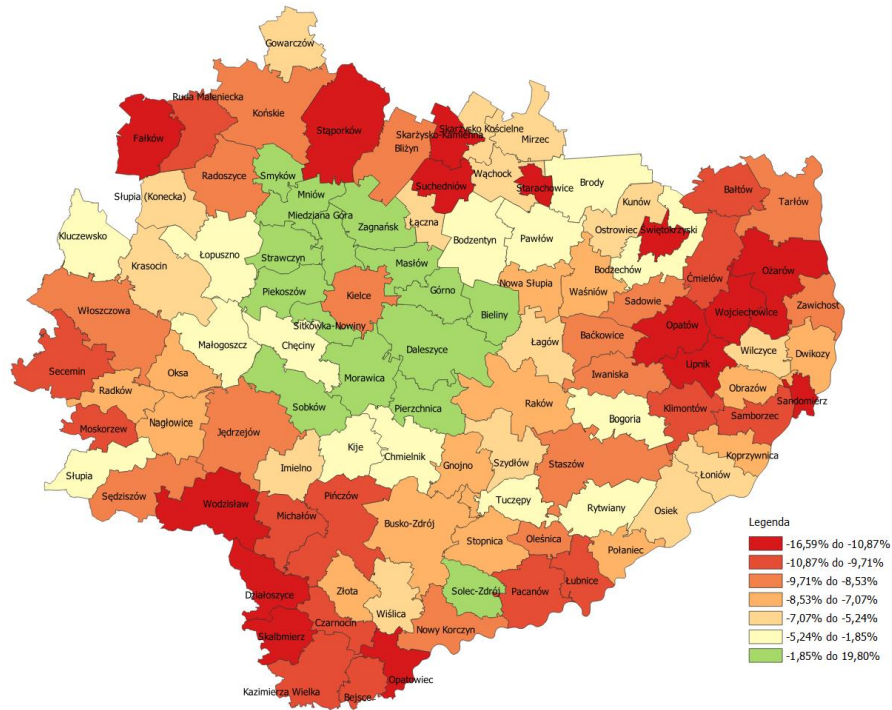
w gminach ościennych Kielc procesami suburbanizacyjnymi oraz aktywnością gmin w zakresie pozyskiwania inwestorów. Wyniosła ona 0,96, co oznacza, że gmina ta plasowała się we wszystkich uwzględnionych wymiarach na czołowych lub bardzo wysokich pozycjach. Wśród gmin znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji demograficznej, co znalazło swój wyraz w najniższych wartościach wskaźnika syntetycznego, znalazły się głównie gminy wiejskie. Jednak w odróżnieniu od przeciwnej strony zestawienia, były to wyłącznie gminy położone w pobliżu mniejszych miast regionu. Pojawiały się więc nie tylko gminy leżące na terenie powiatów: włoszczowskiego, pińczowskiego, koneckiego, lecz także starachowickiego czy skarżyskiego. W pierwszej dziesiątce gmin o najniższej wartości wskaźnika syntetycznego znalazł się Ostrowiec Świętokrzyski. Najniższa w regionie wartość wskaźnika wyliczona została dla miejsko-wiejskiej gminy Działoszyce w powiecie pińczowskim. Wyniosła ona 0,07.

Z analizowanych danych dotyczących sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego wynika, że procesy depopulacyjne mają silny związek z typowymi uwarunkowaniami przestrzenno-gospodarczymi depopulacji. Pierwszym, zauważalnym procesem jest **suburbanizacja**, czyli przenoszenie się ludności miejskiej do suburbii (podmiejskich wsi), co powoduje umiarkowaną depopulację miast, aczkolwiek równoważoną innymi czynnikami.

Drugim zauważalnym zjawiskiem jest **odpływ ludności z peryferyjnych gmin wiejskich** o charakterze rolniczym i generalnie z obszarów o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, typowy dla wszystkich społeczeństw ponowoczesnych, w których dochodzi do rozwoju sektora usług i nowoczesnych sektorów gospodarki opartych na wiedzy oraz gwałtownego kurczenia się sektora rolniczego, przechodzącego strukturalne przekształcenia z tradycyjnego, drobnotowarowego rolnictwa w wysoko wyspecjalizowaną produkcję rolną. Obszary wiejskie, oddalone od ośrodków miejskich, turystycznych i innego typu „centrów społeczno-gospodarczego wzrostu”, na których w dodatku przeważają ziemie niższych klas, niemające wartości gospodarczej, podlegają gwałtownej depopulacji.

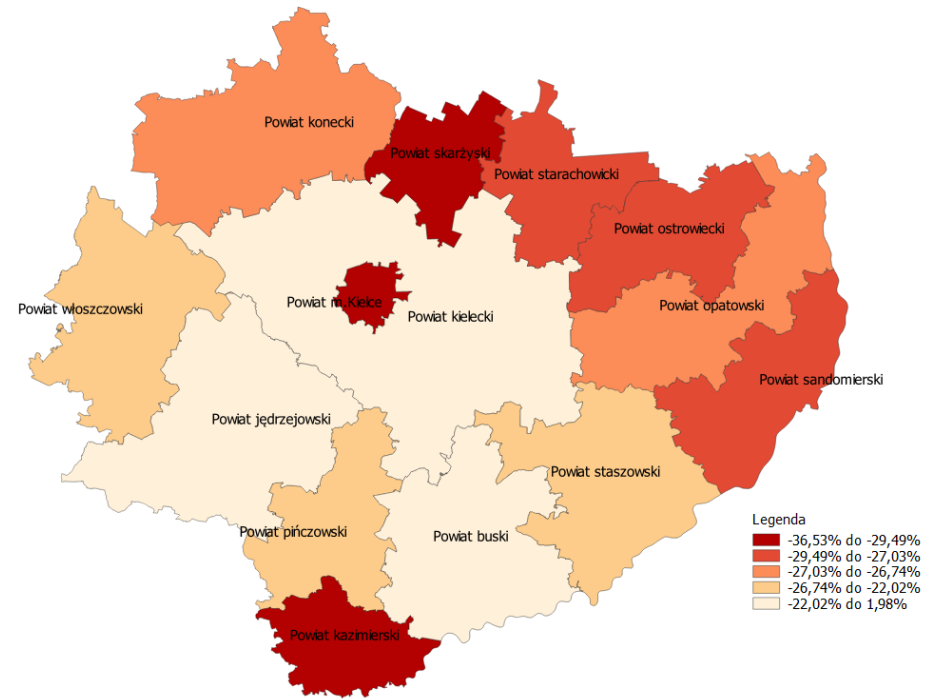
Trzecim zjawiskiem jest negatywny wpływ przemian gospodarczych, jakie miały miejsce po 1989 r. i poskutkowały **upadkiem tradycyjnych gałęzi przemysłu**. Konsekwencje tego rodzaju procesów znalazły swoje odbicie w strukturze demograficznej, przyczyniając się do odpływu młodych osób (w wieku produkcyjnym) i tym samym przyczyniając się do starzenia populacji.

Rysunek 16. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem (2030)

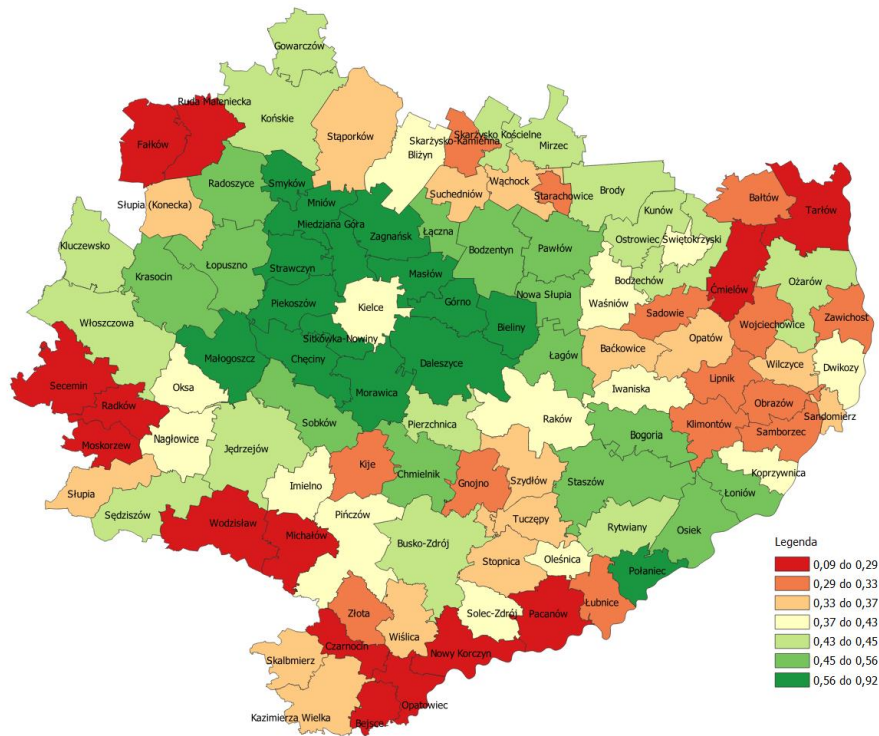
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 17. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem (2050)

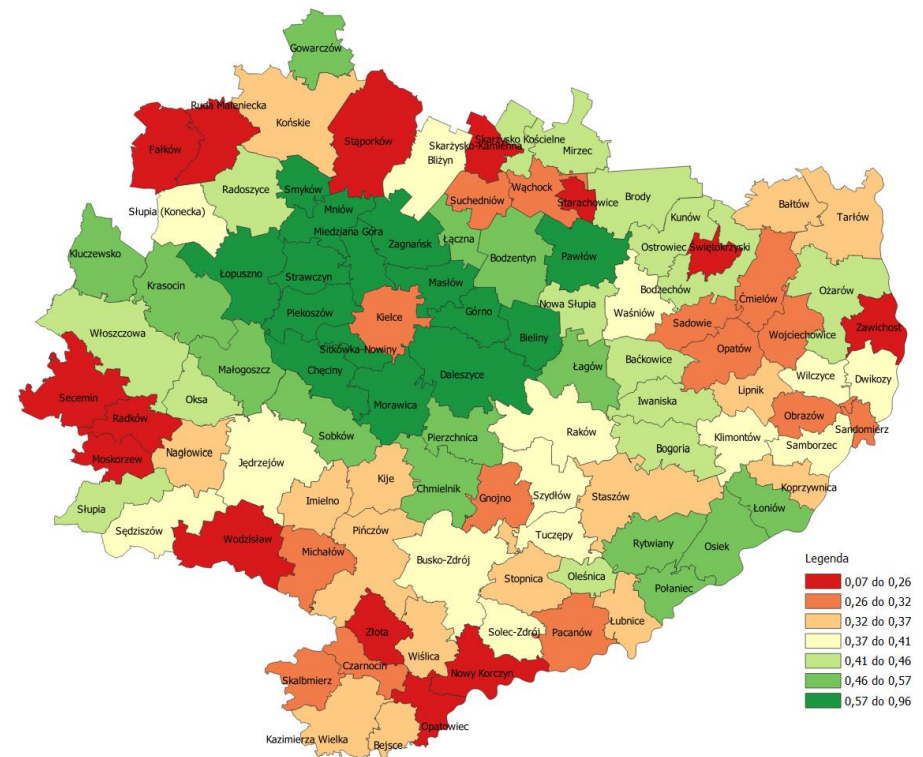
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 18. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 19. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Dodatkowym aspektem, który zasługuje na podjęcie, jest kwestia wpływu szerszego kontekstu społeczno-gospodarczego na sytuację demograficzną regionów. Zgodnie z koncepcją regionów „kurczących się”, której geneza jako kategorii pojęciowej sięga początku lat 2000 (choć odpowiada ona wcześniejszym realiom), jedną z przyczyn wpływających na procesy wyludniania się jest występowanie gorszych warunków gospodarczych w porównaniu z innymi regionami. Takimi właśnie warunkami w latach 1995-2005 charakteryzowały się regiony „kurczące się” zidentyfikowane w ramach przywoływanej analizy: niższy PKB na osobę, wyższy wskaźnik bezrobocia. Województwo świętokrzyskie zostało zaliczone do grupy regionów, w przypadku których do 2030 r. zjawisko depopulacji jest prawdopodobne⁴⁴.

⁴⁴ *Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny*, Bruksela, Parlament Europejski, 2008, s. 4-5.

1.2. Ranking gmin

Aby możliwe było całościowe spojrzenie na sytuację na poziomie badanych gmin, w tym sporządzenie rankingu, zostały wykorzystane wskaźniki syntetyczne. Zróżnicowanie przestrzenne wartości przyjmowanych przez wskaźniki syntetyczne wraz z ich składowymi zostało szczegółowo omówione w rozdziale 1.2 (wraz z analizą jakościową w oparciu o źródła dotyczące regionu oraz wiedzę ekspercką). Niniejszy rozdział ma charakter ilościowy, w którym obliczone wartości wskaźników syntetycznych uszeregowano w kolejności malejącej, tworząc w ten sposób ranking gmin (pełny ranking znajduje się w załączniku do raportu). Poniższa tabela prezentuje gminy o najbardziej korzystnej i najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu. Dobór obu grup gmin oparto na następujące kryteria:

- Gminy o najbardziej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu – wskaźnik syntetyczny dla danej gminy większy lub równy średniej arytmetycznej dla całego rankingu (0,4137) powiększonej o odchylenie standardowe (0,1641), tj. od wartości 0,5778.
- Gminy o najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu – wskaźnik syntetyczny dla danej gminy mniejszy lub równy średniej arytmetycznej dla całego rankingu (0,4137) pomniejszonej o odchylenie standardowe (0,1641), tj. od wartości 0,2496.

Tabela 2. Ranking gmin w województwie świętokrzyskim opracowany za pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.).

Gminy o najkorzystniejszej sytuacji demograficznej w rankingu			Gminy o najmniej korzystnej sytuacji demograficznej w rankingu		
Pozycja w rankingu w 2017 r.	Nazwa gminy (typ) ⁴⁵	Wartość wskaźnika syntetycznego w 2017 r.	Pozycja w rankingu w 2017 r.	Nazwa gminy (typ)	Wartość wskaźnika syntetycznego w 2017 r.
1	Morawica (w)	0,9565	102	Działoszyce (mw)	0,0698
2	Górno (w)	0,8615	101	Opatowiec (w)	0,1574
3	Strawczyn (w)	0,8364	100	Starachowice (m)	0,1696
4	Masłów (w)	0,8155	99	Skarżysko-Kamienna (m)	0,1723
5	Miedziana Góra (w)	0,8126	98	Moskorzew (w)	0,1762
6	Piekoszów (w)	0,7678	97	Radków (w)	0,1880
7	Daleszyce (mw)	0,7430	96	Stąporków (mw)	0,2040
8	Bieliny (w)	0,7198	95	Ostrowiec Świętokrzyski (m)	0,2161
9	Sitkówka-Nowiny (w)	0,7046	94	Fałków (w)	0,2171
10	Mniów (w)	0,6582	93	Złota (w)	0,2303
11	Łopuszno (w)	0,5886	92	Wodzisław (w)	0,2311
			91	Ruda Maleniecka (w)	0,2353
			90	Nowy Korczyn (w)	0,2375
			89	Secemin (w)	0,2432
			88	Zawichost (mw)	0,2474

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

⁴⁵ Dla zwiększenia czytelności dopisano typ gmin w nawiasie: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, mw – gmina miejsko-wiejska.

W województwie świętokrzyskim liderami rankingu są gminy wiejskie, tj. Morawica, Górnio, Strawczyn, Masłów, Miedziana Góra, Piekoszów i Daleszyce. Wszystkie położone są w bezpośrednim sąsiedztwie Kielc.

Najslabiej zaś wypadają położone na obrzeżach województwa gminy: Działoszyce, Opatowiec, Starachowice, Skarżysko-Kamienna, Moskorzew i Radków.

Oprócz samej pozycji w rankingu warto spojrzeć również na zmianę pozycji na przestrzeni lat objętych analizą, tj. 2010-2017.

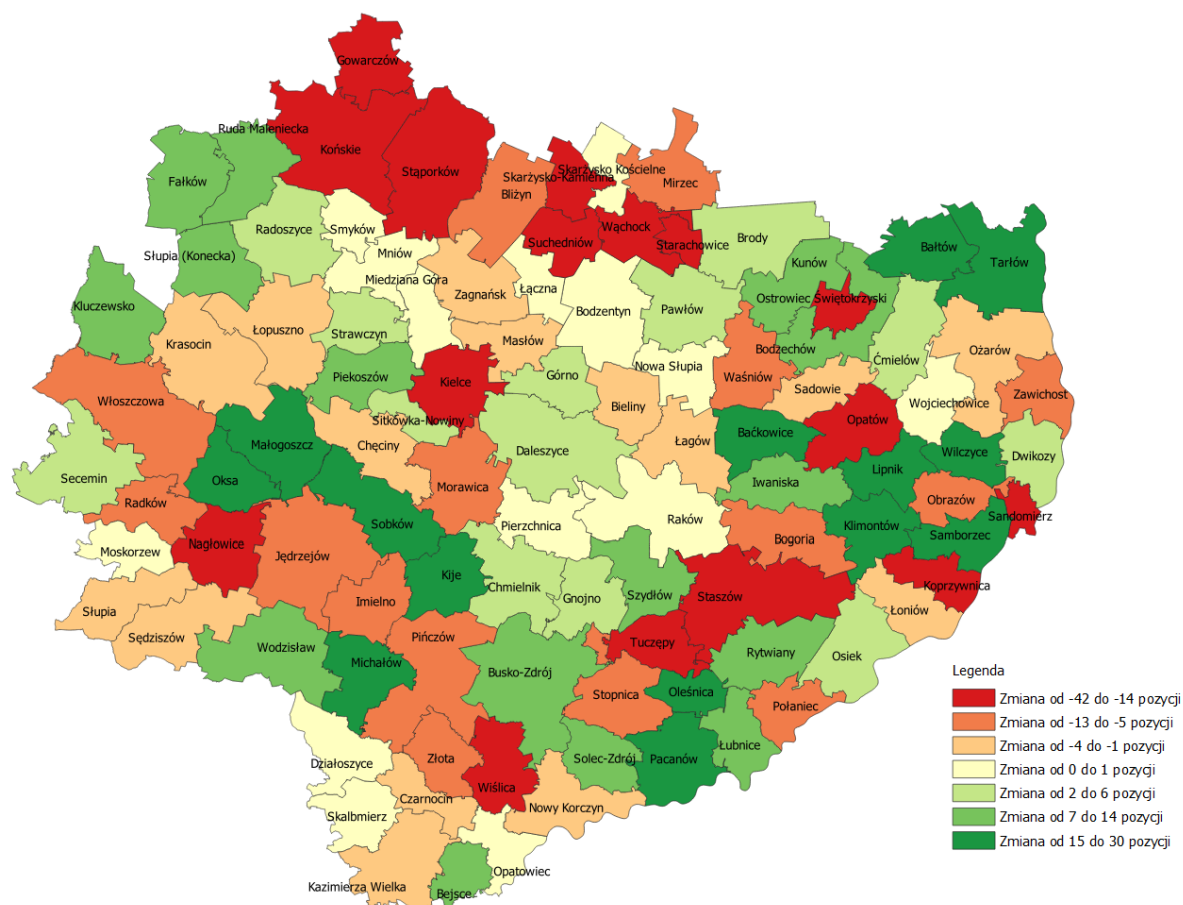
Tabela 3. Gminy z największą poprawą/spadkiem pozycji w rankingu w województwie świętokrzyskim

10 gmin z największą poprawą pozycji w rankingu			10 gmin z największym spadkiem pozycji w rankingu		
Nazwa gminy (typ)	Pozycja w rankingu (2017)	Zmiana pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r.	Nazwa gminy (typ)	Pozycja w rankingu (2017)	Zmiana pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r.
Tartów (w)	66	30	Ostrowiec Świętokrzyski (m)	95	-42
Słupia (w)	40	29	Staszów (mw)	61	-40
Kije (w)	59	28	Kielce (m)	77	-32
Bejsce (w)	73	25	Końskie (mw)	72	-31
Samborzec (w)	54	23	Busko-Zdrój (mw)	57	-26
Klimontów (w)	51	23	Stąporków (mw)	96	-23
Oleśnica (w)	32	22	Suchedniów (mw)	85	-23
Michałów (w)	75	20	Koprzywnica (mw)	68	-22
Baćkowice (w)	41	19	Starachowice (mw)	100	-21
Lipnik (w)	64	18	Sędziszów (mw)	56	-21

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Największy wzrost pozycji w rankingu zanotowały gminy wiejskie: Tartów (+30), Słupia (+29), Kije (+28), Bejsce (+25), Samborzec i Klimontów (+23), zaś największy spadek gminy miejskie i miejsko-wiejskie: Ostrowiec Świętokrzyski (-42), Staszów (-40), Kielce (-32), Końskie (-31) i Busko-Zdrój (-26).

Rysunek 20. Struktura geograficzna zmian pozycji w rankingu w województwie świętokrzyskim dla lat 2010-2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Biorąc pod uwagę zmiany pozycji w rankingu gmin, trudność może sprawiać doszukanie się istotnych prawidłowości. W południowej, południowo-wschodniej oraz wschodniej części regionu można spotkać się z sytuacją, w której bezpośrednio sąsiadują ze sobą gminy o największych spadkach i największych wzrostach pozycji w rankingu. Pewną grupę gmin, których pozycja w rankingu uległa niekorzystnej zmianie, można zidentyfikować w północnej części województwa (gminy: Gowarczów, Końskie, Stąporków, Skarżysko-Kamienna, Suchedniów, Wąchock oraz Starachowice).

Wskaźniki bazowe wchodzące w skład rankingu gmin, zostały również zagregowane do poziomu powiatów i w analogiczny sposób został sporządzony dla nich ranking, który przedstawiono w poniższej tabeli. Z uwagi na niewielką liczbę powiatów, w tym przypadku zaprezentowano wszystkie jednostki.

Tabela 4. Ranking powiatów w województwie świętokrzyskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.)

Nazwa powiatu	Pozycja w rankingu (2017)	Wartość wskaźnika syntetycznego w 2017 r.
Powiat kielecki	1	1,0000
Powiat staszowski	2	0,4127
Powiat jędrzejowski	3	0,3722
Powiat włoszczowski	4	0,3525
Powiat opatowski	5	0,2796
Powiat buski	6	0,2644
Powiat sandomierski	7	0,2362
Powiat kazimierski	8	0,2137
Powiat konecki	9	0,2006
Powiat m. Kielce	10	0,1902
Powiat starachowicki	11	0,1824
Powiat pińczowski	12	0,1443
Powiat ostrowiecki	13	0,1269
Powiat skarżyski	14	0,0392

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Zdecydowanym liderem rankingu, znacznie dystansującym pozostałe jednostki, jest powiat kielecki. Natomiast na końcu zestawienia znajdują się powiaty skarżyski, ostrowiecki, pińczowski, starachowicki oraz m. Kielce.

W oparciu o wnioski wynikające z analizy ilościowej możliwe było zidentyfikowanie regionów/gmin szczególnie narażonych na zjawiska depopulacyjne w województwie świętokrzyskim.

Tabela 5. Regiony/gminy szczególnie narażone na zjawiska depopulacyjne w woj. świętokrzyskim.

Gminy (typ)	Uzasadnienie ⁴⁶
Działoszyce (mw)	<ul style="list-style-type: none"> Niska pozycja (102) w rankingu gmin w 2017 r. Znaczny spadek liczby ludności (-0,95% w skali roku), szczególnie wśród i tak bardzo niewielkiego terenu miejskiego (-1,79%). Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,46% w skali roku). Gmina o najbardziej niekorzystnej strukturze wiekowej (wskaźnik starości na poziomie 35,81 przy średniej dla regionu 27,13). Silnie ujemny przyrost ludności na 1000 mieszkańców (-11,08). Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-6,3). Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 12,07%. Gmina zlokalizowana na terenie powiatu pińczowskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu w stosunku do 2017 r. jest niekorzystny i wynosi 25,15%. Warto zaznaczyć, że prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla

⁴⁶ Ilekróć w tabeli mowa o wartości wskaźnika, dotyczy to 2017 r. Dla zachodzących zmian okres analizy obejmuje lata 2010-2017.

Gminy (typ)	Uzasadnienie ⁴⁶
	całego województwa świętokrzyskiego wynosi 21,70% a dla kraju 11,66%.
Opatowiec (w)	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja (101) w rankingu gmin w 2017 r. • Znaczny spadek liczby ludności (-0,95% w skali roku), szczególnie wśród mężczyzn (-1,02%). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-3,59% w skali roku). • Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 31,65). • Silnie ujemny przyrost ludności na 1000 mieszkańców (-8,81). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-4,6). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 16,59%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu kazimierskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest jednym z najgorszych w regionie i wynosi 28,18%.
Starachowice (m)	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja (100) w rankingu gmin w 2017 r. • Znaczny spadek liczby ludności (-0,83% w skali roku). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,23% w skali roku) oraz produkcyjnym (-1,95%). • Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 33,11). • Znaczny poziom feminizacji społeczeństwa (współczynnik na poziomie 110, przy średniej dla województwa 105). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-4,8). • Znaczące pogorszenie pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r. (o 21 pozycje). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 16,10%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu starachowickiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest niekorzystny i wynosi 25,74%.
Skarżysko-Kamienna (m)	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja (99) w rankingu gmin w 2017 r. • Znaczny spadek liczby ludności (-0,83% w skali roku). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (-2,13% w skali roku). • Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 32,25). • Znaczny poziom feminizacji społeczeństwa (współczynnik na poziomie 110, przy średniej dla województwa 105). • Znaczące pogorszenie pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r. (o 18 pozycji). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 16,22%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu pińczowskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest najgorszy w regionie i wynosi 34,87%.
Moskorzew (w)	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja (98) w rankingu gmin w 2017 r. • Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie

Gminy (typ)	Uzasadnienie ⁴⁶
	<p>32,51).</p> <ul style="list-style-type: none"> Najbardziej niekorzystna w województwie wartość przyrostu ludności na 1000 mieszkańców (-13,14). Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 10,14%. Gmina zlokalizowana na terenie powiatu włoszczowskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest zbliżony do średniej dla województwa i wynosi 21,50%.
Radków (w)	<ul style="list-style-type: none"> Niska pozycja (97) w rankingu gmin w 2017 r. Gmina o bardzo niekorzystnej strukturze wiekowej (wskaźnik starości na poziomie 35,12 przy średniej dla regionu 27,13). Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 8,11%. Gmina zlokalizowana na terenie powiatu włoszczowskiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest niekorzystny i wynosi 21,50%.
Stąporków (mw)	<ul style="list-style-type: none"> Niska pozycja (96) w rankingu gmin w 2017 r. Znaczny spadek liczby ludności (-0,82% w skali roku). Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,56% w skali roku). Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 31,23). Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-5,9). Znaczące pogorszenie pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r. (o 23 pozycje). Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 13,16%. Gmina zlokalizowana na terenie powiatu koneckiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest niekorzystny i wynosi 25,46%.
Ostrowiec Świętokrzyski (m)	<ul style="list-style-type: none"> Niska pozycja (95) w rankingu gmin w 2017 r. Znaczące pogorszenie pozycji w rankingu w stosunku do 2010 r. (o 42 pozycje). Znaczny spadek liczby ludności (-0,79% w skali roku). Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,24% w skali roku) oraz produkcyjnym (-2,09). Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 30,10). Znaczny poziom feminizacji społeczeństwa (współczynnik na poziomie 112, przy średniej dla województwa 105). Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-4,3). Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 14,45%. Gmina zlokalizowana na terenie powiatu koneckiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest jednym z najgorszych w regionie i wynosi 27,85%.
Fałków (w)	<ul style="list-style-type: none"> Niska pozycja (94) w rankingu gmin w 2017 r. Znaczny spadek liczby ludności (-0,80% w skali roku). Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie

Gminy (typ)	Uzasadnienie ⁴⁶
	<p>30,52).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Silnie ujemny przyrost ludności na 1000 mieszkańców (-8,82). • Bardzo niekorzystny wskaźnik salda migracji na 1000 osób (-4,2). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 11,82%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu koneckiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest niekorzystny i wynosi 25,46%.
Złota (w)	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja (93) w rankingu gmin w 2017 r. • Znaczny spadek liczby ludności (-1,05% w skali roku), szczególnie wśród mężczyzn (-1,15%). • Znaczny spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (-2,75% w skali roku). • Niekorzystna struktura wiekowa (wskaźnik starości na poziomie 31,86). • Silnie ujemny przyrost ludności na 1000 mieszkańców (-10,04). • Prognozowany spadek liczby ludności do 2030 r. na poziomie 8,26%. • Gmina zlokalizowana na terenie powiatu koneckiego. Prognozowany spadek liczby ludności do 2050 r. dla tego powiatu jest niekorzystny i wynosi 25,15%.

Źródło: opracowanie własne.

Rozdział II

Sytuacja województwa w świetle wskaźników
obszarowych

2. Rozdział II – Sytuacja województwa w świetle wskaźników obszarowych

Depopulacja jest wielorako powiązana z obszarami, tradycyjnie leżącymi w sferze kompetencji administracji publicznej i będącymi obiektem rozmaitych polityk regionalnych. W niniejszym rozdziale spróbujemy odtworzyć te powiązania odwołując się do wybranych statystyk a jednocześnie odsłonić dość złożoną architekturę owych powiązań. Już teraz, tytułem wprowadzenia można pokusić się o wstępną i ogólną charakterystykę wybranych zależności.

W przypadku rynku pracy bezpośrednim skutkiem depopulacji, jeśli na danym terenie ubywa głównie osób w wieku produkcyjnym, jest zmniejszenie się zasobów pracy, co z kolei ma wielorakie konsekwencje dla innych obszarów, w tym zwłaszcza finansów publicznych, które czerpią z masy podatkowej, gromadzonej na danym terenie, a ta jest w dużym stopniu związana z wielkością zatrudnienia. Z drugiej strony struktura i wielkość rynku pracy może stać się przyczyną depopulacji, gdy nie odpowiadają one na nadwyżkę podaży zasobów pracy względnie strukturę wykształcenia i powiązaną z nią strukturę kompetencji. Osoby nieznajdujące zatrudnienia w miejscu zamieszkania zgodnie ze swoimi możliwościami czy aspiracjami rozglądają się za pracą poza nim, decydując się nawet na migracje zagraniczne.

Jeśli chodzi o konsekwencje jakie depopulacja niesie dla zdrowia publicznego i polityki zdrowotnej to jej zasadniczy wpływ dotyczy zmian w strukturze wiekowej danej populacji, przede wszystkim w kontekście jej starzenia się. Ubytek ludzi w młodszych kategoriach wiekowych, a tym samym statystycznie zdrowszych, zmienia drastycznie proporcje pomiędzy korzystającymi ze świadczeń zdrowotnych a łożącymi na nie. Zmiany demograficzne powodują większe zapotrzebowanie na świadczenia zdrowotne, a równocześnie zmniejszają odsetek osób zawodowo czynnych, które zmuszone są finansować dostęp do ochrony zdrowia. Wymuszają także zmiany w strukturze usług medycznych, które dostosowane być muszą do profilu starzejącej się społeczności.

Największym wyzwaniem jakie depopulacja niesie dla polityki społecznej i rodzinnej jest kwestia dzietności. Jej wielkość i dynamika uzależniona jest od bardzo wielu czynników w tym między innymi: dostępności instytucji opieki nad małymi dziećmi, elastycznych form zatrudnienia dla młodych matek i ojców, wsparcia socjalnego dla rodzin z dziećmi, poziomu opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem i wielu podobnych udogodnień i zachęt dla strategii prokreacyjnych leżących w gestii obu powiązanych ze sobą polityk.

Depopulacja jako zjawisko ściśle powiązane ze starzeniem się danej populacji tworzy bezpośredni kompleks uwarunkowań dla polityki senioralnej. Wspomniany już kontekst zdrowotny dotyczy konieczności uwzględnienia specyfiki opieki zdrowotnej nad ludźmi w starszym wieku. Ale w zjawisku demograficznego starzenia się populacji można także upatrywać szanse i potencjały, zwłaszcza, gdy spojrzysz na to zagadnienie w kontekście srebrnej gospodarki oraz faktu, że w obecnych czasach starość niekoniecznie oznacza niesprawność i pogorszenie się kondycji zdrowotnej. Duża grupa mieszkańców w wieku emerytalnym może także stabilizować finanse publiczne i wpływać pozytywnie na gospodarkę w regionie z uwagi na stałość i pewność transferów publicznych, jakie do niej płyną.

Zjawiska depopulacji i starzenia się przekładają się wprost na wielkość i strukturę rynku edukacyjnego. W zależności od poziomu dzietności i liczby osób w wieku przedprodukcyjnym kształtuje się zapotrzebowanie na strukturę oferty edukacyjnej. Z drugiej strony struktura wykształcenia, powiązana z charakterystyką oferty edukacyjnej wpływa na style życia i wzorce

aktywności, co z kolei może się przekładać na poziom dzietności i saldo migracji, a w konsekwencji na skalę i dynamikę depopulacji. Zmieniający się profil gospodarczy wynikający ze zjawiska depopulacji ma również wpływ na kwestie dostosowania kompetencji pracowników do potrzeb zmieniającego się rynku pracy, co dodatkowo warunkowane jest niższą dostępnością do kształcenia ustawicznego na terenach wiejskich.

Jak już była o tym częściowo wcześniej mowa depopulacja odciska swe piętno na stanie finansów publicznych wszystkich szczebli, zarówno poprzez zmniejszenie wpływów podatkowych jak i zwiększenie kosztu ponoszonego na utrzymanie infrastruktury usług publicznych. To właśnie na JST spada główny ciężar utrzymania infrastruktury, a z drugiej strony konieczność inwestowania wynika z chęci utrzymania przez dany obszar konkurencyjności pod względem jakości życia mieszkańców. To z kolei generuje dodatkowe koszty, które zmniejszają możliwości inwestycyjne JST.

W obecnej sytuacji koniunkturalnej, gdy wszystkie JST korzystają (w mniejszym lub większym stopniu) z ogólnego wzrostu gospodarczego kraju a dochody JST ciągle wzrastają, negatywne skutki depopulacji jedynie ograniczają rozwój. Sytuacja jednak zmieni się w przypadku zmniejszenia dynamiki wzrostu gospodarczego (co zapewne wcześniej czy później nastąpi) i pogłębienia się skutków depopulacji wraz z realizacją prognoz demograficznych.

Podobnie jak w przypadku edukacji czy zdrowia także sfera kultury może, acz nie musi stać się zakładnikiem presji demograficznych, w tym zjawiska depopulacji. Kurczenie się populacji i jej starzenie się ma bezpośrednie przełożenie na zmniejszenie się popytu na usługi kulturalne i strukturę oferty kulturalnej.

W kwestii wpływu depopulacji na jakość życia w przypadku większości ujętych poprzednio powiązań ten potencjalny bądź realny wpływ już się bezpośrednio lub pośrednio ujawnia, bowiem wiele z wymienionych obszarów ściśle wiąże się z jakością życia: regionalna struktura rynku pracy, polityka rodzinna, opieka senioralna, oferta edukacyjna czy kulturalna.

Istotny wpływ na jakość życia ma jakość środowiska przyrodniczego. Depopulacja może nieść tu dobroczynne skutki obniżając antropopresję wywieraną na środowisko naturalne. W skrajnych przypadkach doprowadzić może do zmiany funkcji gospodarczych danego obszaru.

W zasadniczej części niniejszego rozdziału zarysowane wyżej wpływy zostaną omówione w pogłębiony sposób.

2.1. Rynek pracy

Pod względem sytuacji na rynku pracy województwo świętokrzyskie charakteryzowało się w ostatnich latach wskaźnikami na poziomie gorszym, niż średnia krajowa. Na koniec 2018 roku stopa bezrobocia wyniosła 8,3 % w stosunku do 5,8% dla Polski i była to 10 pozycja na tle kraju. Duże zróżnicowanie występuje również na poziomie powiatów (np. powiat skarżyski miał w tym samym okresie stopę bezrobocia na poziomie 15,7%, a z kolei w powiecie buskim wyniosła ona jedynie 3,9% zaś w Kielcach 5,4%). Województwo charakteryzuje się również jednym z niższych poziomów przeciętnego wynagrodzenia brutto na tle kraju, oraz jedną z najniższych liczb podmiotów gospodarczych na mieszkańca. Z kolei zasoby rynku pracy pod względem wieku są zbliżone do przeciętnych wartości w kraju, niski jest również odsetek kobiet aktywnych zawodowo, co świadczy o cały czas niewykorzystanym w pełni potencjale regionu. Również wskaźniki dotyczące zatrudnienia (we wszystkich analizowanych grupach) w województwie w analizowanym okresie rosły we wszystkich powiatach, co świadczy o stałym rozwoju gospodarczym całego regionu.

Biorąc pod uwagę zagadnienie depopulacji, jednym z głównych i w pierwszej kolejności zauważalnych zmian, są zmiany na rynku pracy. Najważniejszą konsekwencją jest kurczenie się potencjalnych i realnych zasobów pracy. Depopulacji towarzyszy szybkie zmniejszanie się liczby ludzi młodych i szybki wzrost liczby seniorów. W rezultacie zmniejsza się liczba osób w wieku produkcyjnym, a spadek ten z reguły ma trochę bardziej dynamiczny charakter niż zmiana liczby ludności ogółem. W latach 2010 – 2017 zasoby ludności w wieku produkcyjnym województwa świętokrzyskiego zmniejszyły się o ponad 66 tys. osób. W rezultacie powyższych zmian zmniejszą się też zapewne realne zasoby pracy, albowiem chęć utrzymania tej samej liczby osób aktywnych zawodowo oznaczałaby konieczność podniesienia wskaźnika zatrudnienia, który w województwie świętokrzyskim wzrósł w latach 2010-2017 z 49,90% do 51,10% (przy średniej krajowej na poziomie 53,70%). Oznacza to, iż istnieją jeszcze niewykorzystane rezerwy na regionalnym rynku pracy, jednak ich poziom nie jest zrównoważony terytorialnie, o czym świadczy zróżnicowanie poziomu bezrobocia pomiędzy poszczególnymi powiatami województwa.

Zwiększenie napływu migrantów zarobkowych (wzrost liczby zezwoleń na pracę z 458 w 2010 roku do 3252) wskazuje, iż pomimo występowania obszarów o stosunkowo wysokiej stopie bezrobocia, region doświadcza deficytu pracowników (zwłaszcza w zakresie prac prostych, jak robotników przemysłowych i rzemieślników). Biorąc jednak pod uwagę skalę krajową, liczba wydanych w 2017 roku w województwie świętokrzyskim pozwoleń na pracę stanowiła jedynie 1,38% ogółu i nie dotyczyła zawodów specjalistycznych czy medycznych (lekarze, pielęgniarki itp.) szczególnie istotnych w zakresie wyzwań depopulacyjnych związanych ze starzeniem, przy czym prawdopodobnie większość obcokrajowców znalazła prace w obszarach wzrostu gospodarczego (Kielce i gminy przyległe).

Konsekwencją negatywnych zmian demograficznych są bodźce do długofalowego obniżania się poziomu bezrobocia, choć porównując dane na temat dotychczasowego wyludniania się i poziomu bezrobocia, okazuje się, iż najniższe wartości stopy bezrobocia odnotowuje się na terenach, gdzie spadek ludności jest najmniejszy (Kielce wraz ze swoim obszarem funkcjonalnym), natomiast tereny poddane depopulacji generalnie odznaczają się wyższym poziomem bezrobocia (powiaty: skarżyski, pińczowski, opatowski), co może być efektem wzajemnego, negatywnego warunkowania się obu

czynników. Świadczy to o decydującej roli ogólnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla dynamiki procesów depopulacji.

Kolejnym, tym razem pośrednim mechanizmem wiążącym depopulację z dynamiką rynku pracy jest fakt, iż spadek liczby ludności automatycznie przekłada się na kurczenie się potencjału konsumpcyjnego danego obszaru. Zmniejsza się bowiem zarówno liczba konsumentów, jak i ogólna wartość dochodów, jakimi dysponują. Depopulacja w szczególności uderza np. w segmenty popytu o których mówi się, iż są „kołami zamachowymi gospodarki” – np. budownictwo mieszkaniowe.

W sytuacji wyludniania się gwałtownie obniża się popyt na nowe mieszkania, zwłaszcza że wówczas następuje wyraźny wzrost liczby ofert na rynku wtórnym i – co za tym idzie – ich relatywnie niska cena. Przedsiębiorcy budowlani w takiej sytuacji muszą oferować bardziej konkurencyjne ceny, co z kolei oznacza i niskie oferowane płace, i niskie marże. Spadek popytu w budownictwie mieszkaniowym nie jest rekompensowany w obserwowanym w takim wypadku wzroście popytu na usługi remontowe związane z częstszym i tańszym zakupem mieszkań i domów na rynku wtórnym⁴⁷. Biorąc jednak pod uwagę, iż specyfika depopulacji województwa świętokrzyskiego związana jest migracją zarobkową, negatywne trendy są dyskutowane poprzez oddziaływanie transferu zarobków migranckich na koniunkturę w obszarze pochodzenia, co poprzez kreację dodatkowego popytu regionalnego oraz popytu na pracę powoduje pobudzenie koniunktury i obserwowany w statystykach wzrost zatrudnienia. Biorąc pod uwagę dane dotyczące wzrostu przeciętnych płac w Świętokrzyskich powiatach, można stwierdzić, iż dynamika rozwoju gospodarczego jest na tyle duża, iż dyskuntuje zmniejszenie się popytu wynikające z depopulacji

Niepokojącym zjawiskiem jest samowzmacniający się charakter depopulacji. Wspomniane powyżej obniżanie się skłonności do inwestowania na terenach wyludniających się prowadzi do pojawiania się niższej liczby atrakcyjnych ofert pracy, co skłania lepiej wykształcone lub posiadające wyższe aspiracje zawodowe i dochodowe jednostki do poszukiwania pracy i miejsca zamieszkania gdzie indziej.

Warto mieć jednak na uwadze, iż konsekwencje depopulacji dla rynku pracy w obszarze dostępu do pracowników są rekompensowane napływem pracowników z innych krajów. W niedalekiej przyszłości zaczną się jednak prawdopodobnie wyczerpywać się potencjał migracyjny Ukrainy czy Białorusi. Kraje te również będą musiały mierzyć się z niekorzystnymi zmianami w strukturze wieku oraz z procesami depopulacji.

Ponadto procesy automatyzacji i robotyzacji pracy, mogą w przyszłości stanowić częściowe rozwiązanie problemu rosnącego niedoboru pracowników. Jednak dopóki zatrudnienie człowieka będzie znacznie bardziej opłacalne niż wdrażanie przełomowych rozwiązań technologicznych, dopóty roboty nie będą stanowiły dla pracowników zagrożenia związanego z substytucją. Jednocześnie Polska, (podobnie jak większość państw regionu), nie jest przygotowana na zmiany, jakie mogą być efektem rozwoju gospodarki 4.0. Najwięcej uwagi wymagają zmiany w przepisach prawa pracy, w polityce rynku pracy, w polityce edukacyjnej, jak również w przepisach regulujących system zabezpieczenia społecznego. Potrzebne są konkretne działania, zmierzające do uelastycznienia pracy, z jednoczesną gwarancją bezpieczeństwa pracowników na rynku pracy⁴⁸.

⁴⁷ Piotr Szukalski „Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy” w Rynek Pracy nr 1/2017 (160)

⁴⁸ „Roboty rozwiążą problemy rynku pracy?” w Polska2041- kierunek gospodarka. www.polska2041.pl/spoleczenstwo/news-roboty-rozwiaza-problemy-rynku-pracy

Biorąc pod uwagę przeprowadzoną analizę korelacji poszczególnych wskaźników dotyczących rynku pracy⁴⁹ z wskaźnikami dotyczącymi depopulacji można stwierdzić, iż poza oczywistymi korelacjami dotyczącymi udziału poszczególnych grup funkcjonalnych ludności w analizowanych zmiennych, można stwierdzić następujące zależności:

- saldo migracji jest ujemnie skorelowane ze wskaźnikami dotyczącymi bezrobocia, a silna pozytywna korelacja występuje dla wskaźników zatrudnienia oraz poziomu wynagrodzenia. Świadczy to o fakcie, iż migracja występuje głównie do obszarów o wysokim potencjale ekonomicznym, dla tego też prawdopodobnie nie będzie odpowiedzią na problemy rynku pracy na obszarach słabo rozwiniętych objętych depopulacją (nie dotyczy to miast w których depopulacja ma charakter suburbanizacji);
- Ludność w wieku poprodukcyjnym składać się będzie w większej części w kobiet, które w województwie świętokrzyskim są mniej aktywne zawodowo;
- Przyrost naturalny jest ściśle skorelowany z odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym a ujemnie skorelowany z odsetkiem ludności w wieku poprodukcyjnym, co w przypadku starzejących się rynków pracy powoduje dalsze pogłębianie się problemu depopulacji;
- Prognozowana zmiana stanu ludności jest skorelowana z takimi wskaźnikami jak przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto, liczbą przedsiębiorstw oraz wskaźnikami zatrudnienia.

W zakresie oddziaływania rynku pracy na inne analizowane obszary warto zwrócić uwagę, na horyzontalny charakter ich powiązań. Biorąc pod uwagę zawody deficytowe w województwie świętokrzyskim, występowanie deficytów na rynku pracy będzie miało największy wpływ na obszary zdrowia (pielęgniarki i położne oraz lekarze) i polityki senioralnej (opiekunowie osoby starszej lub niepełnosprawnej). Natomiast prawdopodobnie nie wpłynie na obszar edukacji (nauczyciele i pedagodzy), aczkolwiek nadwyżka w zawodach tej kategorii również się zmniejsza. Znaczące jest jednak, iż liczba zawodów nadwyżkowych od 2016 roku systematycznie spada, co świadczy o zmniejszaniu się rezerw rynku pracy w województwie.

Zmieniający się profil gospodarczy wynikający ze zjawiska depopulacji ma również wpływ na kwestie dostosowania kompetencji pracowników do potrzeb zmieniającego się rynku pracy, co dodatkowo warunkowane jest niższą dostępnością do kształcenia ustawicznego na terenach wiejskich, które w województwie świętokrzyskim stanowią istotny element regionalnej gospodarki. Większość instytucji szkoleniowych województwa działa na terenach gdzie aktywność gospodarcza jest wysoka. Również mniejsza jest skłonność do zmiany zawodu w przypadku pracowników z niższym wykształceniem, pracujących w bardziej „tradycyjnych” branżach, które dominują w powiatach w których zagrożenie depopulacją jest w województwie świętokrzyskim największe.

Ogólny wniosek jest w tym przypadku taki, że silne, lokalne rynki pracy mają zdecydowanie większy potencjał do radzenia sobie z problemem depopulacji. Wynika to zarówno z większej możliwości pozyskania zasobów zewnętrznych dla rynku pracy poprzez migrację (zarówno krajową jak i zagraniczną) jak również zdecydowanie łatwiej jest zachęcić ludzi młodych do pozostania na danym terenie. Z kolei w przypadku depopulacji na lokalnych rynkach pracy o słabym potencjale zaobserwować można zapewne większą zależność od dotychczas istniejących podmiotów gospodarczych, jak i swoiste „zasklepienie się” lokalnej gospodarki. Głównym wyzwaniem dla

⁴⁹ Zarówno dla wskaźników na poziomie gminy, powiatu i województwa zaobserwowano podobne zależności.

województwa pod względem rynku pracy pozostaje cały czas aktywizacja obszarów strukturalnego bezrobocia, gdyż to te obszary podlegać będą najszybszej depopulacji.

2.2. Zdrowie

Zdrowie ludności jest ważnym czynnikiem wpływającym na konkurencyjność gospodarki, dobrobyt regionu i jego mieszkańców. W najbliższych latach niezbędna jest zmiana sposobu myślenia o zdrowiu i jego ochronie. Konieczne jest przekierowanie działań z dotychczas skoncentrowanych na medycynie naprawczej do profilaktyki i prewencji. Ma to zwłaszcza znaczenie w analizowanym kontekście depopulacji, gdyż biorąc pod uwagę prognozy w zakresie zmiany struktury demograficznej społeczeństwa, od prowadzonej polityki zdrowotnej zależy czy przyszłe pokolenia ludzi starszych będą stanowiły zasób ludzki możliwy do wykorzystania (w sytuacji zachowania dobrego zdrowia i poziomu aktywności), czy też będą jedynie obciążeniem dla kurczącej się liczby osób aktywnych zawodowo.

Sytuacja zdrowotna w województwie świętokrzyskim nie odbiega znacząco od przeciętnej w Polsce zarówno pod względem wyposażenia w infrastrukturę jak i dane epidemiologiczne (wyjątkiem jest jeden z najwyższych wskaźników samobójstw – 1,8 na 10 tys. mieszkańców). Niestety, na tle większości krajów UE, Polska charakteryzuje się wysokim poziomem niezaspokojenia potrzeb zdrowotnych, czego najbardziej widocznym przykładem są długie kolejki do lekarzy specjalistów. Można zatem wnioskować, że obszar ochrony zdrowia wymaga dalszych zmian mających na celu dopasowanie do wyzwań związanych z depopulacją.

Zmiany demograficzne powodują większe zapotrzebowanie na specyficzne świadczenia zdrowotne, a równocześnie zmniejszają odsetek osób zawodowo czynnych, które muszą sfinansować dostęp do ochrony zdrowia dla całego społeczeństwa. Wobec powyższego, konieczne jest podjęcie intensywnych działań mających na celu dostosowanie sektora ochrony zdrowia do skuteczniejszej profilaktyki, leczenia na większą skalę ludzi starszych i podniesienia efektywności funkcjonowania systemu ochrony zdrowia, aby posiadane zasoby były wykorzystywane w sposób optymalny⁵⁰. Wobec rosnącego zapotrzebowania na świadczenia zdrowotne związane ze starzeniem się ludności oraz wyzwaniami w zakresie ich finansowania, kwestia efektywności wykorzystania wszelkich zasobów będzie zyskiwała na znaczeniu, niezależnie od tego, czy będziemy mówić o zasobach publicznych, czy prywatnych.

Główną konsekwencją depopulacji dla obszaru zdrowia jest zmiana profilu świadczonych usług medycznych w związku ze zmieniającą się sytuacją epidemiologiczną. Główne potrzeby zdrowotne starzejącego się polskiego społeczeństwa związane są z chorobami układu sercowo-naczyniowego (z uwzględnieniem udarów mózgu), chorobami nowotworowymi, chorobami neurologicznymi, cukrzycą, a także chorobami oczu oraz koniecznością zapewnienia odpowiedniego poziomu opieki domowej.

Finansowanie infrastruktury i sprzętu medycznego (zwłaszcza ze środków publicznych), musi być skoordynowane z potrzebami zdrowotnymi i możliwością ich zaspokojenia w ramach zmieniającej się struktury ludności. Z drugiej strony dostępność infrastruktury medycznej jest jednym z wyznaczników jakości życia na danym terytorium, przez co racjonalizacja (od strony efektywności kosztowej) systemu ochrony zdrowia (np. poprzez likwidacje i łączenie szpitali), może być kolejnym bodźcem przyspieszającym depopulację. W województwie świętokrzyskim liczba szpitali wzrosła z 22 w 2010 roku do 25 w 2017, jednak liczba łóżek spadła w nieznacznym stopniu, co świadczy o

⁵⁰ Zdrowie priorytetem politycznym państwa – analiza i rekomendacje. Instytut Ochrony Zdrowia. Warszawa 2013

tendencji do tworzenia mniejszych placówek, przy czym wskaźnik „łóżka w szpitalach ogólnych na 10 tys. ludności” jest w analizowanym okresie niemal się nie zmienia.

Analiza korelacji wybranych w ramach badania wskaźników dotyczących obszaru zdrowia z wskaźnikami dotyczącymi demografii wskazuje na następujące prawidłowości:

- Brak powiązania sytuacji w obszarze zdrowia z saldem migracji, co świadczy o tym, iż przyczyny migracji mają charakter w przeważnej mierze ekonomiczny;
- Wraz ze wzrostem wskaźnika starości rośnie liczba potrzebnych łóżek szpitalnych na 100 tys. mieszkańców, co również jest silnie powiązane ze wzrostem liczby zgonów (zwłaszcza na choroby układu krążenia);
- Wysoki przyrost naturalny jest pozytywnie skorelowany z przewidywaną długością życia mężczyzn (zwłaszcza do 45 roku życia). Może świadczyć to o zmianie modelu zachowań zdrowotnych mężczyzn którzy zakładają rodziny⁵¹.

W przypadku obszaru zdrowia większość dostępnych danych dotyczyła poziomu województwa. W przypadku danych możliwych do analizy na poziomie gminy lub powiatu (dotyczyły liczby łóżek w szpitalach i liczby zgonów) potwierdziła się pozytywna korelacja pomiędzy wzrostem wskaźnika starości a liczbą zgonów i zapotrzebowaniem na łóżka szpitalne, co łatwo wytłumaczyć pogarszaniem się stanu zdrowia starzejącej się populacji. W kontekście potrzeby zwiększania efektywności systemu ochrony zdrowia, wprowadzenie rozwiązań, które w konsekwencji doprowadzą do bardziej racjonalnego rozkładu liczby łóżek szpitalnych w regionie jest jak najbardziej pożądane. Działania możliwe do realizacji to w głównej mierze deinstytucjonalizacja części usług medycznych i świadczenie ich w środowisku lokalnym w formach ambulatoryjnych, czy też w domu pacjenta.

W kontekście potrzeby zwiększania efektywności systemu ochrony zdrowia, wprowadzenie rozwiązań, które w konsekwencji doprowadzą do zmniejszenia liczby łóżek szpitalnych jest jak najbardziej pożądane. Działania możliwe do realizacji to w głównej mierze deinstytucjonalizacja części usług medycznych i świadczenie ich w środowisku lokalnym w formach ambulatoryjnych, czy też w domu pacjenta

Warto również myśleć o zdrowiu jako o inwestycji w kapitał ludzki. Szereg opracowań wskazuje, że zdrowie wzmacnia wzrost gospodarczy, wpływa na wydajność pracy i aktywność zawodową. Np. dokument „Investing in Health⁵²” zwraca uwagę na problem starzejących się Europejczyków oraz wynikające z niego oczekiwania w zakresie opieki medycznej i społecznej, a także usług służących zdrowiu. Zaspokojenie potrzeb seniorów wymagać będzie nawet 8 mln nowych miejsc pracy w krajach UE co wyraźnie wskazuje na ścisłe powiązanie obszaru zdrowia z pozostałymi analizowanymi obszarami, a w szczególności z rynkiem pracy.

⁵¹ Jedną z przyczyn niższej długości życia mężczyzn jest mniejsza dbałość o zdrowie, co najbardziej znaczące jest w przypadku osób z niższym wykształceniem.

⁵² Europejska polityka zdrowotna a polityki narodowe, A. Ryś, Komisja Europejska Dyrekcja Generalna ds. Zdrowia i Konsumentów, Szczyt Zdrowia, Warszawa 2013.

2.3. Polityka społeczna i rodzinna

Zmiany demograficzne odciskają swe piętno na wielkości i strukturze demograficznej poszczególnych rodzin, a w konsekwencji i na ich zdolności do realizacji różnorodnych funkcji przypisanych tej instytucji społecznej, przede wszystkim funkcji pielęgnacyjno-opiekuńczych wobec słabszych członków. Masowe wyjazdy osób w sile wieku i zmniejszanie się liczby osób młodych samoistnie przekłada się na obniżanie potencjału wsparcia i potencjału opiekuńczego rodzin. Jest to szczególnie istotne w przypadku środowisk wielkomiejskich, które same z siebie są pod względem tych potencjałów słabsze z uwagi na częstszą małodzieństwo, bezdzietność, rozwody, mniej zobowiązujące formy życia rodzinnego (związki nieformalne, konkubinat itp.). W takim przypadku narasta konieczność „zastępowania” - zgodnie z zasadą subsydiarności - brakującego wsparcia rodzinnego tym publicznym, a zatem zwiększają się koszty dostarczania przez samorządy usług społecznym swym mieszkańcom⁵³.

Do głównych obszarów w zakresie polityki społecznej ujętych w ramach niniejszego rozdziału zalicza się kwestie dostępu do infrastruktury wychowawczej (żłobki i przedszkola), sytuację materialną gospodarstw domowych oraz korzystanie z pomocy społecznej.

Pod względem sytuacji społecznej województwo świętokrzyskie (podobnie jak w przypadku innych województw) notuje systematyczną poprawę wartości wskaźników, związanych z tym obszarem, które w większości przypadków należą do najniższych w kraju. Wskaźniki dotyczące dostępności żłobków i przedszkoli są jednymi z najniższych w kraju. W przypadku żłobków wyniósł on w 2017 roku 14,2 przy średniej krajowej 24,5 co daje ostatnie miejsce w kraju, w przypadku przedszkoli wyniósł on 222,99 w stosunku do 303,88 dla kraju co stawia województwo również na ostatnim miejscu. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę jest poniżej średniej krajowej i wyniósł w 2017 roku 1432,68 zł. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych – (bardzo dobra i raczej dobra) również jest poniżej średniej wartość dla polski (odpowiednio 13 i 8 pozycja) i systematycznie rośnie. Widać natomiast istotne zróżnicowanie terytorialne pod względem rozkładu geograficznego sytuacji społecznej, która w dużej mierze pokrywa się z obszarami zagrożenia depopulacją (południowa część regionu). Ponieważ w województwie zmalało bezrobocie, zmniejszyła się także liczba osób korzystających z pomocy społecznej z powodu bezrobocia, ale rodziny korzystają z tej pomocy z innych powodów. Teraz najczęściej z usług OPS klienci korzystają z powodu wielodzietności, niepełnosprawności czy długotrwałej choroby, ale również z powodu niskich dochodów.

Odpowiednia liczebność oraz właściwa struktura zasobów kadrowych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej ma duże znaczenie dla skutecznej realizacji zadań wynikających z ustawy o pomocy społecznej. Kluczową grupę osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej stanowią pracownicy socjalni. Wartość wskaźnika liczby mieszkańców gminy przypadających na 1 pracownika socjalnego OPS jest zazwyczaj korzystniejsza w powiatach grodzkich niż w ziemskich. Warto zwrócić uwagę, iż część (około 20%) podmiotów pomocy społecznej nie spełniało w 2018⁵⁴ zakładanych w ustawie warunków dotyczących liczby ludności/środowisk przypadających na 1 pracownika socjalnego. W 2017 roku, na terenie województwa świętokrzyskiego, wiele ośrodków nie spełniało wymogów dotyczącego dostępności pomocy społecznej. Liczba pracowników socjalnych była niższa

⁵³ Za. Piotr Szukalski – Depopulacja w Problemy społeczne, Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS Łódź 2015

⁵⁴ OCENA ZASOBÓW POMOCY SPOŁECZNEJ. MRPIPS 2018.

od normy przewidzianej przez ustawodawcę zarówno w odniesieniu do wskaźnika zatrudnienia 1 pracownika na 50 rodzin i osób samotnie gospodarujących – w przypadku 58 gmin, jak i wskaźnika zatrudnienia 1 pracownika na 2000 mieszkańców – w przypadku 30 ośrodków pomocy społecznej, W przypadku obu wskaźników liczba gmin nie spełniających wymogów ustawowych nie uległa zmianie w stosunku do roku 2016 roku.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że czynnikami, które w największym stopniu przyczyniły się do poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych oraz spadku zasięgu ubóstwa skrajnego i relatywnego w 2017 r. były: wzrost wynagrodzeń, spadek bezrobocia, a w przypadku rodzin z dziećmi świadczenie wychowawcze Rodzina 500 plus. W przypadku ubóstwa ustawowego wpływ na zmniejszenie się jego zasięgu miała natomiast nie tylko poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych, lecz dodatkowo również fakt, iż od IV kwartału 2015 r. nie zmieniał się poziom granic tego typu ubóstwa.

W tym przypadku można mówić o pozytywnych aspektach depopulacji w zakresie polityki społecznej, gdyż spada obciążenie pracowników socjalnych. Część autorów wskazuje również, iż depopulacja - za pośrednictwem zmiany struktury wieku, starzenia się ludności - pozytywnie będzie również wpływać na jakość życia, w tym poczucie bezpieczeństwa. Analiza profilu przestępczości ze względu na wiek wskazuje jednoznacznie na zmniejszającą się częstość przestępstw, zwłaszcza związanych z zachowaniami agresywnymi, wraz z podwyższaniem się wieku potencjalnych sprawców, czyli ogółu ludności⁵⁵. Pewnym potwierdzeniem tych tez mogą być wyniki przeprowadzonych analiz wskaźników. Spadek wartości wskaźników: „przyznanie pomocy rodzinie z uwagi na potrzebę ochrony macierzyństwa” oraz „przyznanie pomocy rodzinie z uwagi na przemoc w rodzinie” są istotnie skorelowane ujemnie ze wskaźnikiem starości.

W przypadku wskaźnika dotyczącego salda migracji jest on pozytywnie skorelowany z liczbą miejsc w żłobkach i przedszkolach oraz dochodem rozporządzalnym na osobę, natomiast korelacja ujemna wystąpiła w związku ze wskaźnikiem dot. liczby osób korzystających z pomocy społecznej na 10 tys. mieszkańców (w tym w szczególności z pomocą związaną z bezrobociem). Wskaźnik migracji jest mocno skorelowany z analizowanym w tym obszarze wskaźnikiem dotyczącym współczynnika diety. Świadczy to o fakcie, iż migracja występuje głównie do obszarów o wysokim potencjale ekonomicznym i społecznym, dlatego też prawdopodobnie nie będzie odpowiedzią na problemy obszarów słabo rozwiniętych, objętych depopulacją.

Wskaźnik obciążenia demograficznego jest również skorelowany ujemnie z granicą ubóstwa (zarówno skrajnego, jak i relatywnego), co może świadczyć o mniejszym potencjale ekonomicznym starzejącej się populacji z uwagi na niższy poziom życia.

Z kolei przyrost naturalny nie wydaje się w świetle przeprowadzonej analizy w żaden istotny sposób powiązany z analizowanymi wskaźnikami społecznymi (z wyjątkiem oczywistych korelacji z liczbą emerytów i diety). Podobnie jak prognozowana zmiana stanu ludności, dla której jedyną istotną korelacją pozytywną była ta z wiązana ze wskaźnikiem uprzedzszkolnienia. Świadczy to istotnej roli infrastruktury społecznej w zakresie podejmowania decyzji prokreacyjnych.

Analizując wyzwania związane z prowadzeniem polityki społecznej związane z depopulacją, należy również wspomnieć o konsekwencjach jakie dla systemu pomocy społecznej będzie miało

⁵⁵ Piotr Szukalski – Depopulacja w Problemy społeczne, Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS Łódź 2015

przewidywane starzenie się społeczeństwa. Główną kwestią, powiązaną zarówno z obszarem zdrowia jak i finansów JST jest obszar zapewnienia wsparcia opiekuńczego i asystenckiego osobom starszym i niepełnosprawnym. Biorąc pod uwagę fakt, iż obecnie poziom dostępu do tego typu usług jest niewystarczający, należy przewidywać, iż sytuacja ta będzie się pogarszać. Równie istotny może być w tym kontekście również deficyt na rynku pracy dotyczący opiekunów i asystentów.

2.4. Polityka senioralna / srebrna gospodarka

Efektom zmian demograficznych omówionych szczegółowo w rozdziale 1 jest wzrost liczby osób starszych. W województwie świętokrzyskim wskaźnik starości od lat należy do najwyższych w Polsce (2 pozycja w Polsce w latach 2010 - 2017). Podobnie współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszym wzrósł w latach 2010- 2017 z wartości 21,00 do 27,10 (przy średniej krajowej odpowiednio: 18,90 i 25,00). Wzrost liczby osób starszych jest faktem z którym muszą mierzyć się JST wszystkich szczebli poprzez adekwatną politykę senioralną.

Polityka senioralna to działania administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się. W działaniach publicznych realizowanych z myślą o zróżnicowanej społeczności osób w tzw. trzecim wieku wyraźnie widać następujące priorytety:

- utrzymanie samodzielności osób starszych;
- zapewnienie warunków do aktywności własnej seniorów i wobec innych;
- kształtowanie sposobu myślenia o osobach starszych, starości, relacjach międzypokoleniowych.

Działania na rzecz samodzielności odnoszą się w dużym zakresie do organizacji systemu opieki zdrowotnej: zapewnienia porady właściwej dla osób starszych oraz promocji zdrowego trybu życia. Chodzi zatem o to, by dostarczać informacji umożliwiających lepsze panowanie nad własnym zdrowiem, a tym samym zmniejszających prawdopodobieństwo pojawienia się problemów. Ważne jest również dostarczanie informacji o „protezach cywilizacyjnych”, czyli technicznych i organizacyjnych udogodnieniach umożliwiających zastąpienie utraconej sprawności, a w skrajnej postaci dostarczanie usług opiekuńczo-pielęgnacyjnych pozwalających mieszkać w dotychczasowym miejscu.

W zakresie aktywności własnej, warto wspomnieć o trzech typach usług rozwijających seniorów: edukacyjnych, kulturalnych i rekreacyjno-sportowych. W tym przypadku władze regionalne najczęściej wspierają finansowo i logistycznie podmioty realizujące takie usługi: organizacje pozarządowe działające na rzecz seniorów i podmioty oferujące usługi turystyczne, sportowe czy rehabilitacyjne. Natomiast aktywność wobec innych to najczęściej działania wspierające wolontariat lub samoorganizacja seniorów. Umożliwiają one pomoc wewnątrzpokoleniową, a także wsparcie międzypokoleniowe. Warto, by inspirowały również do aktywności obywatelskiej.

Ostatni obszar odnosi się do kształtowania sposobu myślenia o seniorach, starości i relacjach międzypokoleniowych. W praktyce działania skupiają się na ograniczaniu ageizmu, czyli zmniejszaniu uprzedzeń, stereotypów, a przede wszystkim dyskryminacji ze względu na wiek poprzez kampanie społeczne. Budują też poczucie odpowiedzialności międzypokoleniowej, wskazując na współzależności między osobami w różnym wieku, ułatwiając wolontariat senioralny, promując uczestnictwo osób starszych w zrzeczeniach obywatelskich i srebrną gospodarkę.

Rolą regionów jest przede wszystkim – pomijając finansowanie niektórych form polityki senioralnej dzięki środkom własnym i unijnym – dostarczanie przykładów dobrych praktyk i innowacji społecznych, czyli działań, które umożliwiają lepsze osiągnięcie założonych celów. Chodzi o upowszechnianie informacji o rozwiązaniach, które przyniosły pożądane rezultaty w innych miejscach lub które są możliwe do wdrożenia.

W województwie świętokrzyskim w ostatnich latach zaobserwować można wzrost liczby zakładów opiekuńczo-leczniczych (z 13 do 15) jednak ich liczba na 100 tys. ludności była niższa niż w kraju (1,05). W danych BDL funkcjonują od 2014 jedynie trzy zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze (ze 161 w kraju). W województwie działały w 2017 roku 50 (przy 34 działających w 2011 roku) Placówki i organizacje aktywizujące seniorów (kluby, Uniwersytety Trzeciego Wieku), co w przeliczeniu na liczbę mieszkańców było najniższą pozycją w kraju. Z drugiej strony liczba mieszkańców placówek stacjonarnej pomocy społecznej (w tym Domów Pomocy Społecznej) na 100 tys. ludności była trzecia w kraju, przy niewielkiej liczbie bezwzględnej (która jednak systematycznie rośnie od 2011 roku), wynoszącej 4299 osób (4% w skali kraju). Liczba pacjentów w zakładach opiekuńczo-leczniczych na 100 tys. ludności była przedostatnia (od 2012 roku) w kraju.

W zakresie analizowanych wskaźników statystycznych jedynie wskaźnik dotyczący współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi jest ściśle skorelowany ze wskaźnikami demograficznymi (zarówno w przypadku województw, powiatów jak i gmin). Mniej wyraźna korelacja o charakterze ujemnym pojawiła się w stosunku do wskaźnika przyrostu naturalnego i prognozowanej liczby mieszkańców.

Zróżnicowanie regionalne w zakresie polityki aktywnego starzenia w Polsce na pewno występuje, ale po raz pierwszy dzięki zastosowanej w ramach Ekspertyzy dla Departamentu Polityki Senioralnej Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej⁵⁶ metodologii powiodła się próba uchwycenia na podstawie danych zastanych zróżnicowania w Polsce między województwami oraz zidentyfikowania obszarów, w których konieczne są interwencje, także w ramach założeń długofalowej polityki senioralnej. Województwo Świętokrzyskie w ramach opracowanego na potrzeby ekspertyzy indeksu, znalazło się na pozycji 13 w kraju.

Wiadomym jest, że starsze pokolenie podlega specjalnym wzorcom konsumpcji i stylu życia. Ma również określone potrzeby w zakresie opieki i zdrowia, które z kolei wymagają dostosowania systemów opieki zdrowotnej. Ponadto rosnąca liczba emerytów w połączeniu z kurczącą się liczbą ludności aktywnej zawodowo i spadkiem współczynnika urodzeń ma wyraźny wpływ na finansowanie systemów zabezpieczenia społecznego i opieki zdrowotnej.

W interesie województw starzejących się leży prowadzenie polityki zwiększającej „społeczną produktywność” seniorów. Chodzi o to, że aktywni seniorzy nie tylko obniżają koszty opieki zdrowotnej, związanej z nimi samymi (są zdrowsi, bo aktywni), lecz także wspomagają innych, a przy okazji – „system społeczny” poprzez wolontariat, opiekę nad bliskimi, opiekę nad sąsiadami. Regiony powinny zatem promować wzorce aktywnej i społecznie użytecznej starości. Społeczna produktywność definiowana jest jako „każda aktywność, która wytwarza dobra i usługi, niezależnie czy opłacana czy nie, włączając taką aktywność jak praca domowa, opieka nad dziećmi, wolontariat, pomoc rodzinie i przyjaciołom⁵⁷”

Rolą JST jest przede wszystkim – pomijając finansowanie niektórych form polityki senioralnej dzięki środkom własnym i unijnym – dostarczanie przykładów dobrych praktyk i innowacji społecznych, czyli działań, które umożliwiają lepsze osiągnięcie założonych celów. Chodzi o upowszechnianie informacji o rozwiązaniach, które przyniosły pożądane rezultaty w innych miejscach lub które są możliwe do wdrożenia.

⁵⁶ Indeks aktywnego starzenia w ujęciu regionalnym – ekspertyza MPIPS 2013.

⁵⁷ Piotr Szukalski - Intelktualne źródła koncepcji aktywnego starzenia się. W MAŁOPOLSKIE STUDIA REGIONALNE nr 2-3/31-32/2014

2.5. Edukacja i szkolnictwo wyższe

Edukacja pozostaje w ścisłym związku z sytuacją demograficzną województwa. Zależności między tymi sferami mają charakter dwustronny: z jednej strony sytuacja demograficzna określa możliwości edukacyjne, a z drugiej warunki edukacyjne, jakość oraz skuteczność kształcenia wskazuje na atrakcyjność miejsca zamieszkania jako miejsca dobrej edukacji z punktu widzenia rodziców, którzy rozważają podjęcie decyzji na temat dalszych losów edukacyjnych swojego dziecka. Można uznać, że jest to jeden z ważniejszych czynników określających warunki podjęcia decyzji o pozostaniu lub emigracji z dotychczasowego miejsca zamieszkania.

Pozytywna sytuacja demograficzna, a zwłaszcza wysoka liczba dzieci w wieku szkolnym wpływa na możliwość stworzenia atrakcyjnych warunków realizacji obowiązku szkolnego przez samorządy. Już sama liczba uczniów wpływa na wysokość subwencji oświatowej otrzymywaną przez samorządy, co bezpośrednio wpływa na dostępność edukacji, strukturę placówek oświatowych oraz ich wyposażenie.

Województwo świętokrzyskie charakteryzuje się bardzo niskim wskaźnikiem dotyczącym liczby dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3 (58). Niższy wskaźnik występuje jedynie w województwie warmińsko-mazurskim (57). Wysoki jest za to wskaźnik dotyczący liczby dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 lat (880), który plasuje województwo na czwartym miejscu w kraju po województwie mazowieckim (916), opolskim i warmińsko-mazurskim.

Wskaźniki te świadczą o dobrej infrastrukturze przedszkolnej, wybiegającej ponad średnią krajową. Można przypuszczać, że ta infrastruktura została „odziedziczona” z wcześniejszego okresu, kiedy liczba dzieci w wieku przedszkolnym była wyższa oraz z podejmowanych działań samorządów, a także z podejmowanych działań inwestycyjnych (Program Maluch, Maluch Plus). Taka sytuacja, poza województwem mazowieckim i dolnośląskim, dotyczy także pozostałych województw zagrożonych wysoką depopulacją.

Wskaźnik dotyczący liczby uczniów szkół podstawowych przypadających na 10 tys. ludności jest najsilniej statystycznie powiązany ze zmiennymi charakteryzującymi sytuację demograficzną w województwach. Generalnie występuje ujemna zależność między tym wskaźnikiem a wskaźnikiem starości oraz wskaźnikiem charakteryzującym liczbę ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Oznacza to, że im mniej jest osób w wieku poprodukcyjnym, tym korzystniejszy jest wskaźnik określający liczbę uczniów w stosunku do liczby ludności ogółem.

Zasada ta ma potwierdzenie w danych dotyczących województwa świętokrzyskiego, gdyż liczba uczniów szkół podstawowych w stosunku liczby ludności wynosi 6,44, co plasuje to województwo na 4 miejscu w kraju.

Z kolei związku pomiędzy saldem migracji a wskazanym wskaźnikiem liczby uczniów szkół podstawowych ma charakter dodatni, co oznacza, że wzrostowi bądź spadkowi jednego wskaźnika towarzyszy wzrost lub spadek drugiego. Zależność ma więc charakter wprost proporcjonalny. W przypadku województwa świętokrzyskiego oznacza to, że liczba uczniów przypadająca na 10 tys. ludności jest tym wyższa, im wyższe jest saldo migracji. Wskaźnik ten obrazuje więc dość oczywistą zależność pomiędzy wzrostem liczby imigrantów a wzrostem liczby uczniów w szkołach. Zależność ta oznacza, że imigrantami są najczęściej ludzie młodzi w wieku rozrodczym. W przypadku województwa świętokrzyskiego ta zależność oznacza, że ujemnemu saldu migracji towarzyszy spadek

liczby uczniów w szkołach podstawowych. Oznacza to, że z województwa emigrują osoby w wieku rozrodczym.

Liczba uczniów szkół podstawowych (ze szkołami specjalnymi) dla dzieci i młodzieży na 10 tys. ludności różnicuje także sytuację wewnątrzregionalną. Wskaźnik ten dodatnie skorelowany jest z przyrostem naturalnym oraz saldem migracji, a ujemnie ze wskaźnikiem starości oraz liczbą ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Zależności te są specyficzne dla województwa świętokrzyskiego (np. nie występują w województwach opolskim i warmińsko-mazurskim).

Podobny charakter ma istotna statystycznie zależność pomiędzy saldem migracji a liczbą dorosłych uczestniczących w różnych formach kształcenia. Także w tym przypadku, niższym wartościom od przeciętnej krajowej dotyczącej imigracji towarzyszą niższe od krajowej wartości dotyczące kształcenia osób dorosłych⁵⁸.

W przypadku województwa świętokrzyskiego wskaźnik dotyczący edukacji dorosłych jest na niskim poziomie i plasuje województwo na 12 miejscu.

Wreszcie, w odniesieniu do zdawalności matur, sytuacja województwa nieco powyżej średniej krajowej. Świętokrzyskie jest pod tym względem w 2017 roku na 6 miejscu wśród 16 województw, ze wskaźnikiem 78,3%.

Zmienna ta nie koreluje w sposób istotny ze zmiennymi charakteryzującymi sytuację demograficzną, ale można pośrednio wskazać na wpływ tego wskaźnika na podejmowane przez mieszkańców Świętokrzyskiego decyzje o emigracji. Generalnie bowiem, oczekiwania i wyobrażenia rodziców są konfrontowane z rzeczywistością oraz subiektywną oceną warunków edukacyjnych stwarzanych w miejscu zamieszkania, co stanowi ważny czynnik określający decyzję o emigracji lub pozostaniu w dotychczasowym miejscu zamieszkania.

Dla rodziców inwestowanie w edukację swoich dzieci jest ważną wartością, gdyż są przeświadczeni, iż wyższy poziom osiągnięć edukacyjnych zwiększa szansę na karierę dzieci w przyszłej pracy⁵⁹. Dzieci nabywają kapitał edukacyjny, który jest efektem silnych związków między rodzajem wykształcenia, a przyszłą pozycją zawodową.

Interesujące procesy dotyczą uzyskiwania wyższego wykształcenia. Jeszcze w 2010 roku w województwie świętokrzyskim absolwentów z wyższym wykształceniem było 100 na 10 tys. ludności, ale już w 2017 roku absolwentów szkół wyższych było już tylko 69. Niższe wartości dotyczą tylko województwa warmińsko-mazurskiego oraz lubuskiego. W tym okresie w wielu województwach wskaźnik ten wzrósł lub spadł nieznacznie.

Inną istotną zależnością statystyczną jest relacja pomiędzy liczbą studentów a saldem migracji oraz prognozowaną zmianą stanu ludności. Zależności te są dodatnie, co oznacza, że wzrostowi wartości jednej zmiennej towarzyszy wzrost wartości drugiej zmiennej. Oznacza to, że wysokiemu przyrostowi liczby ludności oraz wysokiemu wskaźnikowi prognozowanej liczby ludności towarzyszy wzrost liczby studentów. W przypadku województwa świętokrzyskiego związek między tymi zmiennymi opiera się

⁵⁸ Stępień S., Poszwa G., Edukacja jako istotny składnik kapitału wpływającego na zróżnicowanie regionalne, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 2016/ 9, s. 447-476.

⁵⁹ K. Meier, Social Context, Management, and Organizational Performance: When human capital and social capital serve as substitutes, 2014.

na niskich wartościach: niskim wartościami salda migracji oraz prognozowanej liczby ludności towarzyszy niska liczba studentów.

2.6. Kultura

Kultura rozumiana najszerzej m.in. jako rozpowszechnione na danym obszarze i reprodukowane z pokolenia na pokolenie wzory dotyczące małżeństwa, rodziny czy strategii prokreacyjnych ma zasadnicze znaczenie dla kwestii demograficznych. Z kolei za transmisję wzorów kulturowych w węższym sensie, rozumianych jako wzory konsumpcji kulturowej odpowiada przede wszystkim rodzina. To właśnie rodzina określa styl życia i proponowany jej model, co następuje w procesie socjalizacji, który obejmuje hierarchie wartości dotyczącej wielkości rodziny, jej struktury oraz sposobu spędzania wolnego czasu.

Analizowane wskaźniki dotyczyły głównie uczestnictwa w kulturze: dostępności domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, organizowanych imprezy artystyczno-rozrywkowych, interdyscyplinarnych i sportowych, liczby uczestników imprez artystyczno-rozrywkowych, widzów w kinach stałych, widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych oraz liczby fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych. Wskaźniki te możemy potraktować jako interferencję zjawisk dotyczących decyzji prokreacyjnych, migracji, a także wzorów opieki nad osobami niesamodzielnymi.

Oddziaływanie kultury na inne sfery życia jest teoretycznie wpisane w koncepcję kapitału kulturowego, wprowadzonego przez Pierre Bourdieu na określenie idei, wiedzy, umiejętności i przedmiotów o wartościach kulturowych, jakie ludzie nabywają, w czasie uczestnictwa w życiu społecznym⁶⁰.

Kapitał kulturowy może być konwertowany na inne formy kapitału wyróżnione przez Bourdieu: kapitał społeczny, kapitał ekonomiczny i kapitał symboliczny. Jak wskazywał Bourdieu, kapitał kulturowy jest jedną z podstawowych, a często ukrytych barier na drodze awansu społecznego. Typową formą selekcji w oparciu o jego zasoby są różnego rodzaju egzaminy, w szczególności egzaminy wstępne do prestiżowych szkół wszelkich szczebli.

Idąc tym tropem, można wskazać kapitał kulturowy jako istotny czynnik przyciągający imigrantów, a także jako istotny czynnik zachęcający do pozostania w miejscu zamieszkania. W skład tak szerokiego pojęcia kapitału kulturowego należy edukacja, uczestnictwo w kulturze, a także codzienne praktyki tworzące kulturę symboliczną.

W analizie międzywojewódzkiej istotnym statystycznie czynnikiem różnicującym okazały się jedynie wskaźniki związane z udziałem w spektaklach teatralnych i muzycznych oraz aktywność mieszkańców związana z uczestnictwem w działalności organizacji pozarządowych: fundacji, stowarzyszeń oraz innych organizacji społecznych.

Występująca zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że wyższe saldo migracji (dodatnie) oraz prognozowane zmiany stanu ludności (wzrost lub relatywnie mniejszy spadek liczby ludności) korelują z wyższym uczestnictwem w imprezach kulturalnych oraz członkostwem w organizacjach pozarządowych.

Wskaźniki te można uznać za konstytuujące poziom kapitału kulturowego oraz obywatelskiego w regionach (województwach).

⁶⁰ P. Bourdieu, J.C. Passeron, Reprodukacja. Elementy teorii systemu nauczania, przeł. E. Neyman, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN, 1990.

W województwie świętokrzyskim występuje duże zróżnicowanie wskaźnika „fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców”. Wskaźnik ten jest ujemnie skorelowany z przyrostem naturalnym a dodatnio z „ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym” oraz „saldem migracji na 1000 osób”. Lokalizacje o wyższej aktywności obywatelskiej mają więc większą siłę przyciągania imigrantów.

W przypadku województwa świętokrzyskiego uczestnictwo w imprezach artystyczno-rozrywkowych jest poniżej średniej dla województw i wynosi 2169,8 na 10 tys. ludności, co plasuje to województwo na 10 miejscu w kraju.

Województwo charakteryzuje także niski wskaźnik dotyczący liczby widzów w kinach na 10 tys. ludności. Wskaźnik ten wynosi 938 widzów i słuchaczy i jest wyższy jedynie od wskaźnika charakteryzującego województwo opolskie (791). Nieco lepiej jest w odniesieniu do uczestnictwa teatralnego i liczby słuchaczy w instytucjach muzycznych. Województwo, ze wskaźnikiem 245 widzów i słuchaczy na 10 tys. ludności plasuje się na 13 miejscu w kraju.

2.7. Finanse i funkcjonowanie JST

Spadek populacji i starzenie się oznacza spadek siły nabywczej gospodarstw domowych. W następnej kolejności ma miejsce zanik sieci podmiotów zaspakajających podstawowe potrzeby społeczne oraz nieefektywne wykorzystanie infrastruktury. Dzieje się to najczęściej na obszarach wiejskich. Samorządy likwidują wówczas nieefektywne elementy infrastruktury, np. sieci oświatowej. Następnie następuje utrata wpływów podatkowych przez podmioty publiczne – co powoduje iż gminy są biedne. Pociąga to spadek inwestycji sektora publicznego, likwidację infrastruktury, spadek atrakcyjności lokalizacji, zanik życia społecznego, utratę znaczenia politycznego, narastającą migrację, utratę „masy krytycznej” i w konsekwencji upadek. Depopulacja może więc, w skrajnych przypadkach doprowadzić do niekontrolowanego upadku, jeżeli nie wdroży się stosownych polityk przeciwdziałania. Niższy potencjał ekonomiczny oznacza niższą bazę dochodową samorządów lokalnych, dla których ważnym źródłem dochodów są udziały w podatkach od osób fizycznych i prawnych. Zmniejszająca się liczba mieszkańców (a pośrednio pogarszająca się kondycja ekonomiczna przedsiębiorstw lokalnych) oznacza niższe dochody z podatków, a w rezultacie pojawienie się gmin, a później i powiatów, które nie będą mogły w racjonalny z ekonomicznego punktu widzenia sposób zapewnić swoim mieszkańcom dostępu do gwarantowanych prawem usług społecznych o odpowiedniej jakości.

Kłopoty samorządów z utrzymaniem infrastruktury społecznej i wysokiej jakości usług społecznych, zwłaszcza w dziedzinie jakości życia, zniechęcają do osiedlania się. Ucieczka osób młodych pogłębia niechęć potencjalnych inwestorów do zakładania i rozwijania przedsiębiorstw, zwłaszcza w branżach wschodzących, wymagających nowych kompetencji i kwalifikacji. W rezultacie pojawia się swoiste błędne koło, prowadzące również do trwałego kurczenia się lokalnych zasobów pracy i ich przyspieszonej geriatryfikacji.

Biorąc pod uwagę bieżące wartości dochodów w gminach województwa świętokrzyskiego, średnia ich wartość na mieszkańca rośnie (aczkolwiek wolniej niż średnia dynamika wzrostu dla kraju) i wyniosła w 2017 roku 1762,04 zł (14 miejsce w kraju), przy średniej krajowej 2508,67 zł. Ważnym wskaźnikiem w tym obszarze są dochody własne gmin które również rosną systematycznie od 2010 roku. Brak przypadku systematycznego zmniejszania się (poza incydentalnymi fluktuacjami rocznymi) dochodów świętokrzyskich gmin świadczy, iż procesy depopulacyjne nie doprowadziły jeszcze do recesji na skalę finansów całej gminy. Jednak już na poziomie gmin najbardziej ubogich widać zahamowanie po 2014 roku wzrostu dochodów (nieobserwowalne w przypadku gmin najbogatszych), zatem zjawiska negatywne zaczynają konsumować ogólny wzrost gospodarczy.

Wskaźniki dotyczące dochodów poszczególnych gmin w przeliczeniu na mieszkańca są mocno zróżnicowane i wynosiły w 2017 roku od 676,56 zł na osobę (Radoszyce) do 4782,40 zł (Sitkówka-Nowiny) i 3133,60 zł w przypadku Kielc. W ramach przeprowadzonej analizy korelacji brak jest jednoznacznego bezpośredniego związku statystycznego z wskaźnikami demograficznymi. Niepokojącą obserwacją jest jednak niewielka korelacja przyrostu naturalnego na 1000 ludności z dochodami na 1 mieszkańca (zarówno własnymi jak i ogółem) w gminach województwa. Co przy wzięciu pod uwagę kurczącej się liczby mieszkańców wskazuje na rosnącą presję demograficzną na dochody JST.

Poziom infrastruktury w gminach województwa świętokrzyskiego jest mocno zróżnicowany, jednak w przypadku infrastruktury wodociągowej, można mówić o niemal pełnej jej dostępności. W przypadku kanalizacji, dla pojedynczych gmin wartość wskaźnika wynosi zero. Występuje nieznaczna pozytywna korelacja wymienionych wskaźników, ze wskaźnikiem przyrostu naturalnego, co pozwala na wniosek

iż ludzie chętniej podejmują decyzje prokreacyjne tam gdzie dostępna jest podstawowa infrastruktura.

Analiza statystyczna wskazuje, iż wraz ze wzrostem wartości wskaźników dotyczących starzenia się populacji struktura dochodów JST zmienia się w kierunku przewagi dotacji i subwencji.

Z kolei dla JST o wysokich dochodach na mieszkańca (w tym dochodach własnych) zaobserwowano statystycznie istotną korelację ze wskaźnikiem migracji. Potwierdza to tezę o niemożliwości odwrócenia trendu w zakresie depopulacji na terenach wiejskich (bez istotnej interwencji zewnętrznej) środkami samej JST. Znacznie bardziej racjonalne jest przygotowanie się JST na skutki procesu depopulacji.

W przypadku gmin zagrożonych depopulacją należy w pełni wykorzystać potencjał samorządu poprzez zacieśnienie (koncentrację) infrastruktury publicznej, czyli zwiększanie nasycenia usług w danej jednostce osadniczej – doprowadzenie do wykorzystywania infrastruktury przez większą liczbę mieszkańców. Wymaga to koncentrowania zabudowy mieszkaniowej, tworzenia małych centrów, wzmacniania miejscowości węzłowych dla obsługi ludności. Jednak biorąc pod uwagę potencjał finansowy JST z poziomu regionalnego w Polsce nie ma możliwości prowadzenia adekwatnej do problemów depopulacji kompleksowej polityki na obszarach wiejskich.

W zakresie mieszkalnictwa JST może zrezygnować z wyznaczania nowych terenów pod zabudowę. Zaniechać uzbrajania wyznaczonych już działek. Zamiast tego należy zagospodarowywać pustostany. Kolejno kupować i rozbierać walące się obiekty, tworząc w ten sposób nowe działki budowlane. Przenosić do centrów mieszkańców z odległych, trudnych do obsłużenia lokalizacji. Należy organizować kampanie społeczne na rzecz wykorzystania starych zasobów mieszkaniowych i ułatwić ich wykorzystanie. Propozycje dotyczą również wspólnych usług, obsługi administracyjnej jednostek samorządowych, wykorzystania potencjału mieszkańców dla samopomocy.

W obszarze zaspokajania potrzeb bytowych mieszkańców dla JST które są w pułapce dochodowej, zawiera w pierwszej kolejności rekomendacje do wstrzymania rozbudowy infrastruktury drogowej oraz mediów (ponieważ są to inwestycje najbardziej kosztowne z punktu widzenia JST, a ich pozytywny wpływ długookresowy nie równoważy zagrożeń związanych z dalszym obciążaniem budżetu. W dalszej kolejności sytuacja wymaga tworzenia mechanizmów gwarantujących zaspokojenie podstawowych potrzeb mieszkańców poprzez działanie wielofunkcyjnych „ośrodków obsługi”, tj. lokowanie w jednym miejscu wielu różnych funkcji. Kolejną kategorią są mobilne usługi dla ludności.

W przypadku części gmin rozwiązaniem może być ich łączenie w większe jednostki. Wiąże się to jednak z poważnymi wyzwaniami o charakterze politycznym.

2.8. Jakość życia

Zróżnicowanie jakości życia analizowano w kontekście przeciętnego poziomu dochodów, udziału wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz poziomu przestępstw w zakończonych postępowaniach przygotowawczych.

Jakość życia jest jednym z głównych czynników determinujących decyzję o migracji: wyższa jakość życia występująca w określonych lokalizacjach przyciąga imigrantów, zaś niska jakość życia może wpływać na podejmowane decyzje o emigracji.

Jedna z częściej używanych i powszechnie cytowanych definicji została sformułowana przez Quality of Life Group działającej w ramach Światowej Organizacji Zdrowia (WHOQOL Group). Jakość życia definiowana jest jako *spostrzeganie przez jednostkę jej sytuacji życiowej w kontekście kultury i systemów wartości akceptowanych przez społeczeństwo, w jakich żyje, oraz w relacji do jej celów życiowych, oczekiwań, zainteresowań*⁶¹. Stanowi ona podstawę i punkt odniesienia dla wielu rozważań teoretycznych i empirycznych. Analizując definicję szczególnie warto podkreślić:

- Uwzględnienie perspektywy subiektywnej – jednostka jest podmiotem, który jest w stanie i jako jedyny może określić jakość swojego życia odnosząc się do formułowanych przez siebie ocen,
- Kontekstualność i społeczno-kulturowe uwarunkowanie dokonywanych ocen – postrzeganie i ocena własnej sytuacji życiowej dokonywane jest w kontekście podzielanych i przekazywanych społecznie wartości i norm, wynika z miejsca zajmowanego przez jednostkę w strukturze społecznej oraz jej grupy odniesienia,
- Wielowymiarowość jakości życia – wskazuje na aspekty sytuacji jednostki, które powinny być uwzględnione, aby można było dokonać kompleksowej oceny jakości życia.

Pojęcie jakości życia dalece wybiega więc od zastosowanego w analizie, co wynikało z ograniczonych możliwości dostępności danych, zwłaszcza w odniesieniu do subiektywnych ocen jakości życia. Analiza jakości życia z tego względu jest prowadzona głównie w oparciu o badania pierwotne. Dobrym przykładem tego rodzaju badań jest diagnoza społeczna przeprowadzana przez zespół prof. Czapińskiego i Panka, w którym zastosowano szereg wskaźników subiektywnych.

Z „Diagnozy społecznej” wynika, że województwami o najwyższej ogólnej jakości życia były w 2015 r. małopolskie, pomorskie i wielkopolskie, a o najniższej jakości życia – świętokrzyskie (16), łódzkie (15) i zachodniopomorskie (14)⁶².

Z zebranych danych wynika, że przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w województwie świętokrzyskim wynosił w 2017 roku 1432,68 złotych, co plasowało województwo na 15 miejscu w kraju. Województwem o najniższych dochodach było województwo podkarpackie (1254,30). Także we wcześniejszych latach dochód przeciętny plasował województwa zagrożone depopulacją na podobnym poziomie.

Jeżeli poziom przeciętnych dochodów w województwie świętokrzyskim nie należał do najwyższych, to udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii w wydatkach ogółem był w 2017

⁶¹ WHOQOL Group, (1995), The WHO Quality of Life Assessment: Position Paper of the WHO, Social Science and Medicine, 41

⁶² DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015. WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW, red.: Janusz Czapiński i Tomasz Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, listopad 2015.

roku na przeciętnym poziomie w kraju. Mieszkańcy województwa na mieszkanie i energię wydawali około 19,3% swoich dochodów.

Województwo świętokrzyskie, w efekcie zmniejszania się gęstości zaludnienia, charakteryzuje się wysoką oceną jakości życia. Znajduje to wyraz we wskaźnikach subiektywnych dotyczących ogólnego zaufania do innych ludzi, zaufania do sąsiadów, nieznajomych. Poczucie bezpieczeństwa znajduje się na poziomie ogólnopolskim (20% mieszkańców czuje się bezpiecznie w miejscu zamieszkania). Jedynie wskaźnik określający zadowolenie z życia (odsetek osób w wieku 16 lat i więcej deklarujących, że są zadowolone lub bardzo zadowolone ze swojego życia ogólnie rzecz biorąc) jest nieco niższy niż średnio w kraju (81% wobec 83% w kraju).

Pod względem liczby przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności województwo świętokrzyskie plasuje się na dwunastym miejscu w kraju (168,99 przestępstw). Wielkość wskaźnika była w poszczególnych latach była zróżnicowana, ale przez cały okres badania miejsce województwa pozostawało na mniej więcej tej samej pozycji.

Spośród badanych zmiennych, jedynie poziom dochodów statystycznie istotnie koreluje z saldem migracji (w 7 na 8 lat analizy). Zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że im wyższe są przeciętne wynagrodzenia, tym wyższe jest saldo migracji. Oznacza to, że wyższe wynagrodzenia występujące w regionie przyciągają imigrantów.

Niższe od przeciętnej krajowej dochody mieszkańców województwa świętokrzyskiego nie wpływają na wzrost imigracji i mają bezpośredni wpływ na zachodzące procesy depopulacyjne.

2.9. Środowisko naturalne

Stan środowiska naturalnego wpływa na ocenę atrakcyjności lokalizacji, a także może mieć wpływ na decyzje prokreacyjne. Zły stan środowiska może tym samym akcelerować procesy depopulacji.

Wpływ środowiska na zachorowalność oraz śmiertelność jest w literaturze bardzo dobrze opisany, zwłaszcza w odniesieniu do zanieczyszczeń wody i powietrza. Właśnie poprawa warunków środowiskowych jest jednym z głównych motywatorów w decyzjach o przeniesieniu się mieszkańców miast na suburbia⁶³.

Udział gruntów zabudowanych i zurbanizowanych w powierzchni województwa świętokrzyskiego stanowi 4,8%, co plasuje województwo na 10 miejscu w kraju. Pod względem udziału obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem (65%) województwo zajmuje pierwsze miejsce w kraju. Pod względem regionalnych potencjałów jest to istotna szansa w zakresie zmian funkcji gospodarczych, zwłaszcza terenów wiejskich, podlegających depopulacji w kierunku turystyki i ekogospodarki. Z drugiej strony tereny chronione w znacznym stopniu ograniczają możliwość dużych inwestycji mogących stanowić impuls gospodarczy będący najskuteczniejszą metodą odwrócenia procesów depopulacyjnych.

Wysokie wskaźniki charakteryzują gospodarkę odpadami komunalnymi zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów komunalnych zebranych w ciągu roku (28%), co plasuje województwo na 5 miejscu w kraju. Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności w ciągu roku w metrach sześciennych na 1 mieszkańca jest najwyższe w kraju i wynosi 1 121,7 m³

Emisja zanieczyszczeń pyłowych jest województwie świętokrzyskim bardzo wysoka – na poziomie 0,15 tony na km², a zanieczyszczeń gazowych 1 164,35 tony na km². Emisja zanieczyszczeń pyłowych plasuje województwo świętokrzyskie na 2 miejscu w kraju, zaś zanieczyszczeń gazowych na trzecim miejscu pod względem wielkości emisji.

Nie ulega wątpliwości, że stan zanieczyszczenia powietrza może silnie wpływać na procesy depopulacyjne.

Emisja zanieczyszczeń gazowych jest statystycznie wysoko skorelowana ze wskaźnikiem starości oraz liczbą ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku poprodukcyjnym (powyżej 0,68). Zależność ma charakter dodatni, co oznacza, że na obszarach o większej emisji zanieczyszczeń gazowych wyższe jest obciążenie osobami starszymi.

⁶³ Lidia Kłós, Uwarunkowania ekomigracji w Polsce, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 1 (85) 2017.

Rozdział III

**Przegląd programów, działań i instrumentów
mających na celu przeciwdziałanie
depopulacji**

3. Rozdział III – Przegląd programów, działań i instrumentów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji

W ramach badania dokonano przeglądu różnego rodzaju programów, działań i inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie lub łagodzenie skutków depopulacji. Przeprowadzony przegląd programów, działań oraz instrumentów realizowanych na poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim, pozwolił na stworzenie swoistego „katalogu” możliwych działań odpowiadających na różne obszary i aspekty depopulacji.

Prowadzone analizy skategoryzowane zostały pod względem obszaru oddziaływania danego programu/działania w następujących obszarach:

- Rynek pracy
- Polityka społeczna i rodzinna
- Zdrowie
- Polityka senioralna / srebrna gospodarka
- Finanse i funkcjonowanie JST
- Edukacja i szkolnictwo wyższe
- Kultura
- Jakość życia
- Środowisko naturalne

W efekcie przeprowadzonego przeglądu możliwe było przejście do określenia stopnia możliwości i użyteczności wdrożenia wybranych programów oraz działań i instrumentów, w województwie oraz oszacowanie problemów i barier mogących ograniczyć ich efekty. Kluczowym zagadnieniem był w tym przypadku profil depopulacyjny województwa, który określał podstawowe problemy do rozwiązania lub złagodzenia poprzez proponowane programy/działania.

Należy jednak zwrócić uwagę, że obszary problemowe, którymi posłużono się do analizy i kategoryzacji funkcjonujących działań nie zawsze odpowiadają obszarom analitycznym wskazanym powyżej, jako że ze względu na ich specyfikę można je często przypisać do kilku obszarów jednocześnie (np. obszar problemowy *polityka mieszkaniowa* odpowiada zarówno obszarowi analitycznemu *polityka społeczna i rodzinna*, ale także *jakość życia*).

Przegląd przeanalizowanych programów stanowi podrozdział 3.1., w podrozdziale 3.2. scharakteryzowano natomiast programy rekomendowane w kontekście

3.1. Przegląd programów

Przegląd programów, narzędzi i instrumentów służących przeciwdziałaniu i minimalizowaniu skutków depopulacji i starzenia się jest jednym z celów raportu częściowego, założonych w ramach raportu metodologicznego. Przegląd został przeprowadzony z uwzględnieniem z jednej strony **wskazanych w raporcie metodologicznym obszarów analitycznych**, w obrębie których odkładają się skutki procesów demograficznych, w tym depopulacji i starzenia się, z drugiej – **zasięgów terytorialnych obejmujących wdrażane programy, narzędzia i instrumenty: europejskiego, krajowego, regionalnego i lokalnego**.

Aby umożliwić lepszą orientację w strukturze zebranych programów, przedstawione one zostały w formie tabeli, której kolumny odnoszą się do następujących kategorii:

1. Zasięg realizacji programu (europejski, krajowy, regionalny/lokalny),
2. Nazwa programu,
3. Zbiorcza kategoria pozwalająca zaklasyfikować program z punktu widzenia szerszych założeń i celów, które ma realizować w kontekście problemów depopulacji i starzenia się (np. zrównoważony rozwój, profilaktyka zdrowotna, system teleopieki),
4. Obszar wdrażania – odnosi się bezpośrednio do wyróżnionych w raporcie metodologicznym obszarów analitycznych,
5. Instytucja wdrażająca – podmiot bezpośrednio odpowiedzialny za wdrażanie programu,
6. Ramy czasowe realizacji programu,
7. Budżet i źródło finansowania – wielkość środków oraz ich instytucjonalne źródło,
8. Grupa docelowa – kategoria osób do której adresowany jest program,
9. Założenia i cele programu – podstawowe założenia i cele programu,
10. Wyniki ewaluacji – zaobserwowane efekty programu,
11. Podejmowane działania – konkretne przedsięwzięcia realizowane w ramach programu,
12. Opis działania/interwencji – charakterystyka podejmowanych działań,
13. Czy jest dobrą praktyką – próba oceny programu w kontekście tego, czy może służyć za wzorzec i punkt odniesienia.

W sumie zebrano i przeanalizowano informacje dotyczące ok. stu programów realizowanych w różnych krajach, regionach, miastach i gminach, których założenia i cele w sposób pośredni lub bezpośredni łączą się ze zjawiskiem depopulacji i starzenia się oraz ich wielorakimi konsekwencjami. Przegląd programów stanowi załącznik do niniejszego raportu.

W kontekście prezentowanego zestawienia programów należy podkreślić, że u podstawy ich doboru, leżała jedna podstawowa właściwość, jaką było ukierunkowanie programów na reakcję na zachodzące procesy demograficzne. W efekcie do powyższego zestawienia nie zostało zaliczonych szereg programów, zarówno polskich, jak i zagranicznych, które również można powiązać z różnego reagowaniem (przeciwdziałaniem, niwelowaniem efektów etc.) na procesy wyludniania, które jednak wprost nie zostały takim celom dedykowane. Struktura będąca efektem zastosowanego podejścia niesie również za sobą inną korzyść. Jest bowiem znakomitym zasobem wiedzy na temat podejść stosowanych przez samorządy terytorialne (inicjatorów rozwoju lokalnego i regionalnego) w odniesieniu do procesów depopulacyjnych.

Wybierając spośród pełnej listy programów skupiono się na tych, które w przekonaniu autorów w najlepszy sposób odpowiadają na wyzwania depopulacyjne stojące przed województwem. Na potrzeby wyboru rekomendacji kierowano się dwoma ogólnymi przesłankami:

1. **merytoryczną** – wynikającą z analizy profilu depopulacyjnego województwa i wartości wskaźników obszarowych oraz
2. **formalną** – odnoszącą się do cech samych programów.

W pierwszej fazie selekcji programów wzięto pod uwagę następujące kryteria formalne:

1. **skuteczność** programu (mierzona odpowiednimi kryteriami ewaluacyjnymi),
2. **adekwatność** programu (porównywalność kontekstu, w którym dobra praktyka była już wdrażana do kontekstu, w którym ma zostać dopiero wdrożona),
3. **oryginalność** rozwiązań (innowacyjność),
4. **prostota** programu (łatwość powielenia),
5. **wartość dodana** (program realizuje inne cele społeczne poza wprost deklarowanymi).

Systematyczny przegląd programów wsparty przeglądem literatury zagranicznej, poświęconej zarządzaniu depopulacją w Europie i Stanach Zjednoczonych⁶⁴ pozwolił wychwycić pewną prawidłowość. Okazało się, że większość **polskich programów** to programy:

1. **typu top-down** (przeważnie ministerialne, rzadziej wojewódzkie),
2. **nastawione na kategorie osób**: przedsiębiorców, uczniów, absolwentów, seniorów, bezrobotnych etc.,
3. **“resortowe”** – nastawione na wybrane obszary: rynek pracy, przedsiębiorczość, zdrowie, mieszkalnictwo etc.

Z kolei wyróżnikiem większości **programów zagranicznych** były takie cechy jak:

1. **logika typu bottom-up** (programy lokalne, ew. regionalne),
2. **nastawienie na grupy, wspólnoty, więzi, relacje** (wspólnoty seniorów, wspólnoty lokalne, więzi lokalne, relacje gospodarcze, relacje społeczne),
3. **kompleksowość** – łączenie wielu aspektów / obszarów, np. jednocześnie polityki zdrowotnej, polityki rynku pracy, integracji i jakości życia.

Ostatecznie przy wyborze programów, niezależnie od kryterium merytorycznego związanego ze wskazanymi na podstawie profilu województwa rekomendacjami, kierowano się trzema podstawowymi kryteriami:

1. **programy oddolne** (w pierwszej kolejności lokalne i regionalne – polskie i zagraniczne, w dalszej kolejności krajowe i ogólnoeuropejskie),
2. **programy nastawione na integrację**, rewitalizację zerwanych więzi społecznych, ekonomicznych,
3. **programy kompleksowe** (łączące maksymalną ilość obszarów / aspektów).

Warto także podkreślić, że oddziaływanie poszczególnych rodzajów proponowanych działań/programów należy rozpatrywać z dwóch perspektyw:

- **bezpośredniego/pośredniego oddziaływania** – niektóre z programów mają na celu oddziaływanie wprost na wskaźniki demograficzne obrazujące przyrost/ubytek liczby ludności, liczbę urodzeń etc. Inne z kolei są ukierunkowane na tworzenie warunków skłaniających mieszkańców danego obszaru do podejmowania planów matrymonialnych czy

⁶⁴ Hollander J. B. 2018. An Ordinary City. Planning for Growth and Decline in New Bedford, Massachusetts. Palgrave Macmillan; Hospers G-J., Reverda N. 2015. Managing Population Decline in Europe's Urban and Rural Areas. Springer.

prokreacyjnych poprzez zapewnienie materialnych (miejsca pracy, dostęp do mieszkań) bądź socjalnych (dostęp do usług opiekuńczo-wychowawczych) podstaw do podejmowania planów prokreacyjnych lub osiedleńczych.

- **sposób reakcji na procesy depopulacyjne** – w tym kontekście niektóre z programów mają na celu (podobnie jak w wariacie bezpośrednim) zahamowanie procesów prowadzących do ubytku ludności (np. programy leczenia niepłodności). Inne z kolei są propozycjami działań będących reakcją na konsekwencje depopulacji, np. starzenia się społeczeństw (różnego rodzaju programy senioralne).

W sumie zaproponowano 22 różnego rodzaju programy i działania, które skupiają się zasadniczo w obrębie dwóch obszarów oddziaływania: **polityki senioralnej/srebrnej** oraz **gospodarki polityki społecznej i rodzinnej**.

Relatywnie najszerszą grupą (liczącą 10 pozycji) są działania w obszarze **polityki senioralnej/srebrnej gospodarki**, które należą do grupy programów będących swoistą reakcją na efekty procesów depopulacyjnych, do których należy wspomniane wyżej starzenie się społeczeństwa. Tego rodzaju procesy wymagają podejmowania szeregu działań mających na celu chociażby podtrzymanie udziału w życiu społecznym tej grupy wiekowej, jak również zapewnienie im dostępu do odpowiednio sprofilowanych usług społecznych (np. teleopieki). Oprócz osiągnięcia efektu w postaci zapobiegania wykluczeniu społecznemu potencjalną korzyścią tego rodzaju działań jest odciążenie członków rodzin w procesie opieki, co może umożliwić pełniejsze zaangażowanie się tych osób w pełnienie ról społecznych przewidzianych dla młodszych grup wiekowych i np. bardziej swobodne planowanie rodziny.

Jeśli chodzi o kwestie **polityki społecznej i rodzinnej** (8 programów) należy podkreślić, że niektóre propozycje mogą również zostać zaliczone do innych obszarów. W tym obszarze znajdziemy zarówno programy polegające na dążeniu do zapewnienia dostępu do usług opiekuńczo-wychowawczych, ale także związane z wprowadzaniem ułatwień w zakresie osiedlania się (przekazywanie gruntów pod budowę domów) czy mające na celu szeroko rozumianą integrację społeczną (nie tylko seniorów, ale także imigrantów zasilających lokalny/regionalny rynek pracy). W tym obszarze są również działania zachęcające do dokonywania meldunku w miejscu zamieszkania, bowiem znaczna część ruchu ludności nie podlega rejestracji zaburzając w ten sposób rzeczywisty obraz problemu.

W kontekście oddziaływanie na **rynek pracy** propozycje (2 pozycje) działania skupiają się zarówno na młodych mieszkańcach regionu, ale także wspierające rozwój podmiotów ekonomii społecznej, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Warto podkreślić, że generowanie impulsów pobudzających obie strony rynku pracy - po stronie popytowej (wspierając rozwój przedsiębiorstw), jak i podażowej (wspierając rozwój dopasowanych do potrzeb kompetencji przyszłych pracowników) stanowi fundament zrównoważonej polityki gospodarczej regionu. Realizacja programów wspierających z obszaru rynku pracy, choć nie wpisują się wprost w politykę np. prokreacyjną czy opiekuńczą, stanowi kluczowy element tworzenia korzystnego kontekstu gospodarczego przyczyniającego się do budowy pozycji regionu świętokrzyskiego jako atrakcyjnej przestrzeni lokowania aktywności zawodowej i rodzinnej. Rekomendowane, w dalszej części raportu, działania zostały wyselekcjonowane tak by łącznie obejmowały swoim zasięgiem zarówno centra biznesowo-administracyjne, jak też obszary peryferyjne (np. w zakresie moderowania rozwoju ekonomii społecznej na obszarach wiejskich). Umożliwi to równomierny rozwój ekonomiczny i społecznych województwa niwelując ryzyka i

obciążenia związane z naturalnymi dysproporcjami będącymi efektem różnych potencjałów poszczególnych obszarów regionu.

Wreszcie jeśli chodzi o najrzadziej reprezentowany w zestawieniu obszar związany z **jakością życia** oraz zdrowiem (po 1 programie), to odnoszą się one do stanowiących szeroką kategorię procesów rewitalizacji, realizowanych jednak (co szczególnie istotne) nie tylko w obszarze infrastrukturalnym, ale także społeczno-gospodarczym.

Sposób opisywania

Tabela rekomendacji, która stanowi efekt ostatecznej selekcji programów rekomendowanych do rozważenia składa się z dwóch grup kolumn. W pierwszej (kolumny A-J) zawarto podstawowe charakterystyki programów, przeniesione ze zbiorczego zestawienia.

Druga grupa kolumn (K-N) zawiera kryteria rekomendacji i oceny danego programu (ciemnozielone tło nagłówek) w kontekście profilu demograficznego województwa i wartości wskaźników obszarowych.

1. w kolumnie „K” zawarto informacje dotyczące tego, na który z obszarów oddziałuje program oraz które ze zidentyfikowanych w ramach programu działań i instrumentów należy wdrożyć i dlaczego,
2. w kolumnie „L” zidentyfikowano potencjalne problemy, związane z wdrażaniem programu,
3. w kolumnie „M” zawarto informacje nt. tego, w jaki sposób można przeciwdziałać potencjalnym problemom, związanym z wdrażaniem rekomendowanego programu,
4. w kolumnie „N” opisano spodziewane efekty programu z punktu widzenia problemów demograficznych, których rozwiązaniu ma służyć.

Działania zostały scharakteryzowane wg tych samych kategorii opisowych. Każdej z głównych kategorii towarzyszy pytanie pomocnicze nawiązujące do pytania badawczego. W celu uniknięcia powielania pytań dla każdego z działań (co znacznie wpłynęłoby na objętość raportu) przyjęto, że pytania pomocnicze zostaną ujęte jedynie w poniższej tabeli, która stanowi punkt odniesienia.

Tabela 6. Pytania pomocnicze odpowiadające poszczególnym kategoriom opisowym

Kategoria opisowa:	Pytanie pomocnicze:
Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:	<i>Które ze zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów można wdrożyć w regionach objętych badaniem i dlaczego?</i>
Potencjalne problemy:	<i>Czy występują bariery, a jeżeli tak to jakie, które są związane z wdrożeniem zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem?</i>
Potencjalne rozwiązania:	<i>W jaki sposób można przeciwdziałać lub łagodzić występowanie ewentualnych barier związanych z wdrożeniem zidentyfikowanych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem?</i>
Oczekiwany efekt (w kontekście profilu):	<i>Jaka będzie użyteczność wdrożenia wybranych programów, działań i instrumentów w regionach objętych badaniem</i>

Źródło: opracowanie własne

Zestawienie programów

OBSZAR PROBLEMOWY:

JAKOŚĆ ŻYCIA

Działanie/interwencja:

Lokalny Program Rewitalizacji/Gminny Program Rewitalizacji

Opis działania/interwencji:

Szeroki zakres działań w obszarze infrastrukturalnym, gospodarczym, społecznym i środowiskowym, w tym w szczególności poprawa dostępności usług publicznych, edukacji, poprawa jakości kształcenia zawodowego dostosowanego do potrzeb rynku pracy, aktywizacja rynku pracy, zmniejszanie bezrobocia i wykluczenia społecznego. Efektem działań jest wyprowadzenie obszarów rewitalizacji ze stanu kryzysowego oraz stworzenie warunków do ich zrównoważonego rozwoju, stanowiący narzędzie planowania, koordynowania i integrowania różnorodnych aktywności w ramach rewitalizacji.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy obszarów rewitalizowanych, głównie gmin w największym stopniu dotkniętych ubytkami ludności.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Programy rewitalizacyjne są narzędziem wpływającym na poprawę jakości życia mieszkańców danego obszaru. Ich planowanie i realizacja powinny jednakże odbywać się zgodnie z przyjętymi ustawowo założeniami kompleksowości w podejściu. Działania są sugerowane do podjęcia zwłaszcza w gminach cechujących się największymi ubytkami w liczbie ludności, zarówno rejestrowanymi dotychczas, jak i prognozowanymi (północno-wschodnia i południowa część województwa).

Potencjalne problemy:

Z wdrażaniem programów rewitalizacji wiąże się szereg wyzwań, które rodzą określone bariery, zwłaszcza w przypadku małych gmin:

- konieczność przeprowadzenia rewitalizacji o charakterze kompleksowym, oddziałującej również na społeczny komponent danego obszaru wymaga zaangażowania relatywnie większych środków już na etapie planowania procesów;
- sfinansowanie kompleksowego charakteru procesów rewitalizacyjnych może napotkać na bariery w finansowaniu wieloaspektowych pakietów działań.

W efekcie powyższych ograniczeń programy rewitalizacyjne mogą przybierać szcątkową postać, ograniczoną jedynie do działań remontowych prowadzących do odnowienia wydzielonej przestrzeni, niepolegających natomiast na ingerencji w lokalne procesy społeczno-gospodarcze.

Potencjalne rozwiązania:

Kluczowa dla przeciwdziałania wskazanemu problemowi jest realizacja otwartych konsultacji społecznych o charakterze partycypacyjnym, a także klarowne wyjaśnianie zasad opracowywania diagnoz rewitalizacyjnych (w oparciu o które powstają późniejsze plany rewitalizacyjne). Objasnienie metodologii procesu wyznaczania obszarów zdegradowanych, a także szerokie zaproszenie

społeczności do zgłaszania postulatów działań nie niweluje całkowicie potencjalnych negatywnych reakcji, lecz znacząco ogranicza ich zasięg i nasilenie.

Oczekiwany efekt:

Programy rewitalizacyjne wspierają odnowę i poprawę jakości życia na terenach szczególnie zaniedbanych. Co ważne wspierają one rewitalizację nie tylko w wąskim infrastrukturalnym i technicznym charakterze, lecz zgodnie z zapisami Ustawy o rewitalizacji mają na celu także aktywizację lokalnej społeczności, co korzystnie wpływa na subiektywną ocenę jakości życia ludności i stanowi jeden z czynników ograniczających zainteresowanie migracją z danego terenu. W efekcie wdrożeń programów opartych na kompleksowym podejściu (uwzględniającym także kwestie rozwoju przedsiębiorczości) można ograniczyć procesy migracyjne będące jedną z głównych przyczyn procesów depopulacyjnych w województwie świętokrzyskim.

OBSZAR PROBLEMOWY:

POLITYKA SENIORALNA/SREBRNA GOSPODARKA

Działanie/interwencja:

Silver Economy.

Opis działania/interwencji:

Wdrażanie technologii informatyczno-komunikacyjnych wspierających niezależność życia seniora we własnym domu (teleopieka, ang. telecare).

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wzrost komfortu osób starszych i niepełnosprawnych idące w parze z odciążeniem opiekunów faktycznych, co może pozwolić im na podejmowanie innych planów życiowych (np. matrymonialnych lub prokreacyjnych). Ponadto rozwiązania te odciążą system opieki zdrowotnej oraz pomocy społecznej.

Potencjalne problemy:

Postrzeganie teleopieki jako zdehumanizowanej formy opieki nad osobami starszymi. Niechęć osób starszych wobec nowych technologii.

Potencjalne rozwiązania:

Obok rozwoju teleopieki należy również rozwijać inne inicjatywy - przede wszystkim ukierunkowane na integrację seniorów z lokalną społecznością.

Oczekiwany efekt:

Ocenia się, że teleopieka jest diametralnie tańsza od opieki szpitalnej lub zapewnianej w placówce stałego pobytu, zaś w odniesieniu do członków rodziny niesie korzyść w postaci umożliwienia im swobodnego pełnienia ról zawodowych.

Działanie/interwencja:

IBA 2010 Saksonia-Anhalt: Sangerhausen

Opis działania/interwencji:

Stworzenie przestrzeni i usług przyjaznych dla seniorów.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kształtowanie funkcji przestrzeni miejskich z uwzględnieniem szczególnych potrzeb osób w podeszłym wieku. Postulat ten nie odnosi się jednak jedynie do kwestii fizycznej dostępności miejsc, lecz również - a może przede wszystkim - do takiego animowania społeczności lokalnych, które sprawi, że osoby starsze będą mogły chętnie podejmować atrakcyjne dla nich formy aktywności.

Potencjalne problemy:

Kompleksowe kształtowanie przestrzeni miejskiej zgodnie z przyjętymi założeniami wymaga wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Mając na uwadze dostępność funduszy europejskich należy konsekwentnie uwzględniać potrzeby starszych mieszkańców obszarów poddawanych rewitalizacji czy przekształcenia w ramach innego rodzaju realizowanych zadań.

Oczekiwany efekt:

W przestrzeni miejskiej i w ramach miejskich instytucji powinny powstać warunki dla aktywności mieszkańców w podeszłym wieku. W dalszej perspektywie dzięki pobudzaniu tej aktywności seniorzy - o ile będą tym zainteresowani - będą mogli być z powodzeniem włączani w działania na rzecz realizacji innych celów, na przykład organizowania czasu dla dzieci pochodzących z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Działanie/interwencja:

Rozwój systemu teleopieki w Wielkiej Brytanii.

Opis działania/interwencji:

Formy opieki dobierane są w zależności od indywidualnych potrzeb seniorów lub osób niepełnosprawnych. Preferowane jest dobieranie takich rozwiązań, dzięki którym możliwe jest zapewnienie opieki osobom żyjącym samodzielnie w warunkach domowych (np. dzięki wykorzystywaniu rozwiązań bazujących na ICT).

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku lub gwałtownego pogorszenia stanu zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Testowanie różnorodnych możliwości z zakresu teleopieki, by móc ostatecznie wypracować najlepsze rozwiązania do powszechnego stosowania w ramach starzejących się europejskich społeczeństw

Potencjalne problemy:

Tradycyjne formy opieki - nawet te, które były stosowane ze względu na przesłanki czysto medyczne - niosły ze sobą dodatkową korzyść w postaci zapewniania osobom starszym i niepełnosprawnym kontaktu z drugim człowiekiem. Teleopieka nie zapewnia tego elementu.

Potencjalne rozwiązania:

Obok teleopieki - na zasadzie komplementarności - należy animować społeczności lokalne w taki sposób, by były one inkluzywne wobec seniorów.

Oczekiwany efekt:

Rozwinięty system teleopieki powinien przynieść skutek w postaci odciążenia służby zdrowia oraz systemu opieki społecznej. W warunkach starzenia się społeczeństw europejskich osiągnięcie takiego celu stanowi nieuchronną konieczność, gdyż systemy te w ich tradycyjnej formie staną się niewydolne nawet w najzamożniejszych państwach.

Działanie/interwencja:

Ageing Related Support Systems for Healthy and Independent Living (a następnie inne projekty pilotażowe)

Opis działania/interwencji:

W warunkach postępującego starzenia się społeczeństwa wdrażanie rozwiązań z zakresu ICT ma za zadanie odciążyć system opieki zdrowotnej oraz pomocy społecznej.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku lub gwałtownego pogorszenia stanu zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kolejny program zakładający testowanie różnorodnych możliwości z zakresu teleopieki w celu ostatecznego wypracowania najlepszych rozwiązań do powszechnego stosowania w ramach starzejących się europejskich społeczeństw.

Potencjalne problemy:

Tradycyjne formy opieki - nawet te, które były stosowane ze względu na przesłanki czysto medyczne - niosły ze sobą dodatkową korzyść w postaci zapewniania osobom starszym i niepełnosprawnym kontaktu z drugim człowiekiem. Teleopieka nie zapewnia tego elementu.

Potencjalne rozwiązania:

Obok teleopieki - na zasadzie komplementarności - należy animować społeczności lokalne w taki sposób, by były one inkluzywne wobec seniorów.

Oczekiwany efekt:

Rozwinięty system teleopieki powinien przynieść skutek w postaci odciążenia służby zdrowia oraz systemu opieki społecznej. W warunkach starzenia się społeczeństw europejskich osiągnięcia takiego celu stanowi nieuchronną konieczność, gdyż systemy te w ich tradycyjnej formie staną się niewydolne nawet w najzamożniejszych państwach.

Działanie/interwencja:

Seniorenwohngruppe Külz (Wspólnota mieszkalna seniorów w Külz).

Opis działania/interwencji:

Integracja społeczności wsi poprzez stworzenie przestrzeni otwartej dla wszystkich mieszkańców. W wyremontowanym budynku stworzono przestrzeń dla seniorów potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu. Seniorzy z miejscowości mogą korzystać z oferty dziennej, pobytów krótkoterminowych i wsparcia opiekuńczego.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Starsi mieszkańcy wsi potrzebujący stałego lub tymczasowego wsparcia w codziennym funkcjonowaniu.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Należy rozwijać i wzmacniać sieć instytucji, które są ukierunkowane na wszelkie potrzeby osób w podeszłym wieku, których wraz z postępującym się starzeniem społeczeństw będzie coraz więcej.

Potencjalne problemy:

W warunkach ograniczonych zasobów konieczna będzie niekiedy reorientacja zasad działania obecnie istniejących instytucji, co może rodzić poczucie odwracania się od dotychczasowych adresatów ich usług.

Potencjalne rozwiązania:

Należy dążyć do kształtowania możliwie szerokiego profilu działania instytucji - tak aby aktywizowały one możliwie jak najszersze grono członków lokalnej społeczności. Doświadczenia czerpane z pewnych programów realizowanych w Europie Zachodniej podpowiadają, że osoby starsze, którym zapewnia się opiekę czy wsparcie, same mogą aktywnie włączyć się w realizację działań na rzecz społeczności lokalnej.

Oczekiwany efekt:

Powoływanie instytucji zapewniających opiekę osobom starszym, które będą jednocześnie aktywizować lokalną społeczność, odciążą system publicznej opieki społecznej oraz zapewni osobom starszym znacznie lepszą jakość oferowanego wsparcia - szczególnie mając na uwadze fakt, że wiele z tych osób artykułuje nie tylko potrzeby związane z opieką medyczną i wsparciem w codziennych czynnościach, lecz również potrzeby związane z integracją z lokalną społecznością czy utrzymywaniem relacji międzyludzkich.

Działanie/interwencja:**MeinDorf55+ (Moja wieś 55+)****Opis działania/interwencji:**

Aplikacja internetowa aktywizująca starszych mieszkańców na terenach wiejskich, szczególnie w odpowiedzi na narastający problem ich samotności i izolacji w obliczu odpływu młodych ludzi do miast. Aplikacja umożliwia codzienny kontakt z innymi mieszkańcami miejscowości, co jest dla seniorów ważne w warunkach rozproszenia przestrzennego domów na wsiach.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 55+ ze słabo zaludnionych terenów wiejskich.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wykorzystywanie współczesnych rozwiązań telekomunikacyjnych i informatycznych, by wspomóc proces integracji społecznej osób starszych w ramach społeczności lokalnej.

Potencjalne problemy:

W polskich warunkach wiele starszych osób - zwłaszcza na terenach wiejskich - doświadcza problemu wykluczenia cyfrowego.

Potencjalne rozwiązania:

Wdrażanie narzędzi należy poprzedzić realizacją programów edukacyjnych kierowanych do seniorów, które podniosą ich poziom kompetencji w zakresie obsługi komputerów i urządzeń mobilnych.

Oczekiwany efekt:

Animowanie społeczności lokalnej z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań może umocnić budowanie sieci relacji międzysąsiedzkich na terenach o rzadkiej zabudowie lub tam, gdzie relacje te z różnych względów uległy erozji.

Działanie/interwencja:**Le Pré aux Fleurs (Kwiecista Łąka).****Opis działania/interwencji:**

Budowanie małych ekologicznych domów wspólnego zamieszkania i tworzenie przestrzeni życiowej dla seniorów o skromnych dochodach pozwala im na niezależnie funkcjonowanie w godnych warunkach oraz na pozostanie w ich otoczeniu lokalnym.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Niezamożne starsze osoby z terenów wiejskich.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Publiczna oferta w zakresie stacjonarnej opieki dla osób w podeszłym wieku już dziś w polskich warunkach nie jest w stanie odpowiedzieć na zapotrzebowanie, a tendencje demograficzne wskazują, że stan niedoboru będzie się dramatycznie zwiększał. Rozwiązaniem mogą się więc okazać wszelkie formy pośrednie między usługą mieszkania komunalnego a stacjonarną opieką dla osób jej wymagających.

Potencjalne problemy:

Projekty tego rodzaju wymagają wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Należy uwzględnić realizację takich zadań w ramach realizowanych programów rewitalizacyjnych - korzystając ze znacznej puli środków kierowanych na te cele.

Oczekiwany efekt:

Wypracowywanie rozwiązań opierających się na wzajemnym wsparciu seniorów tworzących wspólnotę mieszkańców z jednej strony odciąża publiczny system opieki społecznej, z drugiej strony zapewnia osobom starszym możliwość bycia członkiem wspólnoty, z czym wiążą się silniejsze więzi społeczne niż te, które tworzone są w publicznych placówkach opiekuńczych.

Działanie/interwencja:**Teleopieka w województwie warmińsko-mazurskim****Opis działania/interwencji:**

Teleopieka w wersji podstawowej to system przywoławczy działający w domu podopiecznego przez 24 h/dobę, 365 dni w roku. Osoba potrzebująca wyposażona zostaje w terminal telefoniczny oraz do wyboru brelok, wisiorek lub bransoletkę z przyciskiem SOS, który w razie jakiegokolwiek zagrożenia po naciśnięciu powoduje automatyczne uruchomienie połączenia z centrum monitoringu, w którym operator zadecyduje o stosownym rodzaju interwencji.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 60+ wymagające opieki

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Podobnie jak szeroko rozumiana polityka senioralna, tak i będące jej wycinkiem działanie w zakresie rozwoju systemów teleopieki są szczególnie ważne w społeczeństwach starzejących się. Dodatkowym argumentem są także zmieniające się relacje rodzinne polegające na rozluźnianiu więzi, skutkiem czego jest częste samotne zamieszkiwanie osób starszych.

Potencjalne problemy:

Podstawowa bariera wiąże się z koniecznością skoordynowania realizacji programu na poziomie gminnym, bowiem to w gminach 'rekrutowani' są uczestnicy programu.

Potencjalne rozwiązania:

Wskazana bariera nie stanowi istotnego problemu i może być zniwelowana odpowiednią akcją informacyjno-promocyjną.

Oczekiwany efekt:

Realizacja programu przyniesie korzyści w postaci podniesienia komfortu życia osób starszych, zwłaszcza samotnie mieszkających. Zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa w sytuacji występowania niepożądanych zdarzeń losowych (np. pogorszenia stanu zdrowia) może odwozдить seniorów od planów migracyjnych np. do dzieci mieszkających w innych regionach.

OBSZAR PROBLEMOWY:

Polityka społeczna i rodzinna

Działanie/interwencja:

Norwegian National Program for Personal Connected Health and Care: Telecare, Telehealth, and mHealth

Opis działania/interwencji:

Prywatne firmy w drodze zamówień publicznych zyskują sposobność projektowania i wdrażania rozwiązań z zakresu wszelkich form opieki nad osobami w podeszłym wieku. Następnie publiczna spółka The Norwegian Health Network oferuje te rozwiązania jednostkom samorządowym oraz wszelkiego rodzaju placówkom opieki zdrowotnej.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w podeszłym wieku oraz niepełnosprawne, wymagające zdolne do zaspakajania swoich podstawowych potrzeb, lecz wymagające uwagi ze względu na ryzyko wypadku.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wypracowywaniu najbardziej optymalnych rozwiązań z zakresu teleopieki może sprzyjać system bazujący na konkurowaniu między sobą wielu pionierskich rozwiązań, stanowiących odpowiedź na specyficzne, lokalne wyzwania i problemy.

Potencjalne problemy:

System grantowy bywa krytykowany ze względu na nietrwałość wprowadzanych rozwiązań, które zanikają wraz z ustaniem finansowania danego projektu.

Potencjalne rozwiązania:

Spośród wypracowywanych lokalnie rozwiązań należy promować te, które ze względu na skuteczność i uniwersalność warto wdrażać na masową skalę.

Oczekiwany efekt:

Przyjęcie takiego systemu powinno przynieść efekt w postaci przetestowania wielu bardzo różnych rozwiązań zapewniających możliwość monitorowania i wspierania osób starszych w każdej sytuacji wymagającej podjęcia danego rodzaju interwencji.

Działanie/interwencja:

Program zwiększania liczby ludności w północnych regionach Szwecji.

Opis działania/interwencji:

Nieodpłatne przekazywanie gminnych gruntów w prywatne ręce, pod warunkiem wykorzystania ich w celu budowy domu mieszkalnego. Urzędnicy samorządowi analizują napływające wnioski pod kątem oceny zdolności do wybudowania domu przez przyszłego właściciela gruntu.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Obywatele Unii Europejskiej zainteresowani osiedleniem w Szwecji i posiadający środki na cel budowy domu.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Nieodpłatne przekazywanie gruntów może skłaniać do osiedlania się rodzin z dziećmi w miejscach narażonych na starzenie się społeczności, przede wszystkim w północnej części województwa.

Potencjalne problemy:

Potencjalną barierą we wdrażaniu programu może być brak dostatecznego pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego gruntów będących w posiadaniu samorządu lub instytucji zależnych od samorządu.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na wskazany problem jest uzupełnienie braków w PZP przez władze samorządowe oraz określanie przeznaczenia terenów, które są ich własnością.

Oczekiwany efekt:

Zwiększenie udziału osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym (rodzin z dziećmi). W przypadku tej drugiej kategorii osób, zwiększenie udziału osób z planami prokreacyjnymi.

Działanie/interwencja:

Gemeinschaftlich wohnen, selbstbestimmt leben (Mieszkać we wspólnocie, żyć niezależnie).

Opis działania/interwencji:

Tworzenie wspólnot senioralnych i międzypokoleniowych, które przyczyniają się do umożliwienia mieszkańcom o szczególnych potrzebach pozostania w dotychczasowym środowisku zamieszkania.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby potrzebujące wsparcia, głównie: osoby starsze, niesamodzielne, dotknięte ubóstwem.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Kolejny program stanowiący odpowiedź na problemy publicznej stacjonarnej opieki dla osób w podeszłym wieku, która już dziś w polskich warunkach nie jest w stanie odpowiedzieć na istniejące zapotrzebowanie. Tendencje demograficzne wskazują, że stan niedoboru będzie się dramatycznie zwiększał. Rozwiązaniem mogą się więc okazać wszelkie formy pośrednie między usługą mieszkania komunalnego a stacjonarną opieką dla osób jej wymagających.

Potencjalne problemy:

Projekty tego rodzaju wymagają wygospodarowania znaczących zasobów - zarówno pieniężnych, jak i organizacyjnych.

Potencjalne rozwiązania:

Należy uwzględnić realizację takich zadań w ramach realizowanych programów rewitalizacyjnych - korzystając ze znacznej puli środków kierowanych na te cele.

Oczekiwany efekt:

Wypracowywanie rozwiązań opierających się na wzajemnym wsparciu seniorów tworzących wspólnotę mieszkańców z jednej strony odciąża publiczny system opieki społecznej, z drugiej strony zapewnia osobom starszym możliwość bycia członkiem wspólnoty, z czym wiążą się silniejsze więzi społeczne niż te, które tworzone są w publicznych placówkach opiekuńczych.

Działanie/interwencja:

Servicio de Comidas a Domicilio (Posiłki na kółkach).

Opis działania/interwencji:

Poprzez świadczenie usług dla seniorów możliwe jest tworzenie i utrzymywanie stałych miejsc pracy dla osób z terenów wiejskich z ograniczonym dostępem do rynku pracy. Bezpośrednim efektem jest poprawa jakości usług żywieniowych, lecz dzięki podejmowanym inicjatywom tworzone i wzmacniane są też więzi społeczne między beneficjentami programu i pracownikami.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby starsze

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Na obszarach wiejskich - szczególnie tam, gdzie obecne są skupiska ludności popegeerowskiej - warto przeciwdziałać bezrobociu tworząc miejsca pracy, które by jednocześnie wychodziły naprzeciw wyzwaniom wynikającym z problemu starzenia się społeczeństwa oraz pozostawiania osób starszych bez opieki. Opiekę tę tradycyjnie zapewniała najbliższa rodzina, lecz w sytuacji migracji zarobkowych pełnienie tych ról przez członków młodszych pokoleń przestało być możliwe.

Potencjalne problemy:

Rozwinięcie instytucjonalnego systemu byłoby kosztowne.

Potencjalne rozwiązania:

Na tyle, na ile to możliwe, należy dążyć do włączania w ten proces podmiotów ekonomii społecznej oraz wszelkich organizacji pozarządowych.

Oczekiwany efekt:

Rozwijanie systemu takich usług pozwoli części seniorów na wydłużenie okresu samodzielnego funkcjonowania w ramach społeczności lokalnej.

Działanie/interwencja:

Longevità attiva in ambito rurale (Długowieczność na terenach wiejskich).

Opis działania/interwencji:

Wielofunkcyjność przedsiębiorstw rolniczych może stanowić główny motor rozwoju gospodarczego i społecznego. Przedsiębiorstwa te mogą realizować następujący zakres działań: promowanie aktywności fizycznej związanej z typową działalnością rolniczą, działania związane ze zdrowym odżywianiem się oraz terapia zajęciową oparta o lokalne tradycje terenów wiejskich.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby w wieku 65+, zarówno mieszkające we własnych domach, jak i domach opieki.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Wyludnianiu się obszarów wiejskich można przeciwdziałać poprzez przeobrażanie gospodarstw rolnych z ich wąsko rozumianej funkcji ekonomicznej w podmioty wypełniające równie te role, które dotychczas były pełnione przez instytucje publiczne czy organizacje pozarządowe.

Potencjalne problemy:

W obliczu atrakcyjności migracji zarobkowych mieszkańcy województwa mogą nie być zainteresowani angażowaniem się w takie inicjatywy. Wśród młodszych pokoleń praca na roli bywa postrzegana jako nieatrakcyjna zarówno ze względu na czynnik finansowy, jak i z uwagi na kwestię prestiżu zawodu.

Potencjalne rozwiązania:

Inicjatywy tego rodzaju odpowiednio promowane oraz konsekwentnie wspierane dofinansowaniem ze środków publicznych mogą z czasem zacząć być postrzegane jako alternatywa wobec migracji zarobkowych przez część mieszkańców regionu.

Oczekiwany efekt:

Gospodarstwa rolne mogą sukcesywnie włączać się w obszar wypełniania zadań na rzecz starszych mieszkańców społeczności lokalnej oraz - szerzej - na rzecz animowania tej społeczności.

Działanie/interwencja:**Karta Nowego Mieszkańca „Zamieszkać w Sosnowcu”****Opis działania/interwencji:**

Roczne zniżki w licznych miejskich instytucjach, zarówno kulturalnych, jak i sportowych. Karta upoważnia m.in. do 50 proc. upustu na imprezy kulturalne.

Za 1 zł: miejskie baseny, siłownia, korty tenisowe, a zimą trzy wyciągi narciarskie.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Osoby które zameldują się na stałe w Sosnowcu.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Generalnie rzecz biorąc oferowanie tego rodzaju benefitów ma pełnić funkcję zachęcającą do osiedlania się na danym terenie.

Potencjalne problemy:

Podstawową kwestią, jaka może ograniczać atrakcyjność oferty jest, szczególnie w przypadku gmin wiejskich, ograniczoność potencjału sprawiająca, że benefity oferowane na terenie danej gminy niekoniecznie muszą być atrakcyjne z punktu widzenia odbiorców karty. Dodatkowo także należy brać pod uwagę, że do podejmowania decyzji o osiedleniu się w danej gminie zaoferowanie tego rodzaju doraźnych korzyści może nie być wystarczające.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na ograniczony potencjał gmin w zakresie oferowanych korzyści byłoby zaoferowanie kart uwzględniających ponadlokalny zasięg oferowanych udogodnień. Wskazane jest ponadto włączenie do tych działań możliwie szerokiego spektrum instytucji i organizacji.

Oczekiwany efekt:

Zaoferowanie możliwości związanych z przyznawaniem kart mieszkańca wiąże się z kilkoma aspektami istotnymi zarówno z punktu widzenia beneficjentów karty, jak i lokalnych samorządów:

- prowadzi do urealnienia liczby mieszkańców i do korekty prognoz demograficznych,

- przyczynia się do korekty poziomu wpływów budżetowych,
- zwraca uwagę mieszkańców gminy na jej atuty.

Działanie/interwencja:

Program „Młodzi w Łodzi”:

- konkurs „Mieszkania dla młodych”
- konkurs „Mam pomysł na startup”
- karta rabatowa „Młodzi w Łodzi”

Opis działania/interwencji:

W ramach konkursu „Lokale dla młodych” część lokali w wyremontowanych w ramach miejskiego programu „Mia100 kamienic” budynkach trafiało pod wynajem dla studentów i absolwentów łódzkich uczelni. Konkurs „Mam pomysł na startup” jest ukierunkowany na innowacyjne projekty zarówno naukowe, technologiczne, jak i kreatywne/artystyczne we wczesnej fazie rozwoju. Najlepiej rokujące osoby/zespoły otrzymują dostęp do szkoleń, doradztwa, opieki mentorskiej ze strony doświadczonych przedsiębiorców, inwestorów i przedstawicieli funduszy VC. Karta rabatowa uprawnia jej posiadacza do uzyskania rabatów na produkty i usługi oferowane przez niemal 120 partnerów: teatry, szkoły językowe, szkoły tańca, auto szkoły, kluby fitness, centra rozrywki oraz lokale gastronomiczne.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Studenci i absolwenci łódzkich uczelni oraz młodzi przedsiębiorcy.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Program oddziałujący w obszarze polityki społecznej i podnoszenia jakości życia zachęcający do osiedlania się, zwłaszcza w miastach, młodych ludzi, absolwentów regionalnych uczelni.

Potencjalne problemy:

Ograniczenia w dostępie do lokali komunalnych, które można przeznaczyć na tego rodzaju cele.

Potencjalne rozwiązania:

Odpowiedzią na wskazane ograniczenia jest nadanie programowi charakteru ponadlokalnego. Tego rodzaju działanie może ograniczyć migracje młodych ludzi do granic regionu.

Oczekiwany efekt:

Zmniejszenie poziomu migracji (poza region lub za granicę), zwłaszcza młodych ludzi.

Działanie/interwencja:

Pakiet relokacyjny dla Ukraińców

Opis działania/interwencji:

W ramach planowanych działań przewidziano:

- wersję urzędową strony w języku ukraińskim,
- możliwość wyboru ukraińskiej wersji językowej podczas obsługi biletomatu w autobusie czy tramwaju,

- nabycie umiejętności posługiwania się językiem ukraińskim przez jednego z pracowników Biura Rozwoju Gospodarczego i Współpracy Międzynarodowej Urzędu Miasta Łodzi celem łatwiejszego kontaktu z mieszkańcami pochodzącymi z Ukrainy,
- współpraca ze Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców przy Uniwersytecie Łódzkim celem organizacji kursów nauki języka polskiego dla dzieci, aby mogły uczęszczać do łódzkich szkół.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Imigranci z Ukrainy

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Program oddziałujący głównie w obszarze rynku pracy w sytuacji ograniczeń w dostępie do pracowników, z jakimi borykają się obecnie przedsiębiorstwa w warunkach dobrej koniunktury na rynku pracy.

Potencjalne problemy:

Potencjalny bariery mają charakter polityczny i mogą wynikać z niechęci części społeczności lokalnej do emigrantów zarobkowych.

Potencjalne rozwiązania:

Działania edukacyjne mające na celu wsparcie procesu integracji ludności. Należy podkreślić, że aby ten rodzaj działań nie miał charakteru fasadowego, musi angażować możliwie wielu aktorów - w tym w szczególności: lokalne władze, organizacje pozarządowe, instytucje oświatowe, kościoły. Równoległe wykorzystanie wielu kanałów komunikacji i docieranie do społeczności lokalnej z szerokim komunikatem daje realne szanse na niwelowanie ewentualnych głosów krytycznych. Należy zauważyć, że sytuacja migracji na teren województwa jest specyficzna ze względu na fakt, że wielu mieszkańców województwa ma osobiste doświadczenia związane z migracją swoją lub swoich najbliższych. Tworzy to więc przyjazny klimat dla migranta i skutkuje dostrzeganiem w nim raczej osoby szukającej lepszego życia niż przeciwnika na rynku pracy. Należy także podkreślić, że większość osób migrujących na teren województwa (podobnie jak całej Polski) to mieszkańcy Ukrainy - osoby z podobnego kręgu kulturowego, nierzadko bardzo dobrze posługujące się językiem polskim, co także niweluje bariery w integracji i włączania się w życie lokalnej społeczności.

Oczekiwany efekt:

Zwiększenie liczby osób osiedlających się w danych miejscu. Jest to o tyle istotne, że znaczna część ruchu migracyjnego nie jest rejestrowana, w związku z czym zaburza realny obraz sytuacji demograficznej danego terenu.

Działanie/interwencja:

Opolskie dla Rodziców i Dzieci

Opis działania/interwencji:

Pomoc skierowana do grupy docelowej polegała będzie na zaproponowaniu rodzicom najdogodniejszej formy opieki tj. opiekun dzienny, żłobek lub klub dziecięcy.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Rodzice dzieci do lat 3 chcący wrócić na rynek pracy.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Inicjatywy takie mają za zadanie przeciwdziałanie bierności zawodowej będącej następstwem pełnienia ról rodzicielskich.

Potencjalne problemy:

Jeśli rynek pracy nie zapewnia dostatecznej liczby atrakcyjnych ofert, działania tego rodzaju mogą okazać się nieskuteczne.

Potencjalne rozwiązania:

Poza samym zapewnianiem opieki nad dziećmi należy prowadzić odpowiednie działania z zakresu aktywizacji zawodowej osób pełniących role rodzicielskie.

Oczekiwany efekt:

Rozwinięty system opieki nad dziećmi powinien przyczynić się do zmniejszenia obawy związanej z trwałym opuszczeniem rynku pracy w następstwie podjęcia decyzji prokreacyjnej.

Działanie/interwencja:**Nyska Karta Dużej Rodziny;****Opis działania/interwencji:**

Karta Dużej Rodziny upoważnia do szeregu zniżek i dodatkowych uprawnień związanych z korzystaniem z gminnych instytucji i usług publicznych, m.in. dotyczy to żłobków, wyjazdów organizowanych przez Nyski Dom Kultury, biletów komunikacji miejskiej i innych usług

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Rodziny 3+

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

W sytuacji dostrzegania przez mieszkańców faktu, że w przestrzeni lokalnej zarobki są niższe niż w ośrodku regionalnym czy w metropoliach poza regionem, należy podejmować działania ukierunkowane na oferowanie mieszkańcom pakietów usług, które podniosą atrakcyjność życia w rodzinnej miejscowości.

Potencjalne problemy:

Potrzeby w zakresie korzystania z usług publicznych są zróżnicowane, więc pozytywny odbiór oferty może być zawężony do mało licznych kategorii mieszkańców.

Potencjalne rozwiązania:

Należy dążyć do zapewniania możliwie szerokiego pakietu usług oferowanych mieszkańcom. Warto też diagnozować preferencje w tym zakresie.

Oczekiwany efekt:

Konsekwentnie realizowany program może ugruntowywać u mieszkańców poczucie, że z pozostawaniem w rodzinnej miejscowości będą wiązały się korzyści niefinansowe, lecz wyraźnie pozytywnie odbijające się na jakości życia.

Działanie/interwencja:**Nyski Bon Wychowawczy****Opis działania/interwencji:**

Bon stanowi uzupełnienie rządowego programu Rodzina 500 plus

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Rodziny posiadające co najmniej 2 dzieci

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Finansowe świadczenia dla rodzin z dziećmi stanowią zachętę do pozostawania w rodzinnej miejscowości, a w perspektywie mogą również wpłynąć na przyciąganie nowych mieszkańców.

Potencjalne problemy:

Świadczenia tego rodzaju mogą odwozić część mieszkańców od podejmowania aktywności zawodowej.

Potencjalne rozwiązania:

Przyznawanie świadczeń można uzależnić od pozostawania w sferze aktywności zawodowej, czyli wykonywania pracy lub wykazywania gotowości do podjęcia pracy w przypadku osób bezrobotnych.

Oczekiwany efekt:

Rekompensowanie przeciętnie niższych zarobków poprzez przyznawane świadczeń pieniężnych dla rodzin z dziećmi może przesądzać o pozostaniu w rodzinnej miejscowości oraz może mieć pozytywny wpływ na decyzje prokreacyjne.

OBSZAR PROBLEMOWY:**RYNEK PRACY****Działanie/interwencja:****Cooperativa 'Valle dei Cavalieri' (Spółdzielnia „Dolina Kawalerów”).****Opis działania/interwencji:**

Tworzenie lokalnych miejsc służących rozwijaniu oraz bieżącej działalności spółdzielni oferującej szeroki pakiet usług na rzecz seniorów - w oparciu o zasady działania na rzecz lokalnej społeczności, ekologii oraz samowystarczalności.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Spółdzielcy, lokalna społeczność, osoby starsze korzystające z usług.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Jest to działanie w obszarze polityki społecznej i rynku pracy. Z jednej strony bowiem odnosi się do poprawy warunków życia osób starszych, ale przy okazji kreuje obszar do działania (rozwoju przedsiębiorczości, powstawania miejsc pracy) dla osób młodych, co jest ważne na terenach wiejskich województwa świętokrzyskiego, gdzie tradycyjne rolnictwo w warunkach gospodarki rynkowej utraciło rację bytu.

Potencjalne problemy:

Brak zainteresowania ze strony młodych ludzi angażowaniem się w tego rodzaju przedsięwzięcia w obliczu utrwalanych przez lata wzorów zachowań związanych z migrowaniem do innych regionów Polski oraz poza granice kraju.

Potencjalne rozwiązania:

Promocja ekonomii społecznej

Oczekiwany efekt:

Realizacja programu w dłuższej perspektywie może przyczynić się do zwiększenia przedsiębiorczości mieszkańców terenów wiejskich, jak również ograniczenia poziomu migracji, zwłaszcza młodych ludzi.

OBSZAR PROBLEMOWY:

ZDROWIE

Działanie/interwencja:

Bezpiecznie we własnym domu – usługi teleopiekuńcze w mieście Częstochowa.

Opis działania/interwencji:

Uczestnicy programu otrzymują urządzenia teleinformatyczne (bransoletka lub wisiorek) pozwalające, po wciśnięciu jednego przycisku, na 24-godzinny kontakt z pracownikami centrum alarmowego. Ci udzielają pomocy nie tylko w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia, ale także w przypadku objawów podwyższonego stresu, nasilania się lęku czy poczucia samotności. Bez względu na porę dnia i nocy w centrum czekają wykwalifikowani opiekunowie i asystenci senioralni.

Grupa docelowa (główni beneficjenci):

Mieszkańcy, których aktywność jest ograniczona – ze względu na podeszły wiek, niepełnosprawność czy stan zdrowia.

Na jaki obszar/obszary problemowe odpowiada:

Ważne jest, by potrzeb osób w podeszłym wieku nie redukować wyłącznie do zapotrzebowania na określone czynności medyczne czy pomoc wykonywaniu czynności, których samodzielne wykonywanie stanowi trudność ze względu na stan zdrowia. Reagowanie na wszelkie przejawy silnego stresu czy poczucia osamotnienia są również ważnym wyzwaniem w ramach kompleksowych działań prowadzonych w ramach polityki senioralnej.

Potencjalne problemy:

Jak w każdym innym przypadku, również i w tym wypadku możliwe jest wyzwolenie stanu uzależnienia od pomocy społecznej.

Potencjalne rozwiązania:

Tego rodzaju wsparcie kierowane do osób starszych należy traktować jako pewnego rodzaju punkt wyjścia, zaś docelowym stanem powinna być sytuacja, w której starsza osoba staje się aktywnym członkiem społeczności lokalnej czy choćby wspólnoty sąsiedzkiej (z pominięciem tych sytuacji, gdy taki kierunek zmian jest niemożliwy ze względu na postępujące pogarszanie się stanu zdrowia stanowiące przesłankę do zastosowania stacjonarnych form całodobowej opieki).

Oczekiwany efekt:

Ocenia się, że teleopieka jest diametralnie tańsza od opieki szpitalnej lub zapewnianej w placówce stałego pobytu, zaś w odniesieniu do członków rodziny niesie korzyść w postaci umożliwienia im swobodnego pełnienia ról zawodowych.

Podsumowanie

Podsumowanie

Podstawowa konkluzja, jaka wynika z przeprowadzonej diagnozy sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego w kontekście zachodzących w nim procesów depopulacyjnych pokazała, że mają one do pewnego stopnia silny związek z typowymi uwarunkowaniami przestrzenno-gospodarczymi właściwymi dla innych regionów. Należy do nich bez wątpienia zjawisko suburbanizacji obserwowane głównie wokół Kielc, z których ludność migruje do ościennych gmin. Jakkolwiek zyskują na tym gminy otaczające Kielce, to jednocześnie powoduje umiarkowaną depopulację miasta, aczkolwiek równoważoną innymi czynnikami. Niestety w przypadku Kielc czynniki te nie oddziałują na tyle silnie jak w przypadku stolic innych regionów (np. Krakowa czy Warszawy, które są celem migracji mieszkańców regionu⁶⁵), stąd też nie równoważą w pełni ubytków ludności będących efektem migracji o lokalnym charakterze i wspomnianych wyżej uwarunkowaniach

Drugim zauważalnym zjawiskiem, również właściwym dla innych regionów, jest odpływ ludności z gmin wiejskich i generalnie z obszarów o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, typowy dla wszystkich społeczeństw ponowoczesnych, w których dochodzi do rozwoju sektora usług. Przy rosnących możliwościach migracji, jakie daje nie tylko rozwój środków transport, ale przede wszystkim uwarunkowania i przemiany polityczne (związane chociażby z członkostwem w UE), doświadczany jest ubytek ludności odpływających do innych regionów, np. na Mazowsze czy do Małopolski. W efekcie obszary wiejskie, oddalone od ośrodków miejskich, turystycznych i innego typu „centrów społeczno-gospodarczego wzrostu” podlegają gwałtownej depopulacji. Dotyczy to zwłaszcza południowozachodniej i zachodniej części województwa, która w wyniku przekształceń gospodarczych doświadczyła znacznej marginalizacji gospodarczej. W efekcie o nasiliły się migracje – wewnętrzne i zagraniczne – a populacja tego obszaru wykazuje wyraźną tendencję do starzenia się.

Rozpatrując uniwersalne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne nie należy również zapominać o zmianach, jakie zachodzą w ostatnich latach w szeroko rozumianej sferze społeczno-obyczajowej. Jej przejawem są zmieniające się priorytety życiowe młodych ludzi (można je zdefiniować sentencją: najpierw praca potem rodzina). Przejawem tego jest opóźnianie wieku wchodzenia w stałe związki (nie tylko małżeńskie) czy podejmowania planów prokreacyjnych.

Istotnym zjawiskiem oddziałującym na wyludnianie się części obszarów województwa świętokrzyskiego jest negatywny wpływ przemian gospodarczych, jakie miały miejsce po 1989 r. i poskutkowały upadkiem tradycyjnych gałęzi przemysłu. Konsekwencje tego rodzaju procesów znalazły swoje odbicie w strukturze demograficznej, przyczyniając się do odpływu młodych osób (w wieku produkcyjnym) i tym samym przyczyniając się do starzenia populacji. Co prawda przemiany ustrojowe odcisnęły swoje piętno praktycznie wszędzie, jednak były one szczególnie dotkliwe na terenach, gdzie panowała w dużym stopniu monokultura gospodarcza. To właśnie pochodną marginalizacji gospodarczej północnej – dawniej silnie uprzemysłowionej – części województwa jest wyraźna depopulacja tego obszaru.

Przeprowadzona diagnoza demograficzna doprowadziła do konstatacji, zgodnie z którą należy wspierać wszelkie inicjatywy na rzecz rozwoju gospodarczego regionu – tworzenia miejsc pracy oraz pobudzania lokalnej przedsiębiorczości. Tego rodzaju działania mogą ograniczyć zachodzące procesy

⁶⁵ Dane GUS pokazują co prawda kierunki migracji na poziomie regionów, a nie pojedynczych powiatów, tym niemniej jednak można przyjąć, że to Warszawa i Kraków są głównymi celami wyjazdów czy to w celach edukacyjnych, czy zarobkowych.

migracyjne, które są uwarunkowane czynnikami wypychającymi, jak chociażby poszukiwaniem lepszej (lepiej płatnej) pracy. W tym celu należy m.in. dążyć do zagospodarowania walorów turystyczno-krajobrazowych regionu, zarówno związanych z Górami Świętokrzyskimi, jak i nieuprzedmiotowionymi obszarami wiejskimi w innych częściach województwa. Wreszcie należy dbać o szeroko rozumianą jakość życia, w szczególności o jakość usług publicznych, aby poprawić subiektywnie postrzeganą atrakcyjność pozostania w miejscu dotychczasowego zamieszkania w relacji do korzyści wynikających z migracji do innego regionu lub państwa.

W drugim rozdziale została przeprowadzona analiza sytuacji woj. świętokrzyskiego w odniesieniu do wskaźników przypisanych do dziewięciu obszarów analitycznych badania. W zakresie analizy statystycznej, przeprowadzono badanie korelacji pomiędzy wybranymi wskaźnikami demograficznymi (Wskaźnik starości, Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, Przyrost naturalny na 1000 ludności, Saldo migracji na 1000 osób, Prognozowana zmiana stanu ludności do 2030) a wskaźnikami obszarowymi. Analiza w tym zakresie napotkała szereg istotnych trudności, m.in. z uwagi na różny poziom agregacji danych (od poziomu gmin aż do poziomu kraju) oraz braki danych dla niektórych wskaźników (braki danych za określone lata – np. przy saldzie migracji za 2015 r., brak wszystkich jednostek administracyjnych na danym poziomie, itd.). Rozwiązaniem było usuwanie braku danych przypadkami, tj. nieuwzględnianie w obliczeniach sytuacji, w których takie sytuacje miały miejsce.

Sama analiza korelacji wykazuje silne korelacje, dla par wskaźników, które można w oczywisty sposób wyjaśnić, np.: Przyrost naturalny na 1000 ludności a Liczbą osób w wieku przedprodukcyjnym, Wskaźnikiem starości a wskaźnikami zgonów (np. z powodu chorób układu krążenia).

Do innych występujących relacji można zaliczyć powiązanie wskaźników demograficznych ze stanem finansów publicznych. Ta dość oczywista zależność wynika z logiki finansów samorządowych, których głównym źródłem (aczkolwiek w różnych proporcjach dla gmin o różnej wielkości) są podatki od osób fizycznych i prawnych. Do innych przykładów występujących korelacji można zaliczyć ujemnie skorelowane saldo migracji ze wskaźnikami dotyczącymi bezrobocia, a pozytywnie dla wskaźników zatrudnienia oraz poziomu wynagrodzenia (co można tłumaczyć wzrostem zatrudnienia oraz wynagrodzeń dla terenów, w których saldo migracji jest dodatnie). Jednym z silnie skorelowanych wskaźników z różnymi wskaźnikami analitycznymi jest saldo migracji. Wykazuje ono silne powiązania z takimi wskaźnikami, jak m.in. liczbą osób dorosłych uczestniczących w różnych formach kształcenia, wskaźnikami powiązanymi z uczestnictwem w życiu kulturalnym, czy też finansami publicznymi.

W wielu obszarach statystyczne związki pomiędzy wskaźnikami demograficznymi a wskaźnikami dla poszczególnych obszarów są niejednoznaczne. Z uwagi na ograniczoną objętość raportu oraz znaczną liczbę wskaźników (z uwzględnieniem wskaźników przeliczonych wystąpiło niemal 200 wskaźników, niektóre na kilku różnych poziomach agregacji, dla 8 letniego szeregu czasowego) omawianie wszystkich (zwłaszcza nie niosących istotnej wartości informacyjno-wyjaśniającej) nie jest uzasadnione ani celowe. Skoncentrowano się zatem na najważniejszych oraz tych dla których zdiagnozowano nietrywialne korelacje z obszarem demografii. Z uwagi na powyższe, większy nacisk w części drugiej raportu położono na próbę identyfikacji i wyjaśnienia związków o charakterze jakościowym pomiędzy sytuacją demograficzną a poszczególnymi obszarami analitycznymi badania. Dalsze wnioskowanie w zakresie wskaźników obszarowych oraz sposobu w jaki są kształtowane przez

sytuację demograficzną, będzie możliwe w sytuacji, gdy dane z analiz statystycznych zostaną uzupełnione danymi z badań pierwotnych (CAWI na jednostkach samorządu terytorialnego).

Zdiagnozowane dla województwa problemy demograficzne były podstawą selekcji programów mających na celu przeciwdziałanie depopulacji bądź niwelowanie jej efektów. Programy zostały wybrane zgodnie z terytorialną logiką problemów rozwojowych, kumulujących się w konkretnych miejscach czy na konkretnych obszarach. Unitarny model ustrojowy wraz z postępującym centralizmem administracyjnym⁶⁶ oraz liberalną doktryną rozwojową są podstawowymi barierami systemowymi utrudniającymi efektywne przeciwdziałanie i osłabianie skutków tychże zjawisk. W ramach tego modelu największą ilością środków dysponuje scentralizowane państwo o sztywnych strukturach resortowych (tzw. silosach), które jednocześnie nie jest w stanie poradzić sobie z sytuacyjnymi (np. upadek kilku kluczowych zakładów pracy na określonym terytorium) i kontekstowymi (np. niekorzystna struktura gospodarcza połączona z niekorzystną strukturą ekonomicznych grup wiekowych) oraz przebiegającymi w poprzek podziałów administracyjnych (resortów, działów, dziedzin) problemami (np. nierejestrowana migracja wahadłowa pomiędzy dwoma województwami czy krajami). Tego typu problemy z uwagi na ich wyjątkowość a jednocześnie kompleksowość wymagają podejmowania elastycznych, oryginalnych, niestandardowych rozwiązań, dostosowanych do specyfiki określonego problemu i obszaru na którym występuje. Zgodnie z konstytucyjną zasadą pomocniczości regiony i instytucje państwa mają obowiązek wspierać gminy w tych działaniach. Niestety, gminy, powiaty, a nawet regiony dysponują bardzo ograniczonymi możliwościami przeciwdziałania niekorzystnym tendencjom demograficznym, choć to jednostki samorządowe w pierwszym rzędzie powinny takie kroki podejmować, ewentualnie łącząc się z innymi gminami o podobnych problemach.

Niezależnie od przyjętego podejścia realizacyjnego (tj. np. opartego na łączeniu potencjałów bądź samodzielności poszczególnych obszarów) zaproponowany został zestaw programów skupionych wokół kilku kluczowych z demograficznego punktu widzenia problemów. W sumie zaproponowano 22 różnego rodzaju programy i działania, które skupiają się zasadniczo w obrębie dwóch obszarów oddziaływania: **polityki senioralnej/srebrnej** oraz **gospodarki polityki społecznej i rodzinnej**, choć część z nich odnosi się także do zagadnień związanych z **rynkiem pracy** czy oddziaływaniem na szeroko rozumianą **jakość życia**. Poza dokonany podziałem należy podkreślić, że de facto wszystkie z propozycji rekomendowanych do wdrożenia niosą z sobą założenie podnoszenia jakości życia w poszczególnych jego wymiarach. Z jednej strony wskazuje się bowiem na komponowanie odpowiednio szerokiego spektrum usług publicznych odpowiedniej jakości kierowanych do różnych grup społecznych, jak rodzice (do nich powinny być kierowane wszelkie działania mające na celu ułatwienia w realizacji funkcji wychowawczych, jak zapewnienie usług opiekuńczych dla dzieci) czy seniorzy (w ich przypadku istotne są wszelkiego rodzaju socjalne udogodnienia ułatwiające egzystencję, ale także zapobiegające społecznej izolacji / ułatwiające integrację społeczną).

Nie należy przy tym zapominać, że bazą wszelkiego rodzaju planów życiowych (małżeńskiej, prokreacyjnych), jak również istotny czynnikiem hamującym procesy migracyjne, jest możliwość zapewnienia ekonomicznych podstaw egzystencji. Chodzi rzecz jasna o możliwość zarobkowania czy to w ramach pracy najemnej, czy też w oparciu o przedsiębiorcze postawy. Dużo oczywiście zależy w

⁶⁶ Odwołujemy się tu do serii badań, analiz i publikacji realizowanych przez Małopolską Szkołę Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie: <http://www.msap.uek.krakow.pl/index.php/pl/publikacje/#raporty-o-stanie-samorządu-i-kierunkach-jego-reformowania>

tym względnie od rozwiązań systemowych będących poza zasięgiem oddziaływania władz samorządowych, jednak podejmowanie działań na rzecz wzmocnienia kapitału ludzkiego i ułatwiania rozpoczynania działalności gospodarczych może być znaczącym czynnikiem wpierającym rozwój danego obszaru. Co ważne inicjowanie procesów rozwojowych na regionalnym rynku pracy nie musi być oderwane od społecznych realiów i uwarunkowań, między innymi związanych ze starzeniem się społeczeństwa. Mogą temu służyć działania inspirujące rozwój sektora ekonomii społecznej, które można umieścić na pograniczu polityki społecznej i rynku pracy. Z jednej strony bowiem odnosi się do poprawy warunków życia osób starszych, ale przy okazji kreuje obszar do działania (rozwoju przedsiębiorczości, powstawania miejsc pracy) dla osób młodych, co jest ważne na terenach wiejskich województwa świętokrzyskiego, gdzie tradycyjne rolnictwo w warunkach gospodarki rynkowej utraciło rację bytu.

Dodatkowym aspektem jest również troska o kształtowanie odpowiedniej jakości miejsc zamieszkania, co również może mieć znaczenie zarówno z punktu widzenia podejmowania decyzji o wyborze miejsca do życia, jak i podejmowania decyzji o wyjeździe. Znakomitym narzędziem mogą być w tym kontekście programy rewitalizacji, które potraktowane kompleksowo (tj. nie tylko w ujęciu przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym), mogą w istotny sposób wesprzeć procesy rozwojowe poszczególnych miejscowości czy obszarów.

Istotą zgłoszonych propozycji jest przy tym założenie, że nie należy oczekiwać efektów po wdrożeniu pojedynczych programów. Ich oddziaływanie ma bowiem potencjalnie ograniczony charakter, jak również trudno oczekiwać, że wpływanie na jeden tylko wymiar rozwoju może przynieść zauważalne efekty. Ich wdrażanie powinno zakładać komplementarny charakter działań mający na względzie złożoność przyczyn wpływających na procesy depopulacyjne.

Wykaz źródeł

Akty prawne i dokumenty strategiczne (poziom regionalny – woj. świętokrzyskie):

1. Program wspierania przedsiębiorczości dla Miasta Kielce, <http://www.invest.kielce.pl/program-wspierania-przedsiębiorczosci-1-3> [dostęp: 05.04.2019]
2. *Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020*, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce 2013.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe (poziom krajowy):

1. Bourdieu P., Passeron J.C., *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. E. Neyman, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN, 1990.
2. Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015.
3. Dobosz D., Glinkowska B., Kiedy kobieta pakuje walizki- uwarunkowania i cechy migracji kobiet, [w:] Agnieszka Regulska, Urszula Dudziak (red.), *Transformacja i jej implikacje dla współczesnej rodziny*, Wyd. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk-Warszawa 2015.
4. Dudak A., *Wybrane aspekty funkcjonowania mężczyzn w zawodach sfeminizowanych*, *Problemy Profesjologii*, 2/2016.
5. Dyrekcja Generalna ds. Polityki Wewnętrznej Unii. Departament Tematyczny B (Polityka Spójności i Polityka Strukturalna), *Regiony wyludniające się. Nowy paradygmat demograficzny i terytorialny. Studium*. Parlament Europejski. Bruksela 2008.
6. Dzieciuchowicz J., Janiszewska A., *Przemiany w sferze zachowań demograficznych w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych*, s. 43-65, Łódź 2013.
7. Frątczak E., *Sytuacja demograficzna Polski okresu transformacji. Zmiany w podstawowych procesach demograficznych 1989-2006*, [w:] Chyrowicz B. (red.), *Przedłużanie życia jako problem moralny*, Towarzystwo Naukowe KUL, s.77 – 147, Lublin 2008.
8. Giddens A., *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.; Beck U., Beck-Gensheim E. *Całkiem zwyczajny chaos miłości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Wrocław 2013.; Slany K. *Alternatywne formy życia małżeńskiego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002.
9. Gujski M., Kalbarczyk WP., Tytko Z., Ścibek A., *Zdrowie priorytetem politycznym państwa – analiza i rekomendacje*, Instytut Ochrony Zdrowia, Warszawa 2013.
10. Gorzelak G., M. Smętkowski, *Rozwój regionalny, polityka regionalna*, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Warszawa 2018.
11. Jaskulska A., *Wychowanie na wsi: model tradycyjny i współczesny*, *Rocznik Kolbuszowski* 7, s. 137-149, 2003.
12. Kramkowska E., *Człowiek stary w sytuacji migracji dorosłych dzieci*, *Roczniki Nauk Społecznych*, Tom 8(44), Nr 2, Lublin 2016.
13. Kłós L., *Uwarunkowania ekomigracji w Polsce*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 1 (85) 2017.

14. Kudłacz T., Woźniak D., *Konwergencja czy polaryzacja rozwoju regionalnego Polski w perspektywie 2020 r. w świetle projekcji modelu HERMIN*, Zarządzanie Publiczne nr 1(7), s. 19-32, 2009.
15. Latocha A., Szymanowski M., Wieczorek M., *Wyludnianie powiatu kłodzkiego – przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania*, Przegląd Geograficzny t. 90 z. 2, s. 241–266, 2018.
16. Małek J., *Historyczne i współczesne uwarunkowania procesów suburbanizacji, Przestrzeń i forma*, s. 431-442, 2016.
17. Niech żyją różnice płci, *Gazeta Wyborcza*, 14-15 czerwca 2008.
18. Pięta-Kamurska M., *Oddziaływanie metropolii na region*, Folia Oeconomica 246, s. 23-24, 2010.
19. Polna M., *Sytuacja demograficzna wsi w województwie lubuskim*, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, nr. 14, s. 25, Poznań 2016.
20. „Roboty rozwiążą problemy rynku pracy?” w *Polska 2041* 1- kierunek gospodarka. www.polska2041.pl/spoleczenstwo/news-roboty-rozwiaza-problemy-ryнку-pracy [dostęp: 24.04.2019]
21. Rydzewski P., *Przyczyny rozwodów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LIII, zeszyt 4, 1991.
22. Ryś A., *Europejska polityka zdrowotna a polityki narodowe*, Komisja Europejska Dyrekcja Generalna ds. Zdrowia i Konsumentów, Szczyt Zdrowia, Warszawa 2013.
23. Stępień S., Poszwa G., *Edukacja jako istotny składnik kapitału wpływającego na zróżnicowanie regionalne*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, nr. 9, s. 447-476, 2016.
24. Szamrej-Baran I., *Analiza i diagnoza rozwoju demograficznego Szczecina*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, nr. 2, s. 245, Szczecin 2008.
25. Szukalski P., *Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy*, Rynek Pracy nr 1/2017 (160)
26. Szukalski P., *Depopulacja w Problemy społeczne*, Polityka społeczna w regionie łódzkim zeszyt 15. ROPS, Łódź 2015.
27. Szukalski P., *Intelektualne źródła koncepcji aktywnego starzenia się*, Małopolskie Studia Regionalne, nr. 2-3, s. 31-34, 2014.
28. Zygmunt A., *Spór o tradycyjny model rodziny w świetle dyskursu na temat równości płci*, Acta Universitas Lodzensis, Folia Sociologica 34, s. 35-47, 2009.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe (poziom regionalny i lokalny – woj. świętokrzyskie):

1. Kiniorska I., *Migracje wewnętrzne ludności w województwie świętokrzyskim*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017.
2. Piasecka-Janowicz B., *Specyfika sytuacji demograficznej województwa świętokrzyskiego na tle Polski*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017.
3. Piotrowska-Piątek A., Królik A., *Prognoza demograficzna dla województwa świętokrzyskiego do 2050 r.*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017.
4. Szkurłat J., *Migracje zagraniczne a polityka społeczna w województwie świętokrzyskim*, [w:] Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (red.), *Sytuacja demograficzna województwa świętokrzyskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Warszawa 2017.

Raporty, ekspertyzy, artykuły naukowe zagraniczne:

1. Barca F., *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy*. A place-based approach to meeting Euro, 2009.
2. Hannerz U., *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*, Columbia University Press, New York 1992.
3. Meier K., *Social Context, Management, and Organizational Performance: When human capital and social capital serve as substitutes*, 2014.
4. Urry J., *Mobilities*. Cambridge: Polity Press; Senneth R. 2006. Korozja charakteru. Osobiste konsekwencje pracy w nowym kapitalizmie, Muza, Warszawa 2007.
5. WHOQOL Group, The WHO Quality of Life Assesement: Position Paper of the WHO, Social Science and Medicine, nr. 41, 1995.

Dane statystyczne:

1. Dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
2. Dane Narodowego Funduszu Zdrowia, udostępniane w ramach statystyki JGP
3. Zasoby Głównego Urzędu Statystycznego udostępnianie w ramach takich baz, jak:
 - a. Roczniki statystyczne województw.
 - b. Bank Danych Lokalnych.
 - c. Eurostat.

Wykaz tabel

Tabela 1. Średnioroczna zmiana liczby ludności poszczególnych funkcjonalnych grupach wieku według typów gmin w latach 2010-2017	- 35 -
Tabela 2. Ranking gmin w województwie świętokrzyskim opracowany za pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.).....	46
Tabela 3. Gminy z największą poprawą/spadkiem pozycji w rankingu w województwie świętokrzyskim	47
Tabela 4. Ranking powiatów w województwie świętokrzyskim opracowany z pomocą wskaźnika syntetycznego (2017 r.).....	49
Tabela 5. Regiony/gminy szczególnie narażone na zjawiska depopulacyjne w woj. świętokrzyskim.	49
Tabela 6. Pytania pomocnicze odpowiadające poszczególnym kategoriom opisowym.....	82

Wykaz rysunków

Rysunek 1. Liczba ludności ogółem (2017).....	- 28 -
Rysunek 2. Średnioroczna zmiana liczby ludności ogółem (2010-2017).....	- 28 -
Rysunek 3. Współczynnik feminizacji (2017)	- 29 -
Rysunek 4. Liczba ludności w miastach (2017).....	- 31 -
Rysunek 5. Liczba ludności na wsi (2017).....	- 31 -
Rysunek 6. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnymi (2010-2017)	- 32 -
Rysunek 7. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym (2010-2017)	- 32 -
Rysunek 8. Średnioroczna zmiana liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (2010-2017)	- 33 -
Rysunek 9. Gęstość zaludnienia (2017).....	- 33 -
Rysunek 10. Wskaźnik starości (2017)	- 36 -
Rysunek 11. Przyrost naturalny na 1000 ludności (2017)	- 36 -
Rysunek 12. Małżeństwa na 1000 ludności (2017)	- 38 -
Rysunek 13. Rozwody na 1000 osób (2017).....	- 38 -
Rysunek 14. Współczynnik dzietności (2017).....	- 41 -
Rysunek 15. Saldo migracji na 1000 osób (2017).....	- 41 -
Rysunek 16. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem (2030)	- 43 -
Rysunek 17. Prognozowana zmiana liczby ludności ogółem (2050)	- 43 -
Rysunek 18. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2010 r.	- 44 -
Rysunek 19. Wartości wskaźnika syntetycznego wykorzystanego w rankingu gmin dla 2017 r.	- 44 -
Rysunek 20. Struktura geograficzna zmian pozycji w rankingu w województwie świętokrzyskim dla lat 2010-2017.....	48

Wykaz użytych skrótów

Skrót	Pełna nazwa
BDL	Bank Danych Lokalnych
GUS	Główny Urząd Statystyczny
JST	Jednostki samorządu terytorialnego
OPS	Ośrodek Pomocy Społecznej
OPZ	Opis Przedmiotu Zamówienia
PGR	Państwowe gospodarstwo rolne
PKB	Produkt Krajowy Brutto
UE	Unia Europejska

Wykaz załączników

1. Załącznik nr 1 – pytania badawcze z odniesieniem do poszczególnych części raportu
2. Załącznik nr 2 – wskaźniki demograficzne wraz z notą metodologiczną (ROZDZIAŁ I)
3. Załącznik nr 3 – kartogramy (ROZDZIAŁ I.2)
4. Załącznik nr 4 – wskaźniki obszarowe wraz z notą metodologiczną (ROZDZIAŁ II)
5. Załącznik nr 5 – zestawienie programów/narzędzi w formie tabelarycznej (ROZDZIAŁ III)